

II У сремској равници

Формирање сремског фронта

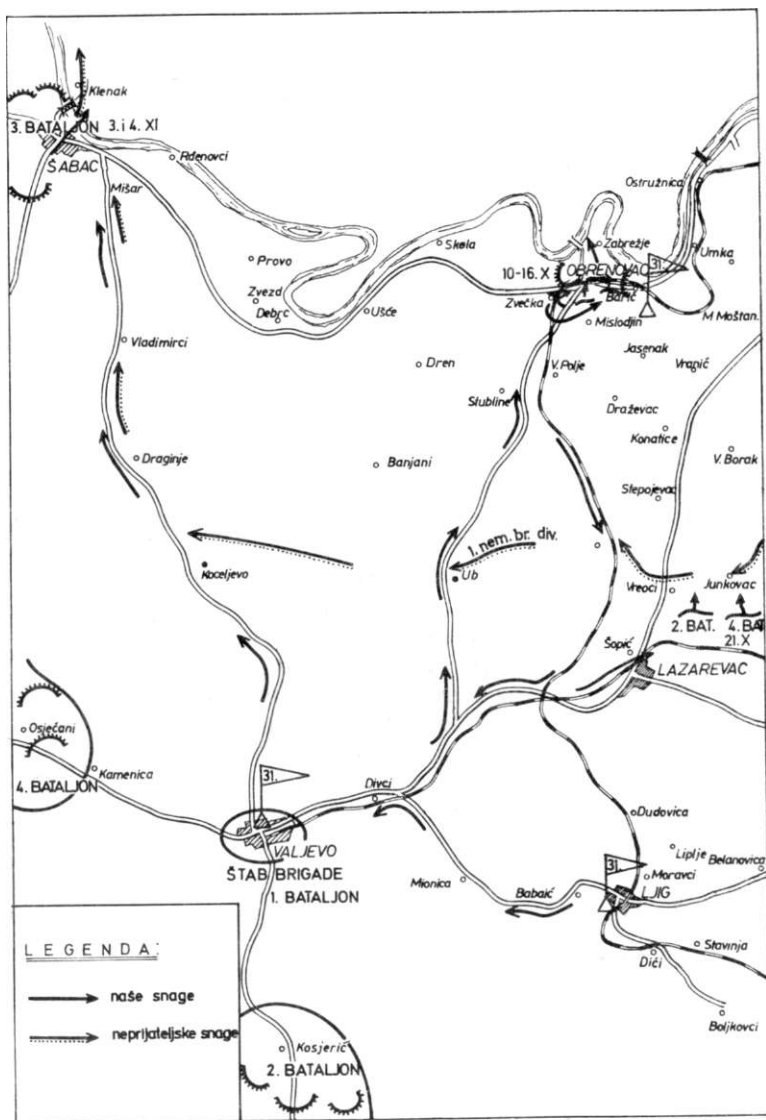
Још у току борби за ослобођење Београда одлучено је да се непријатељ гони главним снагама преко Срема - на запад. Замисао је била да 1. пролетерски корпус, ојачан јединицама Совјетске армије, пређе Саву код Београда и продире правцем Земун - Нова Пазова, а 12. ударни корпус, ојачан совјетском 19. стрељачком дивизијом, форсира Саву код Обреновца и гони непријатеља правцем Обреновац - Рума. Сматрало се да је непријатељ разбијен, пољуљаног морала и немоћан да интервенише свежим снагама, па је офанзивни полет снага НОВЈ требало искористити. Реализација ове замисли почела је одмах по ослобођењу Београда.

У преподневним сатима 20. октобра преко делимично оштећеног савског моста пребацили су се 13. пролетерска и 22. српска бригада НОВЈ и два пука совјетске 73. гардијске стрељачке дивизије. После жестоких борби јединице 1. пролетерског корпуса, ојачане деловима Совјетске армије, ослободиле су Земун и продрле ка Новој Пазови.

Дванаести ударни корпус, ојачан совјетском 19. стрељачком дивизијом, форсирао је Саву на одсеку од Умке до Скеле, 23. октобра ослободио Стару Пазову, саставо се са деловима 1. пролетерског корпуса и наставио дејства ка Руми и Јарку.²⁸⁾

Немачка команда Југоистока је у Срему прихватала своје јединице из Бачке, Баната, Србије и Босне, затварала најкраће правце из Србије и Босне ка Загребу, Мађарској, Аустрији и Италији, контролисала последње савез-

²⁸⁾ Архив ВИИ, к-589, рег. бр. 9-4 и к-584, рег. бр. 3-1/4.

Покрети и дејства Бригаде у западној Србији од 3. 10 – 4. 11. 1944.

нике хоргијевску Мађарску и Павелићеву НДХ, обезбевала десно крило својих снага у Мађарској и лево у Италији, спречавала пловидбу Дунавом и отежавала снабдевање совјетског 3. украјинског фронта у Мађарској. Осим тога, циљ сремског фронта, који је за Немце био најистуренији према истоку, био је да групи армија »Е«, под командом генерала Лера, пошто им је пресечена одступница из Грчке и Албаније долином Вардара, Мораве и преко Београда, омогући извлачење беспутним правцима и неподесним комуникацијама Црне Горе, Санџака и дела западне Србије, према долини Дрине и Сарајева, затим на север и долину Саве у позадини фронта у Срему. Зато су прибегли фронталној борби знатних размера, упорној одбрани и повлачењу - када су на то били присиљени.

У Срему су услови за организацију одбране и утврђивање били повољни: лево крило се ослањало на Дунав, а десно на Саву; у северном делу су се положаји ослањали на ниско планинско земљиште Фрушке Горе, у јужном на ниске узвишице, насељена места, попречне канале, баруштине, мочварно, подводно и поплављено земљиште, а по дубини на попречне реке, Фрушкогорско побрђе и Винковачку висију. Земљиште је било погодно за запречавање, организацију ватреног система и каналисање наиада противника. Избор положаја био је условљен погодношћу земљишта, која је искоришћена на целој дубини. Утврђивање је почело благовремено.²⁹¹

²⁹¹ Срем је ограничен рекама Дунавом, Савом, Вуком и Бичом. Његова величина је око 6.866 км². У НОБ-у западна оперативна граница била је линија Вуковар - Винковци - Жупања. До 1943. у надлежности НОП-а Срема били су срезови Сремски Карловци, Стара Пазова, Ириг, Рума и Сремска Митровица. Тада су му припојени Илок, Шид, Вуковар, Жупања и Земун. Од Земуна до Винковаца је 140, а од Дунава до Саве 60-70 км, осим на потезу Нештин - Лаћарак, дугом 25 км.

У Срему је, према попису од 31. марта 1931. било 170 насељених места (37 до 1000, 60 до 2.000, 37 до 3.000, 13 до 4.000, 11. до 5.000, 4 до 6.000 становника и 7 већих места), са 408.357 становника (Срба 202.207 - 50%, Хрвата 95.123 - 23%, Немаца 63.382 - 15%, Мађара 19.019 - 5%, Чеха, Словака и Јевреја 28.626 - 7%).

До 1941. број становника је увећан за око 15%. Просечна густина становништва износила је око 60 становника на 1 км².

Јужни, већи део Срема, је равница. На северу, између ње и Дунава се уздиже Фрушка гора - дужине 80, а ширине 14 км. Њене северне

С обзиром иа то да су сремском фронту намеиили дефанзивноодбрамбену улоту, Немци су тежили да га јаче утврде и бране што рационалнијим снагама. Утврди-ле су га инжињеријске јединице, фолксдојчери и цивилно становништво, од линије Дунав - Крушедол - Путинци - Добринци - Сава, на истоку, до линије Вуковар - Винковци - Брчко, на западу. Био је дубине око 95 км, ширине 25-60 км, од Саве на југу до Дунава на северу. По дубини је израђено седам линија - положаја, различитог степена, које су добиле шифроване називе:

1. »браон« линија (Дунав - Крушедол - Шатринци - Путинци - Добринци - Сава) утврђена је на брзину и у групном систему, са одвојеним чворовима одбране, малом и незавршеном дубином;

2. »зелена« линија (Дунав - поток Кудош - Ириг - Рума - Јарак - Сава) потпуно је утврђена у групном систему и тежиштем у рејону Рума - Јарак;

3. »жута« линија (Дунав - Петроварадин - Сремски Карловци - Јарак - Бешеново - Велики Радинци - Сремска Митровица - Сава) утврђена је у потпунијем групном систему, са тежиштем у рејону Сремске Митровице;

4. »црна« линија (Дунав - Нештин - Бипша - Дивош - Чалма - Манђелошки поток - Лаћарак - Сава) најпотпуније утврђена, са тежиштем у рејону Чалма - Лаћарак;

5. »црвена« линија (Дунав - Илок - Љуба - Ердевик - Мартинци - ушће Дрине) добро утврђена и са тежиштем у рејону Ердевика;

6. »нибелуншка« линија (Дунав - Мохово - Шид - Адашевци - Моровић - Сремска Рача) најбоље утврђена, једина са два реда положаја (други ред Опатовач - Ловас

падине су покривене шумом и стрмо се спуштају до Дунава, а на југу - у равницу. Највећи врх је Црвени Чот (539 м). Простор између Саве, Босута и Жупање покривен је шумама. Комуникације се пружају правцем исток-запад и север-југ. На 1 км² површине долазило је 200 м путева са каменом подлогом и укупно 459 км железничке пруге.

Срем је изашао из рата подељен на западни (срезови Шид, Вуковар и Жупања), и источни део (срезови Сремски Карловци, Стара Пазова, Ириг, Рума, Сремска Митровица и Илок). Источни део Срема припао је СР Војводини, а западни укључујући Илок СР Хрватској. Већи део Срема је у СР Војводини. Западни део (2.506 км² - 36%) је у СР Хрватској, а Земун и Батајница (648 км²) су у саставу града Београда.

- Товарник - Илинци - Батровци - Сава), са преградним положајима и тежиштем на одсеку Адашевац - Дунав;

7. »зелена« линија (Дунав - Сотин - Берак - Оролик - Оток - Врбања - Дреновци - Рачиновци - Сава), последња и добро утврђена, са ње се бранила железничка пруга Брчко - Оток - Винковци.

Тежиште одбране било је на положајима дуж »црвене«, »нибелуншке« и »зелене« линије, које су најбоље утврђене и организоване за најупорнију одбрану.

На поменутим линијама непријатељ је користио зграде за одбрану, торњеве цркава за осматрачнице, митраљеска гнезда и снајперисте. Бројни бункери и ровови били су заштићени бодљикавом жицом и минским пољима.

Немци су утврђивање и запречавање стално допуњавали, а изван утврђених линија имали су више утврђених рејона, као на пример, иза седме »зелене« - Нуштар - Винковци и Винковци - Церна. У њима су сређивали и одмарали јединице пре упућивања на фронт, у Мађарску или ка Загребу. Први појас немачке одбране од 19. јануара 1945. био је на нибелуншкој линији, други на линији Сотин - Берак - Оролик и трећи на линији Нуштар - Винковци - Церна - Жупања. У току борбених дејстава мењала се и физиономија сремског фронта: губљењем првих линија, утврђиване су линије по дубини, а повратком изгубљених линија, стварала се већа дубина одбране.

Почетком октобра 1944. немачке снаге из Србије, Баната и Босне, повлачиле су се у Срем. Из Београда се 20. октобра повукло око 20.000, а из Шапца 23. октобра око 12.000 војника.³⁰¹

Од тих јединица Немци су у Руми 23. октобра формирали дивизију »Бетхер«, јачине око 16.000 војника и главним снагама посели прву »браон« и другу, »зелену« а делом снага трећу, »жуту« линију, са штабом дивизије у Вогању.³¹¹

³⁰⁾ Љ. Пајовић, Д. Узелац и М. Целебипћ, *Српски фронт 1944-1945*, стр. 25.

³¹⁾ > У срему су се тада налазили ови немачки штабови:

- у Нуштару, недалеко од Вуковара, штаб армијске групе »Србија«, који је командовао сремским фронтом до 27. октобра 1944, када је расформиран.

- у Острову, код Вуковара, штаб 68. армијског корпуса 2. оклопне

Немци су у ирипрему и организацију сремског фронта итали план, знање, искуство, ратно лукавство, техничку опремљеност, јаке снаге, доброг морала и способне за одбрану и противудар.

Из Пазове је 12. ударни корпус продирао на запад: 36. дивизија правцем Голубинци - Инђија; 16. дивизија ка Руми; 11. дивизија је посела рејон Пећинци - Добринци и затворила правац Шабац - Рума, док се 6. пролетерска дивизија налазила у другом ешелону; у Земуну су на одмору биле 19. и 73. стрељачка дивизија Совјетске армије.

Први јачи отпор јединицама 12. корпуса Немци су пружили 24. октобра на »браон« линији. После два дана борбе пробијена је ова линија, а 27. октобра ослобођена Рума и заузета »зелена« линија.

Продирањем кроз Срем створена је бреша између немачке 2. оклопне армије у Подравини и Посавини - на јужном боку фронта у Мађарској и 34. армијског корпуса у Краљеву, а угрожавано је извлачење групе армије »Е« ка северу. Немачка врховна команда је наредила да се убрза извлачење групе армије »Е«, поседне лева обала Дрине и ојачају снаге у Срему. Немци су 27. октобра извршили више промена: команду свим деловима на сремском фронту поверили су штабу 68. армијског корпуса (командант генерал Хелмут Фелми) и расформирали армијску групу »Србија«, дивизију »Бетхер« повукли на »жугу« линију, која је разбијена 1. новембра, ослобођеном Сремске Митровице, Великих Радианаца, Бешенова, Гргурева, Шуљама и Манђелоса и одбацивањем дивизије »Бетхер« на »црну« линију, коју је посела по борбеним групама у рејонима: »Линденблат«, десно - Сава, лево 2 км северно од Лаћарка, тежиште одбране у Лаћарку, ко-

армије, који је 27. октобра иримио комаиду над сремским фронтом и преместио у Нуштар.

- Штаб дивизије »Бранденбург« у рејону Осијек - Дарда; штаб дивизије за нарочиту употребу »Стефан« (без јединица) у Шиду; штаб 118. ловачке дивизије у Илачи; штаб брдске и штаб 117. ловачке дивизије у Кузмину.

- територијална команда Срема у Винковцима.

Укупне непријатељске снаге на сремском фронту тада су износиле свега око 40.000 војника, али је њихово бројно стање повећано доласком снага из Србије и Босне.

мандно место у Кузмину;³²⁾ »Цимерман«, северно од борбене групе »Линденблат« до Чалме, тежиште јужно од Чалме; »Цирнгибл«, северно од Чалме. Штаб дивизије налазио се у Кузмину и 606. пук за обезбеђење у резерви на »црвеној« линији.

Првог новембра распоред јединица НОВЈ био је следећи: 36. дивизија на десном крилу (Лежимир - Дунав), 6. пролетерска дивизија у центру (Државна пустара - Лежимир), 16. дивизија на левом крилу (Сава - Лаћарак) и 11. дивизија у резерви. Командовање јединицама НОВЈ настојало је да одржи темпо продора, па је тек приспелој 21. дивизији наредило да смени 16. дивизију и продире правцем Сремска Митровица - Лаћарак - Кузмин - Кукујевци - Шид. Истог дана у 19 сати 21. ударна дивизија је ослободила Лаћарак и заостављена је на Генералном каналу.³³⁾

Немачка »црна« линија обухватала је Генерални канал и природне препреке, од Саве ка северу - источна периферија Мартинаца - Манђелошки поток. Била је ојачана бункерима од бетона и цигле, кућама од чврстог материјала подешеним за одбрану, саобраћајницама и рововима, испред којих су била минска поља и ирепреке брањене стрељачком и артиљеријском ватром. Промене у немачком командовању биле су следеће: расформирана је десеткована и преморена дивизија »Бетхер«, а убачена је у борбу немачка 118. ловачка дивизија јачине око 20.000 војника, која је постала окосница одбране и добила задатак да поседнуту линију брани по сваку цену. Њој су придодати, ради ојачања, 3. батаљон 18. есесовског пука,

³²⁾ Борбене групе биле су састава:

»Линденблат«: штаб пука, 3. батаљон 893. пука 264. пешадијске дивизије, 812. батаљон за осигурање (»ландесшицен«) 1. полицијског пука »Хрватска«, део 264. инжењеријског батаљона, 30. ваздухопловни батаљон, 606. пук за осигурање и две батерије 505. дивизиона 5 брдског корпуса.

»Цимерман«: гренадирски пук »Тврђаве Београд«, 5. СС полицијски пук, 4. дивизион 509. артиљеријског пука 9. брдског корпуса и једна батерија 505. артиљеријског дивизиона.

³³⁾ После смотре на Бањици 27. октобра 1944. 21. ударна дивизија пребачена је у рејон Сурчин - Бежанија, а затим упућена на сремски фронт у рејон Сремске Митровице. У свом саставу имала је око 6.000 бораца наоружаних енглеским и заплењеним оружјем - беоштва сопствене артиљерије.

Немци су у припрему и организацију сремског фронта унели план, знање, искуство, ратно лукавство, техничку опремљеност, јаке снаге, доброг морала и способне за одбрану и противудар.

Из Пазове је 12. ударни корпус продирао на запад: 36. дивизија правцем Голубинци - Инђија; 16. дивизија ка Руми; 11. дивизија је посела рејон Пећинци - Добринци и затворила правац Шабац - Рума, док се 6. пролетерска дивизија налазила у другом ешелону; у Земуну су на одмору биле 19. и 73. стрељачка дивизија Совјетске армије.

Први јачи отпор јединицама 12. корпуса Немци су пружили 24. октобра на »браон« линији. После два дана борбе пробијена је ова линија, а 27. октобра ослобођена Рума и заузета »зелена« линија.

Продирањем кроз Срем створена је бреша између немачке 2. оклопне армије у Подравини и Посавини - на јужном боку фронта у Мађарској и 34. армијског корпуса у Краљеву, а угрожавано је извлачење групе армије »Е« ка северу. Немачка врховна команда је наредила да се убрза извлачење групе армије »Е«, поседне лева обала Дрине и ојачају снаге у Срему. Немци су 27. октобра извршили више промена: команду свим деловима на сремском фронту поверили су штабу 68. армијског корпуса (командант генерал Хелмут Фелми) и расформирали армијску групу »Србија«, дивизију »Бетхер« повукли на »жуту« линију, која је разбијена 1. новембра, ослобођењем Сремске Митровице, Великих Радицаца, Бешенова, Гргурева, Шуљма и Манђелоса и одбацивањем дивизије »Бетхер« на »црну« линију, коју је посела по борбеним групама у рејонима: »Линденблат«, десно - Сава, лево 2 км северно од Лаћарка, тежиште одбране у Лаћарку, ко-

армије, који је 27. октобра примио команду над сремским фронтом и преместио у Нуштар.

- Штаб дивизије »Бранденбург« у рејону Осиек - Дарда; штаб дивизије за нарочиту употребу »Стефан« (без јединица) у Шиду; штаб 118. ловачке дивизије у Илачи; штаб брдске и штаб 117. ловачке дивизије у Кузмину.

- територијална команда Срема у Винковцима.

Укупне непријатељске снаге на сремском фронту тада су износиле свега око 40.000 војника, али је њихово бројно стање повећано доласком снага из Србије и Босне.

мандно место у Кузмину;³²⁾ »Цимерман«, северно од борбене групе »Линденблат« до Чалме, тежиште јужно од Чалме; »Цирнгибл«, северно од Чалме. Штаб дивизије налазио се у Кузмину и 606. пук за обезбеђење у резерви на »црвеној« линији.

Првог новембра распоред јединица НОВЈ био је следећи: 36. дивизија на десном крилу (Лежигир - Дунав), 6. пролетерска дивизија у центру (Државна пустара - Лежигир), 16. дивизија на левом крилу (Сава - Лаћарак) и 11. дивизија у резерви. Командовање јединицама НОВЈ настојало је да одржи темпо продора, па је тек приспелој 21. дивизији наредило да смени 16. дивизију и продире правцем Сремска Митровица - Лаћарак - Кузмин - Кукујевици - Шид. Истог дана у 19 сати 21. ударна дивизија је ослободила Лаћарак и заустављена је на Генералном каналу.³³⁾

Немачка »црна« линија обухватала је Генерални канал и природне препреке, од Саве ка северу - источна периферија Мартинаца - Манћелешки поток. Била је ојачана бункерима од бетона и цигле, кућама од чврстог материјала подешеним за одбрану, саобраћајницама и рововима, испред којих су била минска поља и препреке брањене стрељачком и артиљеријском ватром. Промене у немачком командовању биле су следеће: расформирана је десеткована и преморена дивизија »Бетхер«, а убачена је у борбу немачка 118. ловачка дивизија јачине око 20.000 војника, која је постала окосница одбране и добила задатак да поседнуту линију брани по сваку цену. Њој су придодати, ради ојачања, 3. батаљон 18. есесовског пука,

³²⁾ Борбене групе биле су састава:

»Линденблат«: штаб пука, 3. батаљон 893. пука 264. пешадијске дивизије, 812. баталзон за осигурање (»ландесшицен«) 1. полицијског пука »Хрватска«, део 264. инжињеријског батаљона, 30. ваздухопловни батаљон, 606. пук за осигурање и две батерије 505. дивизиона 5. брдског корпуса.

»Цимерман«: гренадирски пук »Тврђаве Београд«, 5. СС полицијски пук, 4. дивизион 509. артиљеријског пука 9. брдског корпуса и једна батерија 505. артиљеријског дивизиона.

³³⁾ После смотре на Бањици 27. октобра 1944. 21. ударна дивизија пребачена је у рејон Сурчин - Бежанија, а затим упућена на сремски фронт у рејон Сремске Митровице. У свом саставу имала је око 6.000 бораца наоружаних енглеским и запленим оружјем - без сопствене артиљерије.

2. добровољачки полицијски пук »Србија«, 2. батаљон 1. добровољачког полицијског пука »Хрватска«, 1. самостални батаљон »Хрватска« и 13. усташки стајаћи здруг.

У саставу 21. ударне дивизије

Трећег и 4. новембра 1944. године 31. српска бригада се пребацила из Шапца преко Саве, у рејон Кленак, Платичево, Хртковци, Јарак, ради уласка у 21. ударну дивизију, која је у свом саставу имала 2. пролетерску, 4. и 5. српску ударну бригаду. Наредна три дана јединице су се срећивале, вршена је политичка и војна припрема, обучавани су борци и јединице за борбу. Све то је било подређено општем прилагођавању борбеним, земљишним, и климатским условима у Срему. Успостављени су први контакти са народом Срема, који је дочекао бригаду са истом топлином и љубављу, са којом је испраћена из Србије.

Тих дана фронт се пружао између Мартинаца и Лаћарка, дуж Генералног канала, око 20 км западно од Сремске Митровице, на »црној« линији. На том фронту бригаде 21. дивизије биле су овако распоређене: на десном крилу од Државне пустаре до Манђелошког потока 2. пролетерска; у центру од Манђелошког потока до друма Лаћарак - Мартинци 4. српска; на левом крилу, од друма Лаћарак - Мартинци до Саве - 5. српска. Штаб дивизије се налазио у Сремској Митровици. Дивизија је имала мање бројно стање од других дивизија и није располагала формацијском артиљеријом. Подржавали су је 117. противтенковски артиљеријски пук, дивизион ракетних јединица типа »каћуша« и авијација Совјетске армије. У таквом стању у њен састав је ушла 31. српска бригада.

У 6 часова 8. новембра, бригада је по облачном и хладном времену, кренула из Јарка. Штаб дивизије је у 10 сати прихватио и распоредио у западном делу Сремске Митровице - као резерву. Ту је до 10. новембра извршен преглед свих бораца ради оцене њихове здравствене способности. Ограничено способни су пребачени у позадинске јединице, а неспособни су отпуштени кућама. Од 8. новембра до 2. децембра у Сремској Митровици је

похађало санитарски курс 40 бораца, претежно другарица, за болничарке и носиоце рањеника. Они су обучени да употребљавају први завој, заустављају крварења, врше имобилизацију прелома, преноса и транспортују рањенике. Упражњена руководећа места у бригади попуњена су 2. децембра 1944. године.

У међувремену, од 3. до 10. новембра, 21. ударна 6. пролетерска и 36. дивизија уз артиљеријску и авио подршку јединица Црвене армије, фронтално су нападале »црвену« линију. Двадесет прва дивизија је наносила удар преко Генералног канала на Мартинце и наишла на јак отпор. Немци се никако нису мирили са развојем борбених догађаја и потпуним напуштањем »црне« и »црвене« линије. Стога су предузимали бројне противнападе, нарочито у подножју Фрушке горе, да поврате делове изгубљених линија и продру у Сремску Митровицу. Најжешћи противнапад извели су 7. новембра, када су потисли 6. пролетерску дивизију, заузели Манћелос и угрозили Сремску Митровицу. Непријатељ је, по свему судећи, желео да настави напредовање и стигне у Сремску Митровицу. Тиме би не само повратио »црну« линију, него избио и на део »жуте« линије и продубио тзв. »сремски цеп«. Предузете су хитне мере да се то онемогући. У 21. час 8. новембра Немци су се повукли око 10 км натраг, на линију Баркут - Међош - Мартинци - Пановача - Сава.

Ноћу уочи 10. новембра 12. корпус (16. и 36. дивизија) извучен је са фронта и пребачен на простор Нови Сад - Сомбор. Истовремено је 1. армијска група престала да постоји. Први пролетерски корпус је остао сам на сремском фронту и то 6. пролетерска дивизија на десном, 21. дивизија на левом крилу и 11. дивизија у центру. Због малог бројног стања, замора, лоших временских прилика и тешких услова живота, ове снаге нису биле довољне за настављање офанзиве.³⁴¹

Команда над немачким снагама на сремском фронту 12. новембра је поверена амбициозном генералу Јозефу Киблеру, по коме је цела борбена групација и добила име.

³⁴¹ Ј. Пајовић, Д. Узелац, и М. Целабчић, н.д, стр. 66.

Напади на упориште у Мартинцима

Десетог новембра штаб 21. дивизије је наредио 31. српској бригади да преко Лаћарка избије на положај 5. српске, смени је и са три батаљона нападне Мартинце са истока и југа, ослободи село и одржава везу десно са 4. српском, а лево да се ослони на Саву. Истовремено, 2. пролетерска бригада је требало да нападне и ослободи Кузмин, а 4. српска бригада железничку станицу Мартинци.³⁵ Напад је требало почети у први мрак, с тим, да га подржава совјетски 117. артиљеријски пук и један дивизион »каћуша« с ватрених положаја у рејону Лаћарка. Посебно је скренута пажња да јединице копају ровове и заклоне на сваком месту где се и за најкраће време зауставе, јер то је у исто време био услов да се достигнути положај сигурно одржи у рукама.

Непријатељ је Мартинце утврдио као упориште и почео његову источну ивицу, а јужно Пановачу, Хорватов салаш па до Саве. Положаје је изградио на узвишеном земљишту, изнад нивоа подземних вода. Благовремено се утврдио у пољском типу и групном систему. Зидане куће подесио је за одбрану, допунио бункерима, поставио у њих митраљезе и повезао рововима. Положаји су припремљени за упорну одбрану. На многим местима испред предњег краја налазила су се минска поља и препреке од бодљикаве жице, брањени стрељачком ватром. Борци су често певали: »Ој Мартинци село мало, рововима прекопано... «

Земљиште у Срему било је раскаљано. Борци су се по њему тешко кретали. Непријатељ је њихове нападе заустављао на отвореном земљишту, испред утврђених положаја. Ту се нису могли укопати због високих подземних вода, а нису се могли ни одржати због убитачне ватре, па су трпели велике губитке.

Био је то први напад 31. бригаде на утврђено насеље Мартинце и почетак њених борби на сремском фронту. Ушла је у њих са недовољно обучености и искуства, а изаћи ће прекаљена кроз пробијену брешу у непријатељском положају.

³⁵ Архив ВИИ, к-1040, рег. бр. 18-2/2.

Бригада је, по хладном, облачном и кишовитом времену, око 17 часова 10. новембра кренула из Сремске Митровице, да би у 20 часова сменила 5. српску бригаду на положају: 3. батаљон на десном крилу од железничке пруге до коте 80, 4. батаљон на левом крилу од коте 80 до Саве. Остале јединице и штаб бригаде размештени су у Лаћарку, између железничке станице и главне улице. Пре изласка на ватрену линију, борцима је предочено да морају копати ровове, да се чувају нагазних мина и снајпериста. Немци су вешто остављали мине изненађења свуда: на путевцима, улазима у напуштене куће и споредне зграде, испред својих ровова и бункера.

Напад на Мартинце изведен је неодлучно и завршен је без резултата. Немачки војници су се упорно бранили и бомбашима нису допустили да се привуку утврђењима и бункерима. Пристигло им је и појачање у тенковима. Непријатељ је исте ноћи извршио и противнапад, левом обалом Саве, на положај 4. батаљона. У обостраној жестокој пешадијској ватри прогивнапад је разбијен, а непријатељ ирисиљен да се повуче на полазни положај.³⁶¹

Једанаестог новембра је штаб Дивизије поново наредио да се ослободе Мартинци и Кузмин и избије на линију Шид - Сремска Рача. Тридесегпрва српска бригада требала је да нападне Мартинце, са по једним батаљоном са истока и југа, 2. пролетерска бригада са три батаљона да напада Кузмин (западно од канала) и одржава везу десно у рејону Кукујеваца, са 6. дивизијом; 5. српска да смени 4. српску и напада Мартинце, одржавајући везу десно са 2. пролетерском, 4. српска да образује резерву у Лаћарку. Напад је требало да подржава 117. противтенковски артиљеријски пук и ракетни дивизион »каћуша«
Совјетске армије, а циљеве да одреде команданти бригада. У заповести за напад је писало и ово:

»Људство које је босо не води у борбу. При нападу води рачуна о нагазним минама, које непријатељ поставља на комуникацијама и испред својих положаја. Штабови бригаде ће упутити стручне људе са минама (уколико их имају) који ће поставити мине на местима од куда могу наићи тенкови.«

Почетак напада одређен је за 11. новембар у 20 часова.³⁷⁾

И овај напад је у стварн био јачи притисак на непријатеља. Бригада је у одређено време по кишовитом и хладном времену, кренула у напад на Мартинце. Заиста, овог пута и време као да се било заверило против бораца. Ледена киша, помешана са снегом, падала је непрекидно. На десном крилу су 3. батаљон и батаљон из резерве продирали ка железничкој станици у Мартинцима а на левом крилу је наступао 4. батаљон са циљем да нападне Мартинце са југа. Деснокрилни батаљони су продри до станице Мартинци, а 4. батаљон до канала са водом дубине 2 метра. Напад је заустављен жестоком паљбом недалеко од железничке станице и бункера испред Мартинаца. Пошто је хладноћа стезала и вејао снег, претила је опасност, поред противнапада непријатеља, од смрзавања и батаљонима је у свануће наређено да се повуку на полазни положај у земунице и ровове. У овом окршају убијено је 10 непријатељских војника, а рањено 6 бораца, од којих 3 теже. За то време 2. пролетерска бригада је посела Чалму, а 3. батаљон 4. српске напао је такође железничку станицу Мартинци, али је одбијен. После напада 4. српска се повукла на полазни положај који је око 16 часова 12. новембра предала 5. српској бригади и пребацила се у Лаћарак.³⁸⁾

Мартинци и Кузмин нису заузети из ових разлога: снаге нападача су биле доста слабе, припрема кратка, брза и непотпуна; садејство између бригада и артиљерије недовољно организовано; положаји непријатеља су били добро утврђени и минским пољима ојачани, а њихов систем ватре добро организован. Сем тога, руковођење нападом је било неодлучно. Непријатељ је држао повољне позиције и тежио по сваку цену да наметне нападачу рововски рат за који је имао веће искуство и друге предности.

Дванаестог новембра непријатељ је наставио да допуњава утврђивање свог положаја. Кроз Мартинце су се по-

³⁷⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 52. Смена бригада извршена је иосле напада, тако да је у нападу учествовала 4. а не 5. српска бригада. Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 67, 77 и 98.

времено кретали тенкови, а на торањ цркве постављена је осматрачница и два противавионска митраљеза. Ватра из минобацача отворана је са гробља, а артиљерије из шумице код Кузмина.³⁹⁾

Истог дана је штаб бригаде због хладноће, слабе одеће и обуће бораца, наредио да 4. батаљон извуче једну чету из прве линије одбране и пребаци је у Лаћарак да се борци загреју, опораве и одморе од изузетних напора. Извиђачи непријатеља су више пута покушавали да упадну у положаје предњих јединица бригаде, али су одбијени. Од експлозије нагазних мина и у артиљеријске ватре теже је рањено 6 бораца из 4. батаљона.⁴⁰⁾

Сутрадан, 13. новембра, непријатељ је део снага пребацио ка Сави. У току ноћи је два пута нападао положај 4. батаљона, уз подршку непрецизне артиљеријске и минобацачке ватре. Први напад је трајао око један а други око два сата. После оштре борбе оба напада су одбијена и том приликом је убијено 7 а рањено 10 непријатељских војника. На страни 4. батаљона погинула су два борца.⁴¹⁾

Непријатељ је повремено отварао ватру и наносио губитке јединицама у додиру. Да би смањила губитке, 31. српска бригада је 14. новембра оставила на првом положају мање снаге ради обезбеђења, а главнину повукла у дубину из које су предузимана извиђања. Међутим, и ово је остало без већих резултата. У позадини је ослонац бригади било село Лаћарак.

Ноћу уочи 14. новембра делови 3. и 4. батаљона су ишли у акцију хватања »живог језика« непријатеља а 4. батаљон је одбио више покушаја убацивања непријатељских извиђача у његов положај.

Истог дана штаб бригаде је на састанку политичких руководиоца батаљона и самосталних чета у Лаћарку анализирао стање у јединицама, међубатаљонско такмичење и извршио прораду писма Дивизијског комитета КПЈ. Како је оцењено стање по јединицама види се из

³⁹⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 77 и 98; Архив ВИИ, к-1041, рег. бр. 48-2 и к-1407, рег. бр. 27-1/9.

⁴⁰⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 77 и 98; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 27-2/9.

⁴¹⁾ Архив ВИИ, к-1041, рег. бр. 19-3; Исто, к-1047, рег. бр. 27-3/9.

необјављене белешке политичког комесара бригаде, где је, уз остало, записано:

»1. батаљон: око 30 бораца не показује интересовање за политичка збивања. Због слабости у политичком раду дружење је по »земљачкој линији«. Борци добро подносе борбе и гешке услове живота. Осетљиви су на слабости у командовању нижих старешина.

2. батаљон: дисциплина се не изграђује подизањем свести већ наметањем. Ниже старешине немају довољно ауторитета. Има критизерства. Штаб батаљона и команде чета не раде плански.

3. батаљон: командовање са много напора подиже борбену готовост. Има појава непријатељских паролa. Већина бораца је у дотрајалој одећи и обући. Број болесних нагло расте. Политички делегати и комесари немају искуства у раду. Дисциплина, колективност и другарство добро се развијају. Дотрајала одећа и обућа умањују борбену готовост.

4. батаљон: опште стање и морал су добри. Рад командовања и политичког рада је правилан. Сви борци су дали новац у колектив, осим једног који је поцепао хиљадарку да је не да у колектив. Батаљон је грекаљен у борби и оспособљен за теже борбене задатке.

Техничка чета је у формирању. Курсеви телефониста и минера добро раде. Перспективе за развој чете су лобре.

Интендантура: политички рад је оживео. Односи према народу су добри. Другарство, дисциплина, колективни рад и одговорност се изграђују.

Санитет: курс за болничарке и носиоце рањеника ради добро. Све борце треба оспособити у пружању помоћи рањеницима. Команде морају пружити већу помоћ оспособљавању санитета.»

На овом састанку је за праћење и оцену такмичења батаљона и самосталних чета одређена бригадна комисија у коју су ушли: Стеван Адамовић, заменик команданта бригаде, Гавро Перацић, политички комесар батаљона, Миодраг Стевић, командант 3. батаљона и Поцерац. Закључено је да се такве комисије за оцену такмичења изабере у батаљонима и четама.⁴²⁾

⁴²⁾ Истог дана на састанку политичких руководиоца 2. батаљона оцењено је стање у четама: »1. чета, политички и културни рад је оживео. Колективни живот се изграђује. Свест о братству југословенских народа се учвршћује. Нарочитих проблема нема. 2. чета, одсуство командира и политичког комесара негативно се одразила на стање у чети. Борци су једногласном одлуком дали новац у колектив. Аналфабетски течај похаћа 13 неписмених. Борци нису активни на конференцијама, као ван њих. 3. чета, појачано је интересовање за политички рад. Велики број бораца је бос и слабо одевен. Колективни дух се развија. Аналфабетски курс похаћа 7 неписмених. Културни рад се добро одвија.« (Из белешке Момчила Вучековића, политичког комесара бригаде).

Тога дана у 1» часова штао оригаде дојјио Је нлрсис-
ње штаба дивизије у коме се каже:

»Непријатељ пали у с. Мартиницама. Моторизација одлази ка Кузмину. Сви су изгледи да напуштају Мартинце. Ваша бригада ојачана бацачима нек одмах почне притисак и по могућности вечерас заузме с. Мартинце. Повежите се са V бригадом и заједно вршите притисак и напад, ако видите да можете село заузети.

Ако успете да ућете у с. Мартинце, дејствујте даље до Кузмина, док ће V бригада дејствовати десно од вас.«

После пријема овог наређења штаб бригаде је ступио у везу са штабом 5. српске бригаде и штабом совјетског 117. противтенковског пука и с њиме организовао садејство у нападу на Мартинце, а потчињеним јединицама издао заповест за напад. Замисао штаба бригада била је да се нападне непријатељ на целој линији додира и то: 3. батаљон на десном крилу, на одсеку од железничке пруге до коте 80, општим правцем железничке станице - блок кућа око цркве; 4. батаљон на левом крилу, на одсеку коте 80 до Саве. Према плану, објекте није требало по сваку цену ни нападати ни бранити, а напад је требало почети 15. новембра у 2 часа.⁴³⁾

У одређено време јединице су кренуле у напад. Оне су неопажено подишле објектима напада, засуле их ватром и извршиле јуриш преко брисаног простора, кроз жичане и минске препреке. Непријатељ је спремно дочекао јуриш. Отворио је јаку пешадијску, минобацачку и артиљеријску ватру на оба батаљона. Само је 3. чета 4. батаљона заузела неколико бункера и домогла се неколико кућа на почетку села. Учињен је напор да се постигне више, али без успеха. После два и по часа жестоке борбе, батаљони су се у 4 часа и 30 минута, под заштитом ватре совјетског 117. противтенковског артиљеријског пука, повукли на полазне положаје.^{44>}

Непријатељ је јаким и одморним снагама жилаво бранио добро утврђено упориште Мартинци и одбио напад. Узроци и овог неуспеха су били што је ангажовано премало снага за напад, затим недостатак артиљеријске подршке, слабо садејство између бригада и унутар бри-

^{4,1} Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 77 и 98; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 27-4/9.

⁴⁴¹ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 67, 68, 77 и 98.

гада, давање алтернативних задатака да се изврше »по могућству« итд. У ствари био је то само јачи притисак на непријатеља. Том приликом убијено је 14 и рањено 20 немачких војника, а на страни 31. бригаде, погинуло је 5, рањено 17 бораца, а један је контузован.

Командир 3. чете 1. батаљона је, у 14 часова 15. новембра, оценио да се непријатељ повлачи из Мартинаца. Ради тога је самоиницијативно повео чету у напад и продро до цркве у центру села. Ипак, после два часа жестоке борбе и без артиљеријске подршке, чета се морала повући на полазни положај. У исто време 2. чета 1. батаљона је нападала Мартинце са севера. Међутим, и она је одбачена на полазни положај. У борби су погинула 3 а рањено је 9 бораца.

Борба је настављена и после подне. У 18 часова непријатељ је извршио противнапад на правцу између Мартинаца и Саве, који је после оштре борбе сломљен. Пошто су јединице биле преморене, када је пао први мрак на положају су задржани 1. и 2. батаљон, а 3. и 4. батаљон су повучени у Лаћарак на одмор и сређивање.

У 21 час су 1. и 2. батаљон, са два батаљона 5. српске бригаде, поново напали непријатеља у Мартинцима, али је и овај напад одбијен. Том приликом погинуло је 8, а рањено 25 бораца, контузовано је један и нестало је један борац.⁴⁵¹

Политички комесар бригаде, мајор Момчило Вучековић је 15. новембра известио штаб дивизије да је 31. бригада »млада и недовољно прекаљена у борби, из чега произилазе њене слабости«, да »ниже старешине греше што настоје да војну дисциплину изграде наметањем, а не самодисциплином, што им умањује ауторитет«, да се »равноправност између другова и другарица ионекад крши«, да се »другарство брзо изграђује, нарочито при извлачењу рањеника, што је први задатак сваког борца« да је »војни и политички рад свестран и да се одвија плански«, с тим што је најбоље у 4. батаљону, да је »највећа брига старешина брига о борцима«, и да »бригада јача и развија се у монолитну јединицу и чврст војни колектив«.

⁴⁵¹ Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 27-5/9; Исто, к-1041, рег. бр. 27-3; исто, к-1041, рег. бр. 14-3.

У извештају еу као узроци слабости наведени недовољно искуство и неизграђен метод старешина, слабо уочавање и споро отклањање недостатака, недовољно развијен политички, културни, забавни, спортски рад и такмичарски дух, као и то што активностима нису били обухваћени сви борци, већ само чланови КПЈ и СКОЈ-а. Такође је наглашено да »све садржајнијим и организованијим радом и доследним спровођењем такмичења Бригада постиже све боље резултате и постаје све способнија и монолитнија јединица.«⁴⁶¹

Шеснаестог новембра бригада је два батаљона држала на положају, а два батаљона у Лаћарку, на одмору и у резерви.

Истог дана у рано јутро, непријатељ је са пешадијом и два тенка, напао левокрилни 1. батаљон. Први напад је одбијен, али је предузео други, још јачи. Пошто је ојачао снаге пешадијом и са 8 тенкова, започео је напад на положај јединица 31. и 4. српске бригаде. Том приликом је успео да стигне на око 100 м испред предњег краја, где је заустављен јаком ватром пешадије и совјетског 117. противтенковског артиљеријског пука. Потом је противнападом одбачен на полазни положај. Тенкови су се повукли у рејон цркве у Мартинцима.

У току ноћи борба је настављена. У 21 час 1. батаљон 31. српске бригаде је извршио напад у захвату друма Лаћарак - Мартинци и 4. батаљон на правцу јужно од друма. Немачки војници су, осветљавајући терен светлим ракетама, открили напад и отворили јаку и добро организовану ватру. Упркос томе, 4. батаљон се пробио у рејон цркве у Мартинцима и угрозио положај немачке артиљерије. Али, даље напредовање је заустављено и оба батаљона су присиљена да се повуку на полазне положаје. У тој ноћној борби рањен је један борац и оштећен један пушкомитраљез »шарац«.⁴⁷¹

⁴⁶> Архив ВИИ, к-1047, Ф-7/1, рег. бр. 1. У Лаћарку је 15. новембра 1944. одржан састанак ћедије КПЈ штаба бригаде, са дневним редом: 1) Прорада писма Дивизијског Комитета и 2) прорада Упутства Штаба дивизије о спровођењу такмичења.

⁴⁷> Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 71, 77 и 98; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 27-7/9 и к-1041, рег. бр. 13-3.

Према белешкама Момчила Вучековића, у Лаћарку је 16. новембра

Сутрадан, 17. новембра око 12 часова непријатељ је на бригаду отворио артиљеријску ватру и ранио неколико мештана у Лаћарку.

Са предњег краја 1. и 4. батаљона су одговорили по временим отварањем стрељачке ватре и извићањем непријатеља. У том препуцавању рањена су 3 борца, од којих један теже.⁴⁸¹

Непријатељ је 18. новембра допуњавао утврђивање положаја. У 8 часова су авиони Совјетске армије бомбардовали положаје непријатеља у Мартинцима. То су искористили 1. и 2. батаљон за напад са ограниченим циљем. У том нападу 2. батаљон се успео пробити до самог предњег краја непријатељске одбране. Око 15 часова оба батаљона су се повукла на полазни положај, не успевши да се пробију у непријатељску одбрану. Ни ова борба није прошла без жртава: погинуо је један, а теже су рањена два борца.

Крајем новембра у бригаду су почела да се постепено уводе борбена средства веће ватрене моћи. Прво су уведени минобацачи од 81 мм. На десетодневну обуку за послужиоце минобацача у Минобацачку чету 4. крајишке бригаде 5. дивизије 18. новембра упућено је из сваког батаљона по 5 бораца. Курс је почео рад 22. новембра у Сремској Митровици.

У то време у јединицама 31. бригаде је све садржајније планиран културно-просветни и све организованије спровођен забавни живот. Драмска секција и хор бригаде од 60 бораца формиран су 18. новембра, а касније и друге секције. Прво је припремљен културни програм за приредбу у Сремској Митровици. До 26. новембра, када је одржана ова приредба, програм је увежбаван сваки дан, пре и после подне. Касније је овај рад настављен још већим интензитетом.

одржан састанак Биро-а КПЈ 3. батаљона са дневним редом: 1) напад на Мартинце; 2) задаци, и 3) разно. Један делегат вода и један члан СКОЈ-а 1. чете изјавили су да је по њима са положаја 5. српске бригаде отворана ватра. Санитет 2. чете је радио слабо. Дејство 3. и 4. чете било је добро. Штаб батаљона је добро руководио нападом. Смена 1. батаљона вршена је споро. Најтеже је било извлачење рањеника. Санитет је подбацио. Штаб бригаде није добро организовао садејство између батаљона.

⁴⁸¹ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 77 и 98; Архив ВИИ, к-1041, рег. бр. 8.

Борци и јединице 31. бригаде су ангажовани и на убирању летине. На великим површинама захваћеним борбеним дејствима плодови кукуруза, репе и других усева пропадали су необрани. Земља је била исцрпљена ратом, владали су оскудица и глад. Пољопривредници Срема, због ратних дејстава, нису били успели да оберу усева, а није се смело дозволити да пропадну. Због тога су јединица сваког дана упућивале на брање усева већи број бораца - добровољаца. Борци и руководиоци били су иницијатори, у сарадњи са органима народне власти, да се организује такмичење и кукуруз, пре јачег зимског невремена, уклони са запуштених поља. У батаљонима и четама су одржавани договори и борцима објашњено да свако зрно кукуруза, спашено од пропадања, много значи за исхрану народа и војске, нарочито у ратом опустошеним и пасивним крајевима наше земље. Убирање усева обављено је по хладном и кишовитом - снежном времену, а често упркос ватреном дејству непријатеља и у његовим минским пољима. Сачињен је и распоред одласка у кукурузна поља. На положају, спремна да дочека и одбијен непријатеља, обично је остајала по једна чета из сваког батаљона, а остале, водећи рачуна да то противник не дозна, брале су кукуруз и ужурбано га возиле даље до линије фронта. Тако су велике количине усева спасене од пропадања.⁴⁹

⁴⁹ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 77 и 98; Архив ВИИ, к-1041, рег. бр. 5-3, к-1047, рег. бр. 27-8/9 и к-1047, рег. бр. 27-10/1.

Капетан Стеван Адамовић, заменик команданта бригаде, упућен је 18. новембра у прекоманду - за команданта 4. српске бригаде.

Подитички комесар корпуса, пуковник Мијалко Тодоровић-Плави, одржао је 18. новембра у Сремској Митровици састанак Политодјела дивизије и политичких комесара бригада и њихових заменика са дневним редом: 1) војно-политичка ситуација; 2) стање организације КПЈ у бригадама; 3) дискусија и задаци, и 4) разно.

Закључено је да се јединицама објасни да ће антихитлеровска коалиција остати чврста до победе над Хитлером; да се политичко-васпитним радом изграде способни борци, који ће се свесно борити за циљеве НОР-а и после рата, да у васпитању КПЈ делује активније него до тада; да се ниже старешине војнички и политички васпитавају у духу правилног односа према Црвеној армији; да се на курсевима подиже стручна спрема и политичка свест припадника санитетске и интендантске службе.

Тог дана бројно стање 21. дивизије било је:

- 2. пролетерска бригада 2.200 бораца од гога 250 чланова КПЈ и 150 кандидата;

- 4. српска 1.300 бораца од тога 210 чланова КПЈ и 150 кандидата;

На одмору у Лаћарку

Деветнаестог новембра између 18 и 22 часа 4. српска бригада је преузела сектор фронта 31. српске бригаде, која се повукла на одмор у западни део села Лаћарка. Смештај је био у кућама, што је за ратне услове био велики комфор. Бити у резерви значило је извући се из непосредног додира и домета пешадијске ватре непријатеља. Али, то није значило и одмарати се без узнемиравања артиљеријске ватре непријатеља, јер су артиљеријски дуели, напади и противнапади прекидали одмор. На одмору су анализирале протекле борбе. Бригада је интензивно обављала и низ других послова. Пошто је било доста младих, неискусних бораца, сваког дана пре подне извођена је војна обука по два сата. Учила се јединачна борбена обука. Борци су обучавани у гађању, бацању бомби, руковању оружјем, затим освајању бункера и ровова, маскирању, укопавању, у томе како се праве траншеје и саобраћајнице, стрељачки, пушкомитраљески и митраљески заклони, како се врше разне диверзије, разминурање, а спровођени су и планови у погледу културно-просветног и забавног рада. Јединице су сваког дана добијале »Борбу« и »Политику«. У свим водовима, па и десетинама, а на фронту у склоништима организоване су читалачке групе. Оне су сваког дана читале штампу, разне брошуре или белетристику. Водови и чете такмичили су се међу собом.

У свим батаљонима свакодневно су радили и аналфabetски течајевима по 4-5 сати. Ускоро су готово сви непсимени другови научили сва слова и основне рачунске радње. Знали су да пишу и састављају реченице, а скоро су сви добро читали. Рад се изводио са врло мало средстава. Гума нико није имао, па се све прецртавало што је погрешно написано.

С мештанима Лаћарка борци су од првог сусрета успоставили присне, пријатељске односе. Антифашистичке

- 5. српска бригада 1.600 бораца, од тога 195 чланова КПЈ и 225 кандидата;

- 31. српска бригада 1.900 бораца, до тога 136 чланова КПЈ и 260 кандидата.

У дивизији је било свега 7.000 бораца од тога 791 члан КПЈ и 785 кандидата (Према белешкама М. Вучековића).

организације Лаћарка помогле су позадинске органе бригаде. Њихов основни задатак је био створити јединицама што повољније услове за одмор и борбу. Борци су у селу прали и крпили веш и одећу, а исхрана им је била добра. Одређен број Лаћараца је иза линије фронта увек био спреман да запрежним колима превезе рањенике у дивизијску болницу - у Сремску Митровицу. Мештани су погибију или рањавање било којег борца доживљавали као несрећу у својој породици. Међу њима се често водио овакав разговор:

- Рањен нам је... возе га у болницу! Трчим да му нешто дам за пута.

- Била је тешка борба. Бринем за наше. Ако нешто сазнаш, јави нам!

Борце и мештане везивали су заједнички циљеви ослободилачке борбе, велика узајамна љубав, чежња за слободом и мржња према непријатељу. У тешким данима борбе једни другима су пружали и узвраћали пажњу, помоћ и љубав, коју никада неће заборавити. Са народом је организован и заједнички културно-забавни програм, приредбе и игранке. Оне су их зближиле, забавиле, мотивисале и помогле да издрже тешке дане заједничке борбе до коначне победе. Борцима је то ублажавало ране и олакшавало напоре и тешкоће.

Бригада је на одмору прикупљала снагу и вршила припреме за нове борбене задатке. Сазнало се да Немци, у рејону Мартинци - Кузмин - Кукуљевци, прикупљају снаге за противудар правцем Мартинци - Сремска Митровица, па су предузимане противмере. У Лаћарак 15. новембра стигао и један пешадијски батаљон црвеноармејаца који је истурио обезбеђење 3 км напред - ка Мартинцима. У штабу бригаде су се 20. новембра састали командант батаљона црвеноармејаца и начелник инжињерије 21. дивизије. Проучили су правац очекиваног противудара и одлучили да се испред Генералног канала утврди »друга линија«, коју ће посетити батаљон црвеноармејаца, а по потреби и јединице 21. дивизије.⁵®

Штаб дивизије је прикупио шанчани алат, поделио га бригадама и одредио им одсеке за утврђивање »друге ли-

⁵⁰> Архив, ВИИ, к-1047, рег. бр. 4/7.

није». Бригада је на овај задатак сваки дан слала по 100 бораца са алатом.

У међувремену, непријатељ је допуњавао утврђивање положаја и отпорних тачака у Кузмину, Мартинцима и на Хорватовом салашу, ископао је заклоне, ровове и саобраћајнице пуног профила, изградио бункере, поставио минска поља, препреке и повезао их у јединствен систем ватре. Циљ му је био да што боље стабилизује одбрану и наметне рововски рат.

Први пролетерски корпус је држао линију на северу од Дунава (источно од Илока) до Изворца и Саве на југу. На фронту је имао 1. пролетерску, 11. и 21. дивизију. Оне су биле недовољне за пробијање фронта и прелазак у офанзиву. Још од 10. новембра на фронту је успостављена равнотежа снага и настало је затишје. Почео је рововски рат. У рововима је често било воде. По поду су били полагаани снопови шаше да заштите ноге бораца од воде. Ипак, прехлада и грип су били чести и избацили су из строја велики број бораца.

Борбе су настављене применом тактике сталног узнемиравања непријатеља, како би се изнурио. Вршени су чести напади и противнапади мањим снагама, било је препуцавања на положају, и извиђања. Обе стране наставиле су рад и на утврђивању. Јединице које су биле на одмору изводиле су борбену обуку, и развијале политичко-партијски, културно-просветни и забавни рад. Побољшани су хигијенски услови живота и пружана помоћ народу у збирању летине.

О стању у јединицама 21. дивизије, међу њима и у 31. бригади, њен штаб је 21. новембра 1944. писао Главном штабу НОВ и ПО Србије:

»Наша дивизија се сада налази на сремском фронту - сектор Сремске Митровице. Рат је рововски на сасвим равном и чистом терену. Борци и старешине су се снашли и привикли на нов тип борбе. Мада још недостаје пioniрски алат, борци ипак успевају да на сваком заузетом кораку ископају ровове за стојећи став. Становање је углавном позади ровова у земуницама. Једном речју, све је испод земљине површине.

Дивизија има сада у саставу 2. пролетерску бригаду, 4, 5. и 31. српску бригаду. С обзиром да смо из Београда морали одмах кренути за Срем, то нисмо стигли да мобилишемо ништа, те је тако наша дивизија најмалобројнија у корпусу. Дивизија прима

кроз кратко време (око 10 дана) еовјетско наоружање и биће нам потребан већи број људи да би могли прихватити то наоружање.

На терену Срема не можемо добити ништа, јер се ту све мобилише за Војвођански корпус.

С обзиром да смо ми српска дивизија, то се вама обраћамо да нам дате људство које мобилишете за потребну попуњу. Узимајући у обзир оно што можемо добити са територије Београда, нама треба да би прихватили ново наоружање, још око 1.000-1.500 људи, од којих што више артиљераца.

Ми старешине и борци 21. српске дивизије стараћемо се да достојно репрезентујемо свој назив »Српске« у свим покрајинама наше земље, онако као у бици за Београд.⁵

Штаб бригаде је 21. новембра одржао саветовање са штабовима батаљона и командама самосталних чета. Дневни ред овог скупа је био: 1) анализа напада на Мартинце; 2) задаци и 3) разно. Тежиште анализе било је на улози командовања, држању јединица у борби, резултатима борбе, стању у јединицама и поукама. У нападима на Мартинце из строја 31. бригаде је избачено 47 бораца, од чега 22 из 4. батаљона. Основни узроци великих губитака биле су слабости у командовању. Оцењено је да су се команде чета у борби добро залагале, али у 3. батаљону нису показале довољно иницијативе, а у 4. батаљону нису постигле адекватне резултате. Борци су се врло добро држали и залагали у борби, што доказује њихов великим патриотизам и високи морал. Интендантура је добро снабдевала јединице, а санитет добро збрињавао ра-

⁵ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 79. Аутор није истраживао војно-територијалну поделу, прописе који су регулисали мобилизацију, надлежност и начин њеног спровођења, али је утврдио да је на подручју западне Србије и Шумадије од почетка септембра до ослобођења Београда вршена добровољна мобилизација за десет дивизија НОВЈ, учесника борбе за ослобођење Београда и Крагујевца, без ма каквих, па и територијалних ограничења. Само 5. војвођанска бригада 36. дивизије довела је 18. октобра 1944. из Ваљева 2.000 нових бораца у 12. корпус.

За изучавање овог проблема треба проучити депешу команданта 1. пролетерског корпуса од 16. 12. 1944. (Архив ВИИ, к-377, рег. бр. 2) и извештај политичког комесара 21. дивизије од 21. 12. 1944. (Архив ВИИ, к-1042, Ф-4/ИИ, рег. бр. 8).

У 1. пролетерском корпусу бројно стање дивизије 25. 11. 1944. било је: 1. пролетерска око 12.000, 5. дивизија 10.500 бораца, 11. дивизија 10.000 бораца, а 6. и 21. дивизија око 5.000 до 6.000 бораца. (На састанку са политичким комесаром 21. дивизије 18. новембра у Сремској Митровици утврђено је да у дивизији има 7.000 бораца). Прве три дивизије биле су попуњене до планиране формације, а код последње две дивизије ова попуња још није била извршена.

њене и оболеле борце. На подизање борбене готовости највише су утицали циљеви и перспектива борбе, борбена обука и извлачење поука из борби.⁵²⁾

До 28. новембра време је било хладно и кишно. Бригада се одмарала у Лаћарку и извршавала уобичајене задатке. Извиђачи су се убацивали у непријатељски положај с циљем да ухвате »живи језик«, али им то није пошло за руком. У борби је погинуо један, рањен је такође један борац.⁵³⁾

За време одмора бригаде вратили су се делегати са Првог конгреса УСАОС-а, који је завршио рад 21. новембра. Они су обишли све јединице и детаљно излагали о току и одлукама конгреса. Највише су говорили о сусрету с Титом и признању које је на конгресу одао омладини Србије. Речи Врховног команданта изговорене на конгресу биле су признање и борцима 31. бригаде, који су претежно били део омладине Србије.

Штаб бригаде је 26. новембра анализирао са референтима санитета батаљона и бригаде стање, организацију и рад санитета у борби. Том приликом је закључено да

⁵²⁾ По белешкама М. Вучековића, бројно стање 31. бригаде, 21. новембра 1944. било је:

1. батаљон, по списку 410, на лицу места 358, погинулих 4, рањених 8, несталих 3

2. батаљон, по списку 365, на лицу места 345, погинулих 3, рањених

3. несталих -

3. батаљон, по списку 363, на лицу места 281, погинулих 3, рањених

4, несталих 7 -

4. батаљон, по списку 445, на лицу места 406, погинулих 4, рањених

18, несталих -

Техничка чета, по списку 107, на лицу места 71, погинулих -, рањених

-, несталих -

Интендантура, по списку 69, на лицу места 65, погинулих -, рањених

-, несталих -

Санитет, по списку 15, на лицу места 15, погинулих -, рањених -,

несталих -

Свега: по списку 1.774, на лицу места 1.571, погинулих 14, рањених

33, несталих 10

⁵³⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 98 и 102; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 27-11; к-1047, рег. бр. 26-3.

У састав дивизије су 26. новембра ушле прве две батерије њеног формацијског састава.

Према белешкама Владимира Дујића, 26. и 28. новембра одржани су састанци штапских ћелија КПЈ у 3. и 4. батаљону, са дневним редом:

1) морал у батаљону и 2) разно. Бројно стање бригаде је било 1.500 бораца. Од тога је избачено из строја 45, а погинуло 20 бораца. У бригади су била 183 члана КПЈ и 36 кандидата за чланове КПЈ.

неколико другарица заврши санитарски курс и пређе на рад у санитет.⁵⁴

Истог дана увече културна екипа је дала приредбу у Сремској Митровици. На програму су биле народне, борбене и хорске рецитације - наше и руске. Драмска секција бригаде приказала је позоришни комад »Мати« - по Милу Клопчићу. Приредба је запамћена и по песми командира чете Пере Руса, црвеноармејца који је побегао из немачког заробљеништва у шумадијске партизане. Када је он запевао руску песму, присутни официри Совјетске армије су изјавили:

»Ово пева прави Рус«.

Нису се преварили.

Хватање »живог језика«

На сремском фронту су затишје и рововски рат почели још 8. новембра. Тиме су отежане везе са обавештајцима у позадини непријатеља, а смањено заробљавање и заплена докумената. Недовољно пристизање обавештајних података о непријатељу лишило је штабове потпунијег познавања ситуације и отежавало доношење реалних решења за борбу. Непријатељ је обезбеђивао свој борбени поредак низом заштитних мера, које је било тешко пробити. Истовремено, преко радиоприслушне службе, извиђачких, обавештајних и других делатности пратио је активност наших јединица и команди.

Штаб 1. цролетерског корпуса је настојао да одлуку за офанзиву донесе на основу тачних података о непријатељу и његовом распореду. У том циљу је 22. новембра поставио пред дивизију задатак да на првом положају, за 4 дана, ухвати и приведу заробљене немачке војнике. Тако је почела општа акција хватања »живог језика«.

После два дана и неуспеха у хватању »живог језика« испред првог положаја, штаб 31. бригаде је предложио, а штаб 21. дивизије прихватио, да се једна извиђачка група преко Мачве убаци у позадину непријатеља и ухвати »живи језик«.

⁵⁴) Из белешке Момчила Вучековића.

Пријављени добровољци су окупљени 24. новембра у Лаћарку и од њих је формирана извиђачка група. Командир је био Милан Јовичић, звани капетан, а политички делегат Димитрије Шундевски. Група је била јачине десет одважних бораца извиђача, претежно из села Прова, који су у том делу тока добро познавали реку Саву и њено заобаље.

Истог дана извиђачка група се пребацила у Сремску Митровицу, где је добила конкретан задатак, од команданта дивизије пуковника Милоја Милојевића. Задатак је био: преко Мачванске Митровице, Равња и Бановог Брода, пребаци се на леву обалу Саве, у позадину непријатеља, ухватити »живи језик«, утврдити јачину, распоред, стање и намере непријатеља у доњем току Босута и Босутским шумама, и за три дана доставити извештај штабу дивизије. Задатак је опасан - рекао је, уз остало, командант дивизије, - врло опасан. Не зна се како ћете проћи. Идете у позадину непријатеља. А то овде, у Срему, није лако. Командир Милан Јовичић се овако сећа извршења тог задатка:

»У први мрак 25. новембра прешли смо преко понтонског моста из Сремске у Мачванску Митровицу, прошли кроз Равње, стигли у Банов Брод и нашли један метални понтон - вероватно остао од аустроугарске. Ноћу 25/26. новембра један младић од 16 година из Равња пребацио нас је са понтоном на леву обалу Саве и вратио се. У понтон је улазила вода. Два борца су је за време вођење црпцима избацивала.

У свануће смо стигли у Вишњићево (Грк), успоставили везу са политичким радницима и Народноослободилачким одбором, који је имао 6 чланова - један, стар и хром, био је Немац. Одбор нас је прикривено сместио у једну двоспратну кућу, хранио, обезбеђивао и помагао у прикупљању података о непријатељу.

Политички радник Вуковић Милан из Мартинаца, довео нам је из Шида домобранског наредника Васкића и 2 домобрана. Они су у доњем току Босута снабдевали посаде села борбеним и животним потребама. Васкић је дао потпуне податке о непријатељу у том рејону. Одлазио је и у Шид, прикупљао податке за шире подручје и доносио их. На његов предлог припремили смо хватање једног немачког мајора, који нам је у последњем моменту побегао. У рејону Вишњићева остали смо неколико дана.«

Група те ноћи није ухватила ниједног немачког војника, али је, ипак, на основу података Васкића и политичких радника командир извиђачке групе послао извештај

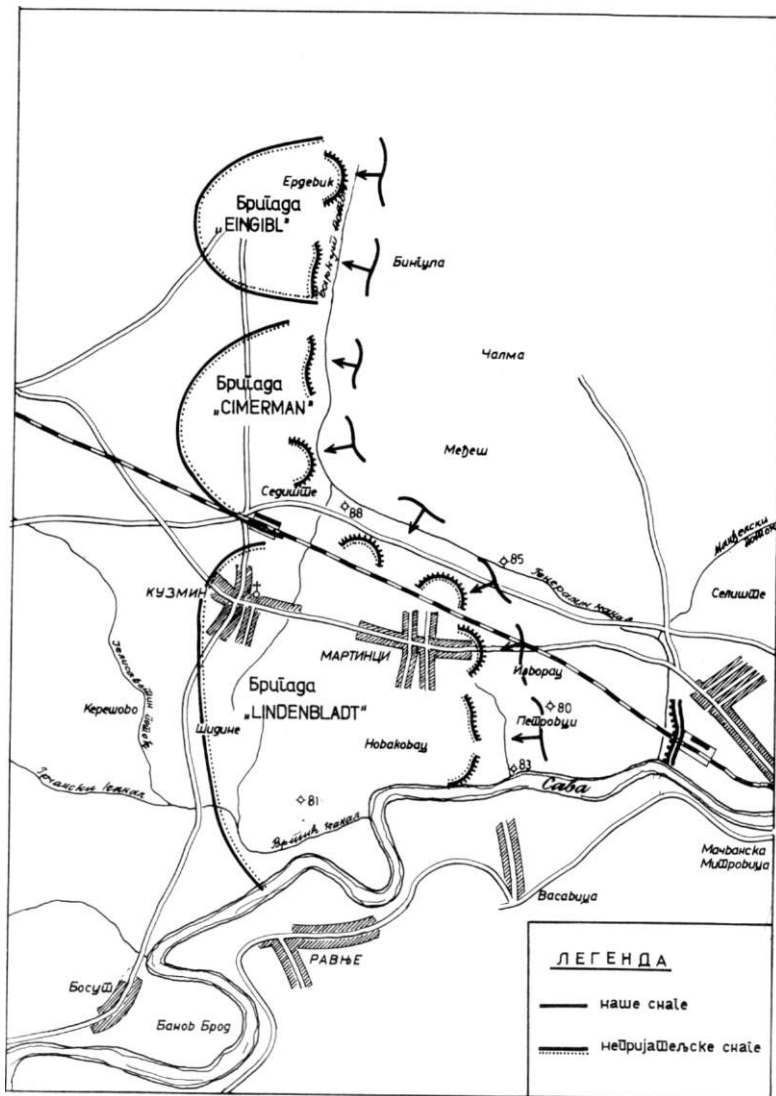
команданту дивизије са важним подацима о Јачини, распореду и стању непријатељских снага у Мартинцима, Моровићу, Босуту, Вишњићеву, Сремској Рачи, Јамени, Дреновцима, Строшинцима и Сољанима. Уједно је предложио да се правцем Банов Брод - Сремска Рача - Вишњићево упуте јаче снаге ради убацивања у позадину непријатеља. Три извиђача су 29. новембра донела извештај и дотерала »два фашистичка дезертера« - домобрана у штаб дивизије. Тако је »живи језик« ухваћен и достављен.

Извиђачка група је позвала мештане Вишњићева да 28. новембра у 16 часова дођу у центар села на збор код споменика Филипу Вишњићу.⁵⁵¹ Вишњићево је било партизанска база и главна веза између партизана у Срему и Босни. Велики број мештана налазио се у сремским партизанским јединицама. Цело село је било обухваћено радом за народноослободилачки покрет. Непријатељ је често упадао у њега, пљачкао и палио имовину, а убијао и одводио људе, вршио је и друга насиља. Кад »наиће фашизам« мештани су се повлачили у Босутске шуме и остајали тамо док »фашизам прође«. Боравак у Босутским шумама нарочито је био тежак у току зиме и за време поплава.

У одређено време испред Вишњићевог споменика окупило се стотинак људи. Политички делегат Димитрије Шундевски је почео да говори о борби на сремском фронту и скором ослобођењу. По његовом сећању, пришао му је »борац Света« и дискретно рекао да се Немци приближавају селу. Шундевски је то саопштио присутнима и они су се разишли. Извиђачи су изашли испред

⁵⁵¹ Филип Вишњић (1765-1835) ролио се у босанском селу Мећанима, код Зворника. У осмој години се разболео од богиња и ослепео. Свирао је уз гусле и певао. У време првог српског устанка, прешао је у Србију и придружио се устаницима. Опевао је многе бојеве и прославио устанак. Најбоља му је песма »Почетак буне против дехија«.

Када су Турци 1813. сломили устанак, Вишњић се пребацио у Срем и настанио се у Грку, где је умро и где је сахрањен. На гробу му је подигнут споменик од гранита у облику танке пирамиде, на којој пише да је гроб гуслара-песника »каменом обележио српски народ 1887«, а уклесана је и песма која почиње стихом: »Благо гробу и у таму што се сјаји. . . « Према презммену Филипа Вишњића село Грк је променило име у Вишњићево.

Борбе испред Мартинаца од 08. 11 - 05. 12. 1944.

села. Наишла је немачка патрола и у краткој оорози Један немачки наредник је убијен, а два војника су заробљена. Домобрански наредник Васкић се тада изгубио и веза с њим није више успостављена.

Немци су сутрадан претресли Вишњићево, Моровић и околна села. Командир извиђачке групе је оценио да је задатак извршен. Група се, са два заробљеника, »жива језика«, у току ноћи пробила до Бановог Брода и пребацила на десну обалу Саве. У штаб дивизије у Сремској Митровици стигла је 1. децембра.

Борбе код Мартинаца

Двадесет девог новембра у први мрак, 31. бригада је сменила 4. српску бригаду и посела положај на левом крилу дивизије, од железничке пруге Лаћарак - Мартинци до реке Саве, у овом распореду: 1. батаљон - од железничке пруге до коте 80, 2. батаљон, ојачан водом минобацача 81 мм, од коте 80 до Саве. У резерви су задржани 4. батаљон у Лаћарку и 3. батаљон у Сремској Митровици.

Истог дана је политички комесар бригаде одржао састанак у Лаћарку са политичким комесарима и помоћницима комесара батаљона и самосталних чета на коме је анализирао стање у батаљонима. Оцењено је да се у 1. батаљону одржавају успеле четне конференције и да се културно-просветни рад плански одвија да у четама раде хорови и секције и да предавања држе интелектуалци. У сваком одељењу радиле су читалачке групе. Другарство је било добро развијено, а дисциплина је све више постала свесна, а све мање наметнута. Колективни дух је јачао. У такмичењу се тежило што већем броју културних манифестација, без обзира на квалитет. У 2. батаљону плански се руководило политичким радом. Заинтересованост бораца је била добра, а знање водних делегата је оцењено као непотпуно. Културно-просветни живот се одвијао по секцијама. Другарство и колективност су били добри. Дискусије на састанцима су биле недовољне, а ван њих врло живе. У 3. батаљону смењен је са дужности један командир чете. Предавачи за теме из поли-

тичког програма добро су се припремили а предавања су држали и мештаии. Основни проблеми су се расправља-ли на четним конференцијама, где су борци били врло активни. На културно-просветном раду секција радило се плански. Брига за рањенике и другарство су били добри. У 4. батаљону интересовање за такмичење је било све веће и оно је јачало борбеност, ред, дисциплину и извршавање задатака. Најбоље решавање проблема и васпитање бораца постизало се на четним конференцијама. Културни одбор батаљона радио је плански, а аналфабетарски течајеви постизали врло добре резултате. Зидне и четне новине редовно су излазиле и њихов васпитни утицај је био велики. У Техничкој чети плански се спроводио политички и културно-просветни рад, аналфабетски течај је радио врло добро, а другарство у чети је било развијено. И стање у интендантури и санитету је врло добро оцењено. С обзиром да у њима није било довољно кадрова за политички и културно-просветни рад, донет је закључак да им треба помоћи да своје задатке ускладе са спровођењем политичког и културно-просветног плана.

Из свега изложеног је закључено да би шире општеобразовно, политичко и културно-просветно знање политичких руководилаца обезбедило садржајнији политички и културно-просветни рад. Упркос недостацима, целокупан рад је био добро организован и спроводио се плански, по утврђеним формама, прилагођен условима живота бригаде.⁶⁾

Првог децембра је политички комесар бригаде известио штаб дивизије да је стање у бригади »видно побољшано«, да су војни колективи постали хомогенији и борбенији, а морално-политичко стање солидно и борбена готовост повећана. Успех је постигнут планским и организованијим радом. Састав бригаде је био мотивисан и мобилисан да се бори за квалитет у раду. Увођење »слободних конференција« активирало је борце да отворено и јасно износе своја мишљења, боре се за њих, предлажу нове идеје, покрећу иницијативе, предлажу боља решења и критикују слабости.

Према белешкама Момчила Вучековића.

Културно-просветним радом су били обухваћени готово сви борци, према жељама и могућностима. Сваког дана је давала приредбу по једна чета у сваком батаљону. Програме су састављали културни одбори чета и батаљона. Сваки вод и чета седмично су издавали зидне новине, које су биле пуне корисних запажања из борбе и живота јединица, оригиналних мисли, идеја ширег значаја, похвала и критика. Интересовање бораца за њих је било велико.

Често су одржавана политичка и културна предавања. У свим батаљонима одржавана су предавања поводом годишњице Другог заседања АВНОЈ-а. Омладински руководиоци говорили су у свим јединицама о Иви Лоли Рибару на комеморативним вечерима поводом његове смрти.

Предавањима је продубљено интересовање и проширивано знање бораца из науке и уопште живота. Многи су прва знања из историје, географије, друштвених и других наука стекли на овим предавањима. Борци земљорадници су се интересовали за савремену обраду земље, сејање житарица, узгајање воћа, поврћа и стоке, али и за припрему намирница за исхрану.

Течајеви за неписмене радили су у четама. Старешине, учитељи и неписмени борци подједнако су се борили да се сваки појединац описмени. Јединице бригаде, поред рата на фронту, водиле су и рат против незнања и негшмености.

Задаци у борби, на обуци, у политичком, културно-просветном и забавном раду извршавани су у духу такмичења. У целој дивизији било је покренуто такмичење у част 27-седмогодишњице Велике октобарске револуције и годишњице Другог заседања АВНОЈ-а. Евиденција резултата такмичења водила се за сваког борца и јединицу по дисциплинама и јавно саопштавала. На основу постигнутих резултата ранжирани су појединци, одељења, водови, чете и батаљони. Такмичења су покренула појединце и јединице да се боре за боље и веће резултате, а развијала су колективност и одговорност. Резултати рада су се свакодневно мерили, евидентирали, оцењивали и саопштавали. Сви су желели што бољи успех и знали су

шта треба чинити да га постигну. Број такмичарских дисциплина је био велики. Свака се оцењивала по квантитету и квалитету и изражавала оценом. Такмичења су развијала здраво надметање, колективност, другарство, иницијативу и борбеност јединица и бораца.⁵⁷⁾

Најпогоднија јединица за организацију живота, рада и такмичења била је чета. На четним »практичним конференцијама« сучељавали су се командовање и извршиоци. У чети су се реализовали сви планови, мотивисали и мобилисали појединци и основна јединица. Чета је била и најпогоднија за анализу резултата рада, уочавање и критиковање слабости, тражење и проналажење најбољих решења за све проблеме. Чете су биле ћелије бригаде.

Самоодрицање бораца било је огромно. Оно је мотивисано великим патриотизмом, жељом да се пружи што већи допринос борби за национално ослобођење и свешћу да се боре за боље и праведније друштво. Борци су добровољно ступили у борбу, много чега се одрекли и изложили се сталној смртној опасности. Живели су у оскудици, давали сав новац у колектив и одрицали се obroка хране у корист рањених другова и пострадалих у рату. Све што су имали и могли - уносили су у борбу.

Схватајући значај другарства и мера којима се оно јачало, борци су најчешће сами иницирали добровољна одрицања појединаца у корист колектива и прихватили материјалну уравниловку. То је био доказ њихове високе патриотске свести, великог борбеног морала, родољубља, другарства и снаге војних колектива. Држање бораца у целини је потврђивало њихову спремност да за ослобођење земље, праведније односе и бољи живот свога народа - жртвују све што имају, па и своје животе - последњи атом своје снаге и последњу кап своје крви.

⁵⁷⁾ Архив ВИИ, к-1047, ф—7/1, рег. бр. 2. Такмичарске дисциплине су биле: број убијених, рањених и заробљених непријатељских војника, заплењено наоружање, опрема и коњи, војна и политичка обука, културно-просветни и забавни рад, развијање другарства и колективности колико је (прикупљено новца у колективу, изнето рањеника из борбе, нагшано писама за рањенике, послато колача рањеницима и које имао мање рањених и погинулих бораца).

Јединице 3. украјинеког фронта Совјетске армије и НОВЈ су у снажном налету кроз Барању продрале северно до реке Драве и угрожавале десно крило немачке групе армија »Југ« у Мађарској. Јужно од Саве, јединице 3. корпуса НОВЈ (27. и 38. дивизија) контролисале су највећи део источне Босне, са политичким центром Тузлом, а у долини Дрине (Зворник - Јања - ушће) водиле су се жестоке борбе. Јужна група дивизија (17, 28, 23, 25. и 45) припремала се за продор иреко Дрине у источну Босну. На гај начин немачке снаге у Срему налазиле су се на великој избочини немачког фронта.

У међувремену је припремљена децембарска офанзива на сремском фронту. Одлуку за њу су донели маршал Тито и совјетски маршал Толбухин командант 3. украјинског фронта на састанку у Београду 17. до 20. новембра. Основна замисао је била да се немачка одбрана на Црвеној линији фронтално пробије, а затим да совјетски 68. стрељачки корпус, уз подршку Дунавске речне ратне флотиле, продире правцем Илок - Вуковар - Осијек, а 1. пролетерски корпус правцем Шид - Винковци - Баково. Према замисли штаба 1. пролетерског корпуса, напад је требало извести и, по могућности, истовременим и брзим продором избацити непријатеља из ровова и утврђења и наставити гоњење.

Крајем новембра 68. стрељачки корпус је пребачен с фронта код Крајева и Чачка у источни Срем. Такође су 1. пролетерска (27. новембра) и 5. ударна дивизија НОВЈ (2. децембра) из Београда упућене на сремски фронт.⁵⁸⁾ У западној Србији и источној Босни је 3. децембра форми-

⁵⁸⁾ Ове дивизије су реорганизоване у Београду. Имале су у саставу три пешадијске и артиљеријску бригаду.

Пешадијске бригаде биле су у саставу 4-6 батаљона и имале су самосталне чете: аутоматичара, извиђачку, чету за везу, инжењеријску, чету противавионских митраљеза (20 мм), транспортну и чету бригадне артиљерије.

Батаљони су имали по три стрељачке чете са по три вода: Пратећу чету од три вода (1. митраљески - 4 митраљеза »максим«; 2. минобацачки - 4 минобацача 82 мм и 3. вод противтенковских пушака - 12 пт пушака) и самосталне водове: аутоматичара, извиђача, за везу и за снабдевање.

рана Јужна оперативна група од 14. корпуса (23, 25. и 45. дивизије), 17. и 28. дивизије, са задатком да преко Босне продире на запад.⁵⁹⁾

Јединице су 2. децембра биле спремне за офанзиву: на десном крилу совјетски 68. стрељачки корпус са 52. стрељачком дивизијом у првом и 223. стрељачком дивизијом у другом ешелону; на левом крилу 1. пролетерски корпус са 1. пролетерском, 11. и 21. дивизијом у првом и 5. дивизијом у другом ешелону.

Заповешћу су одређени правци наступања дивизија, време почетка напада, извођење артиљеријске припреме и остало. Почетак напада одређен је за 3. децембар у 10 часова, а пре тога, за 8 часова планирано је дејство артиљерије на уочене циљеве, од 9 до 9 часова и 45 минута појачана ватра артиљерије за уништење отпорних тачака и од 9 часова и 45 минута до 10 часова ватра из свих артиљеријских оруђа, бацача и аутоматских оружја по непријатељским рововима.

Задатак 21. дивизије је био да ликвидира непријатеља у Мартинцима и Кузмину, а затим да продире на левом крилу корпуса са главним снагама на правцу Бачинци - Адашевци - Нијемци - Оток а помоћним на правцу Липовац - Врбања, ради пресецања правца Брчко - Винковци.⁶⁰⁾

⁵⁹⁾ Јужна оперативна група је почела пребацивање у источну Босну 15. а завршила 29. децембра и одмах прешла у напад. Тиме је велике снаге непријатеља везала за себе и олакшала децембарску офанзиву у Срему.

⁶⁰⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 99. Остале дивизије су нападале на правцима: 1. пролетерска Шид - Товарник - Илача - Берак - Нуштар, 11. дивизија између 1. пролетерске и 21. дивизије и 5. дивизија у другом ешелону на правцу Сремска Мигровица - Шид - Винковци. »Црвену« линију бранила је немачка 118. ловачка дивизија, јачине око 20.000 војника и 200 топова, са јединицама ојачања. Обавештајна служба је открила почетак офанзиве 1. пролетерског и 68. стрељачког корпуса. Да би избегао удар, генерал Јозеф Киблер је 2. 8. 1944. три пута тражио од команде групе армије »Е«, која је тог дана преузела команду над снагама од Јадранског мора до Драве, одобрење да пре напада повуче јединице на »зелену« линију: Сотин - Оролик - Оток - Јамена - Сава, ради скраћивања фронта и економије снага.

У 14. часова и 47. минута одговорено му је да »црвену« линију »безусловно брани«. У 5 сати 3. 8. 1944. добио је последњи одговор: »Свако повлачење тетивног положаја Сава - Дунав (»Црвена лини-

Сходно примљеном задатку, штаб 21. дивизије је 2. децембра у 13 часова издао своју борбену заповест, којом је предвиђено да снаге на главном правцу ослободе Мартинце и Кузмин и, продирући правцем Кукујевци - Бачевци - Адашевци - Нијемци - Оток, избију на Саву и ослободе Жупању и Бошњаке, а помоћне снаге да продиру преко Босутских шума у рејон Дреновци - Рајево село и пресеку комуникације Брчко - Винковци. С тим у вези, требало је да 31. српска бригада у Бановом Броду (2. децембра) пребаци један батаљон преко Мачве и Саве у Срем, с тим да у 10 часова 3. децембра нападне из позадине непријатеља у Мартинцима. У исто време три батаљона требало је да нападају простором јужно од друма Лаћарак - Мартинци и да ослободе Мартинце, а затим у садејству са 5. српском бригадом да избија на линију Босут - Вишњићево - Моровић и продиру кроз Босутске шуме правцем Строшинци - Јамена - Дреновци - Гуња, с тим да један батаљон избије у рејон Гуња - Рајево Село и смени 1. коњичку бригаду, која је имала задатак да по ослобођењу Кузмина, избије на чело 21. дивизије и гони непријатеља правцем Бачинци - Адашевци - Вашица - Батровци - Липовац - Врбања - Дреновци - Гуња. Ради извршења задатка бригада је ојачана минобацачима, радио-станицом и послугом из 4. српске бригаде.

Пета српска бригада требало је да напада Мартинце са севера, а 4. српска и 2. пролетерска бригада да ослободе Кузмин и продиру главним правцем, преко Отока ка Бошњацима.^{6"}

Другог децембра у 11 сати 3. батаљон је из Лаћарка преко Сремске Митровице упућен у позадину непријатеља. Чете су попуњене болничарима који су завршили курс, а из Сремске Митровице пребацио се у Лаћарак са-

ја«) морало би у овом тренутку да се негативно одрази на сва кретања групе армије »Е«. Тиме би се још више довело у питање брже довођење снага за иначе недовољно осигурање фронта Дунав - Драва. Независно од тога да линија која је отуда предложена води уштеди снага, што ми не увиђамо, предлог се ипак мора добити.«

^{6"} Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 109, Додељена радио-станција, због кvara, није одржала ниједну везу. Везу између штабова бригаде и дивизије одржавали су курири.

нитет бригаде и развио бригадно превијалиште.⁶² У сумрак је 4. батаљон сменио на положају 1. батаљон који је повучен на салаш Курјаковац у резерву, где је из Лаћарка стигао у штаб бригаде.

Трећег децембра у 3 сата штаб дивизије извештен је да се 31. бригада укопава на јуришном положају и да је спремна за јуриш. Време је било тмурно и хладно, а Фрушка гора у магли. Артиљеријска припрема је изведена по плану. Тутањ је трајао готово два часа. У бришућем лету наишли су и авиони са упадљиво црвеним петокракама изручивали товари бомби и митраљирали. У 10 часова чим су престали артиљеријска паљба и налети авиона, јединице 31. бригаде су кренуле на јуриш. Уз пешадијску и артиљеријску ватру, експлозије мина и ручних бомби и узвик »ура« - настао је пакао.

На Мартинце су с фронта нападали на левом крилу 2. батаљон и на десном 4. батаљон. Истовремено је на село Босут из позадине, нападао 3. батаљон. У резерви се налазио 1. батаљон. У току јуриша 2. батаљон је уништио шест бункера, али је задржан сасрећеном ватром и присиљен да се повуче на полазни положај. Истовремено је 4. батаљон са истока продро до првих кућа у Мартинцима. За кратко време било је мртвих и рањених више него што се очекивало. Страдали су углавном млади и неискусни борци. Пошто му је у минском пољу избачено из строја 99 бораца, 4. батаљон је био присиљен да се повуче на полазни положај.

Трећи батаљон се ноћу уочи 3. децембра у Бановом Броду пребацио чамцима из Мачве на леву обалу Саве, и посео јуришни положај испред села Босут. У 8 часова убијен је немачки стражар на мосту преко реке Босут, после чега је батаљон кренуо на јуриш. Немци су очекивали напад, засули су батаљон снажном ватром и зауставили га. Непријагељ се жилаво бранио, а батаљон упорно нападао. Али, преко реке и моста није могао прећи. У 17

⁶² Зборник, том I, кн>. 10, док. бр. 130 и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 6-1/7. Санитет бригаде је тада овако попуњен: у бригади било је референта, лекара и санитетски вод (15 бораца), у батаљонима су били референти и у четама болничари са торбицама за прву помоћ и носиоци рањеника. Батаљони су пребацивали рањенике од чета до кола за транспорт.

часова је око 120 немачких војника, са једним топом и пет минобацача извршило противнапад са правца Сремске Раче, 3. батаљону с леђа. У оштрој борби батаљон је успео да одбије противнапад, а потом се, по одлуци команданта, ноћу између 3. и 4. децембра повукао на десну обалу Саве и иреноћио у Равњу.

Овај напад је извршен по дану и веома хладном времену. Изненађење није постигнуто. То је био највећи напад у коме је 31. бригада до тада учествовала. Мартинце је нападала с фронта, а Босут из позадине. И поред уложених напора, напад је завршен неуспехом и великим губицима. У борби тог дана из строја бригаде је извачено 135 бораца. Штаб бригаде је оценио да су и непријатељски губици велики.⁶³

Иза борбеног поретка јединица 31. бригаде сељаци из Лаћарка чекали су са запрежним колима да превезу рањенике у дивизијску болницу. У 14 часова је било највише повређених од нагазних мина. Гранате су ометале изношење и превијање рањеника.

Мине изненађења биле су прави баук и заустављале су стрељачки строј. Скривене су лежале у корову - нагазне и потезне - на додир су одскакале од земље, експлодирале на висини од 70 сантиметара и рањавале најосетљивије делове тела. Ране су обично биле смртоносне. Начин откривања и разминирања мина нашим борцима су били мало познати. Због тога су губици од мина почели нагло да расту, што је наше штабове јако забринуло. У помоћ су стигли црвеноармејци. Дивизији је придодат 9. батаљон 1. гардијског утврђеног рејона Совјетске армије. Он је разминирао мине и обучавао борце 31. бригаде за овај задатак. Прво су у минским пољима заједно гинули црвеноармејци и наши борци. Кад су наши борци обучени у разминирању, црвеноармејци су се повукли.

На самостигном правцу

Борбе вођене 3. децембра биле су до тада најтеже на сремском фронту. Увече су јединице 1. пролетерског и 68. стрељачког корпуса биле на истим положајима. У

⁶³ У операцијском дневнику 31. бригаде пише да је из строја »извачено 135 другова, које погинулих, које рањених.

току ноћи између 3. и 4. децембра 68. стрељачки корпус је убацио у напад два совјетско-југословенска десанта у рејон Илока. Истовремено је извршио напад с фронта и 4. децембра ирисилери немачке снаге на повлачење. У центру су 1. пролетерска дивизија и 32. српска бригада у обновљеном нападу заузеле Ердевик. Тиме је, »црвена« линија била пробијена. Мартинци и Кузмин су угрожени и Немци натерани на повлачење.

Исте ноћи су 2. и 4. батаљон 31. бригаде још једном нападали Мартинце. Међутим, и тај напад се завршио неуспехом. Непријатељ је упорно бранио и одолевао свим јуришима. После тог неуспеха штаб дивизије је одлучио да 5. српска смени 31. бригаду на положају испред Мартинаца. Преузимање положаја извршено је под заштитом ноћи.

У међувремену је штаб 31. бригаде добио задатак да извиди места погодна за прелаз, да процени врсту и број пловних средстава, као и време и могућности за пребацивање јединица бригаде из Мачве у непријатељску позадину код Бановог Брода и правце даљег дејства ка друму Мартинци - Кузмин, као и објекте напада и начин дејства у позадини непријатеља. У том циљу је штаб бригаде на овај задатак упутио обавештајног официра бригаде са извиђачком групом, који су прикупили потребне податке на основу којих се могла донети одлука о упућивању 31. бригаде преко Саве у иозадину непријатељског фронта.⁶⁴

Сходно тој одлуци, у подне 4. децембра штаб 21. дивизије је наредио својој 31. бригади да се ноћу уочи 5. децембра из Мачве пребаци преко Саве у Срем, нападне непријатеља у Мартинцима из позадине, обезбеди леви бок снагама на главном правцу и ослободи села између Саве и Босути (Сремску Рачу, Вишњићево, Моровић, Строшинце, Сољане, Врбању, Дреновце, Јамену и Рачиновце), а затим, гшшто прими положај Гуња - Рајево Село од 1. коњичке бригаде, да затвори прелаз преко Саве код Брчког и комуникацију Брчко - Винковци, којом су Немци извлачили своје снаге из Босне. Прекид ове, једне од ретких веза Немаца са позадином, значило

⁶⁴ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 94, 98 и 102; Архив ВИИ, к-1041, рег. бр. 28-1/3.

је довођење у безизлазан положај великог броја немачких трупа, које су, десетковане и деморалисане, могле да буду плен наших јединица. Сама замисао била је добра, без обзира што је на правцу тог маневра поред Саве требало савладати и реку Босут.

Истог дана око 12 часова 4. српска бригада је испред Мартинаца сменила 1. и 4. батаљон 31. бригаде. После смене они су се преко Сремске, пребацили у Мачванску Митровицу и заноћили, а око 23 часа стигао је и 2. батаљон.

Око 24 часа преко Саве се у Бановом Броду пребацио 3. батаљон 31. бригаде и у зору 5. децембра упао у село Босут, а затим продужио покрет за Вишњићево.⁶⁵⁾ У Босуту је батаљон запленио магацин хране, који је касније предат војној болници у Сремској Митровици.

Петог децембра, када се разданило, главнина бригаде је кренула из Мачванске Митровице преко Равња, код Бановог Брода се пребацила преко Саве у Срем, осим 2. батаљона, и пред мрак ушла у Вишњићево. Због јаког ветра, кише и мрака, 2. батаљон се пребацио преко Саве на истоме месту тек сутрадан, 6. децембра.⁶⁶⁾

Из Вишњићева је штаб бригаде у 16 часова и 20 минута упутио извештај штабу дивизије, у коме се, сем осталог, каже:

»1. Ми се иазаимо у Грку (Вишњићево - прим.) са једним батаљоном.

2. Запосели смо с. Босут и Сремску Рачу. У Босуту, као и у Рачи, нема становништва.

3. Обавештени смо да се у с. Моровићу налази 150-200 усташа, па смо сада тамо послали једну чету. Усташе су деморалисане.

4. Успели смо до сада да пребацимо само три батаљона. Радио-станица се налази још преко Саве.

5. Делове који су задржани да се не пребаце упутили смо у Вишњићево, а не у Босут, јер су тамо све куће запаљене и порушене, а герен је јако миран.

6. Мост у Рачи је порушен.

7. Сутра ћемо поступити према наређењу о општој офанзиви за овај сектор.«⁶⁷⁾

⁶⁵⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 130. и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 6-1/7.

⁶⁶⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 130. и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 6-2/7.

⁶⁷⁾ Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 31-3.

Штаб бригаде је упутио једну чету 3. баталона у Моровић да протера усташку посаду и ослободи село. После 10 км ноћног марша кроз воду дубине 15 см, по хладном времену, чета је око пола ноћи стигла у Моровић. Усташе су је благовремено откриле и дочекале јаком ватром. До сванућа 6. децембра чета је нападала непријатеља, а затим се повукла у Вишњићево, не успевши да овлада Моровићем.

Пошто му је била начета »црвена линија«, непријатељ је почео да се повлачи на целом сремском фронту. У таквој ситуацији штаб 1. пролетерског корпуса је одлучио да 5. децембра пређе у гоњење. Продор на главном правцу Ердевик - Шид и помоћном Вишњићево - Дреновци присилио је немачку борбену групу »Линденблат« да се испред 21. дивизије брзо повуче на шесту, »нибелуншку« линију. Петог децембра су Немци избачени из Мартинаца и Кузмина, 2. пролетерска бригада је ослободила Кукујевце, 4. српска Бачинце и 5. српска у 22 часа Адашевце.⁶⁸⁾

Сутрадан 6. децембра непријатељ је наставио да се убрзано повлачи на целом фронту. Јединице дивизије су гониле непријатеља на два правца одвојена реком Босут и Босутским шумама. На северном правцу 2. пролетерска бригада је ослободила Илинце, 4. и 5. српска су, без државања, продирале правцем Адашевци - Мала Вашица - Илинци - Нијемци - Оток. У Гибарцу је убачена у гоњење и 1. коњичка бригада. Она је скелом преко Босута пребацила 2. дивизион, који је протерао 16. усташку бојну из Батровца и ослободио село. Ове јединице су уз подршку совјетске авијације, продрле нових 20 км на запад.

Истовремено је на јужном правцу 31. бригада наступала правцем Вишњићево - Сремска Рача - Јамена - Строшинци - Сољани. Падали су снег и киша. Борци су се, по блатњавим сремским путевима, тешко кретали и

⁶⁸⁾ Јединице НОВЈ и Совјетске армије су, по заузимању »црвене« линије, »на леђима« непријатеља продужиле напад. Око пола ноћи између 5. и 6. децембра 1. пролетерска и 11. дивизија ослободиле су Шид, пајаче упориште »нибелуншке« линије, на којој су се још држали Ловас и Товарник. На десном крилу сремског фронта продирао је 68. стрелачки корпус совјетске армије.

једва сустизали непријатеља. Дотрајала обућа је остајала у сремском блату, а одећа је била потпуно мокра. Хладноћа је продирала до костију. Ношени заносом успеха, борци су издржавали тежину борбе, невреме и недаће. Из Вишњићева је упућен 1. батаљон да протера усташке снаге из Моровића. Међутим, до борбе није дошло јер су усташе побегле из села. Батаљон се није задржавао у Моровићу, већ је продужио покрет преко Ракитнице за Строшинце.

Истог дана, рано ујутру главнина бригаде (штаб бригаде, 3. и 4. батаљон) кренула је из Вишњићева, у коме су остале позадинске јединице. У Сремској Рачи прикључио јој се и њен 2. батаљон, који је тог јутра прешао Саву код Бановог Брода. Из Сремске Раче покрет је настављен насипом на левој обали Саве, да би преко Јамене читава колона око 13 часова стигла у Строшинце где је затекла 1. батаљон. Овде су се 1, 3. и 4. батаљон задржали на одмору.

Непријатељ је за собом у селима из којих се повлачио оставио пустош и злочиначке трагове четворогодишње владавине. Затечено стање у Јамени највише је потресло борце 31. бригаде. Од села је остало згариште, без људи и животиња. Усташе су људе или поубијале или отерале у логоре и протерале у друге крајеве. Тужно је било гледати пусто село: људи и стоке нема, пси не лају, остаци изгорелих кућа штрче, димњаци се не пуше, путеви зарасли, трагова живота нема, усеви закржљали, воћке и виногради необрани - свуда застрашујућа, гробна тишина. Да није запуштене летине и воћа, човек би помислио да је то преисторијско насеље. Згаришта, запуштеност, дивљина и одсутност људи били су истински трагови и сведоци садистичких злочина Павелићевих усташа над српским живљем, над природом и људским делима. Испод остатака једне настрешнице висио је људски костур, као реликвиј у најпримитивнијим афричким племенима. У остацима друге куће, на столу се распадао људски леш. У оближњем шипражју борци су пронашли жену, беле косе и старијег изгледа од својих година. Покушала је да побегне, али није имала снаге. Изгладнела, немоћна и преплашена, дрхтала је као прут. Поред ње су

били пас и мачка, једиини затечени живи створови Јамене. Окружена борцима, жена је беспомоћно ћутала, уплашено и сумњичаво гледала око себе - у очекивању најгорег. Када су је борци нахранили и мало охрабрили, сумњу је заменила дубоком тугом и поверењем и, како за себе, стално понављала:

- У селу нема живе душе. Све су живо похватале усташе. Мало ко је побегао. О побеглима се ништа не зна. Похватане су побили и поклали. Ретко кога су отерали у затвор. И ~~них~~ не побити. Шта учинише зверови од људи? Ништа им нисмо били криви. Хоће ли се преживели скупити да виде шта је остало од села? Да ли ће се сазнати ко је све убијен и ко је кога убио? Хоће ли злочинци бити кажњени? Ко ће убијенима споменик да подигне?

Слично је било у многим другим селима Павелићеве Независне Државе Хрватске, које је 3. бригада ослободила, а у којима је четири године усташки нож вршио неограничено злочине над недужним људима.⁶⁹⁾

Испред 31. бригаде су се сталне усташке посаде повукле у Сољане, да би из тог рејона око 14 часова предузеле противнапад у правцу Строшинаца, који је одбијен, после оштре борбе.

Идућег дана, 7. децембра у 6 часова 5. српска бригада на главном правцу је заузела положаје око села Отока, пресекала пругу Брчко - Оток - Винковци и упала у село. У 12 часова немачке јединице из Брчког и Привлаке извршиле су снажан противнапад и присиле 5. бригаду да се, под борбом, повуче на положај код Доњег Новог Села. Активним дејствима 2. пролетерске бригаде из Комлетинаца у правцу Отока и 4. српске бригаде у правцу Бановаца, омогућено је 5. српској бригади уредно иовлачење. На тај начин Немци су успели да поврате Оток и

⁶⁹⁾ Највеће злочине у селима јужног Срема извршила је 13. СС дивизија »Ханцар«. Командни кадар дивизије сачињавали су Немци, а војнички - легионари - најокорелије усташе, муслимани из Босне и Херцеговине, Санџака и са Косова. Легионари су 2. марта 1944. упали из Врбање у Јамену. До 13. марта извршили су масовне и садистичке злочине над старцима и децом, а више села спалили. Убили су и заклали: у Сремској Рачи 220, у Босуту 250, у Батровцима 17, у Јамену 30 жена, деце и стараца, а села су попалили. Извршили су злочине и у другим околним селима. (Опширније о овим злочинима види: Срета Савић, *Срем у народноослободилачкој борби*, Војно дело, 1963, Београд, стр. 366-371; мајор Базал Девидсон, *Партизанска слика*, 1946, Енглеска, превод Радомира Прица, објављен у новосадском »Дневнику«, фељтон мај-август 1964).

ослободе железничку пругу Брчко - Оток - Винковци. Покушаји да се Оток поново заузме остали су безуспешни.^{70>}

Тако је почела »битка за пругу«, која ће трајати до 12. априла 1945, односно до пробоја сремског фронта.

Истог дана је 31. бригада, у дејству на одвојеном правцу, наставила продор ка добро утврђеном рејону Гуња - Рајево Село. Јединице бригаде су у Врбањи, Дреновцима и Рачиновцима наишле на јаке непријатељске посаде. У таквој ситуацији, а у циљу постизања изненађења и ослобођења ових села, штаб бригаде је наредио да 2, 3. и 4. батаљон једновремено нападну непријатељске снаге у Врбањи, Дреновцима и Рачиновцима, овладају наведеним селима и продру у рејон Гуња - Рајево Село. Ради постизања што потпунијег усхепа, у позадину непријатеља убачене су три диверзантске групе, које су имале да пресеку телефонске везе, поруше железничку пругу Брчко - Врбања, поставе заседе на путевима који воде ка овим селима и спрече пристизање помоћи непријатељу. Напад је требало почети у 24 сата, на уговорени знак, зелене ракете. Штаб бригаде и 1. батаљон, као резерва, налазили су се од почетка напада у Сољанима.

Пре доношења одлуке за напад штаб бригаде је добио од политичких радника са терена податке о јачини и распореду непријатељских снага и утврђених објеката у Врбањи, Дреновцу и Рачиновцима, који су били од велике користи за правилно одређивање задатака потчињеним јединицама.

Сходно постављеном задатку, 3. батаљон је већ у 13 часова кренуо из Строшинаца и сат касније стигао у Сол>ане. Ту га је, око 15 часова напало шездесетак усташа који су дошли из Дреновца. Батаљон је прихватио борбу и носле краћег окршаја одбио напад. Већ око 20 часова 3. батаљон је изненада напао усташе у Дреновцу.

⁷⁰⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 130 и 165; Архив ВИИ, К-1047, рег. бр. 5-2/7. У противнападу су учествовали делови 118. ловачке дивизије и тек формиране групе »Ајнзалек« (11. извиђачки батаљон, 1. дивизион 11. артиљеријског пука 11. ваздухопловне пољске дивизије и 54. извиђачки батаљон 1. брдске дивизије). По одбацивању 5. српске бригаде, борбена група »Ајнзалек« посела је за одбрану рејон Оток - Привлака.

У Дреновцу еу се усташе биле добро припремиле за одбрану: посели су бункере, утврђене зграде, Бурића кафану и друге објекте. Раније припремљени, отварају су прецизну ватру и жилаво се бранили. У жестокој борби, која је трајала до зоре, уништена су три бункера и две утврђене зграде. У 1 сат и 30 минута, када је отпор усташа почео да слаби, из Брчког су им стигли у помоћ тенкови и око 300 усташа на камионима и одмах су прешли у противнапад. Напред се даље није могло. Под притиском надмоћних непријатељских снага, батаљон је око 2 часа 8. децембра био приморан да се повуче ка Сољанима.

У својим сећањима на ову борбу Милан Јовичић, оперативни официр 31. бригаде, каже:

»Заменик политичког комесара батаљона Секула (Петар Јовановић), командир и политички комесар чете Вукадин Јашовић, Борђе Каран - Бока, и ја, заробили смо пре напада на Дреновац домобранског наредника, али га нисмо добро искористили. Зато смо на прилазима Дреновцу и у овом селу доста лутали.

Кретали смо се по мраку, а нисмо познавали терен, село и објекте напада. Ипак, неопажено смо пришли Бурића кафани и приметили стражара. Вукадинова чета га је нечујно ликвидирала и остала у приправности.

У Бурића кафану смо опрезно упали Секула, Каран, Аца, Соња (Олга Шћекић) и ја. Унутра су били тишина, мрак и разбацане ствари. Закључили смо да су усташе на тавану. Почели смо да се повлачимо и иза ормара открили тројицу усташа. Отворили смо ватру и они падоше. Усташе са тавана отворише ватру. Бацали су и италијанске бомбе. Вукадинова чета је отворила ватру по усташама. Настала је жестока борба. Другови су се једва пробили из зграде, а мене су изнели рањеног.

Тада је напао цео батаљон. Отворена је најжешћа обострана ватра. Од усташких и италијанских бомби, рањен је велики број бораца. Усташе су се браниле на живот и смрт.

Мене је друг звани Пилот утоварио у кола једног мештанина, немачког порекла, и упутио у болницу у Сремску Митровицу, где сам стигао без проблема. По оздрављењу вратио сам се у Бригаду.«

Ова борба је остала у добром сећању и Вукадину Јашовићу, командиру чете, који каже:

»На тражење Штаба бригаде, политички комесар чете, Милан Пантић, упућен је са једном »бредом« у Штаб. У нападу на Дреновац тешко је рањен и остављен на чување у кући једне

жене. Она га је издала усташама, које су га убиле. Жена - издајник је касније приведена и осуђена.

На прилазу Дреновцу заробили смо двојицу усташа - једног из Моровића. Ишли су у Врбању да траже помоћ. Предали смо их политичким радницима.

За време напада из моје чете се изгубио борац Италијан, зван Биба, а после два дана вратио се у чету.«

Око 24 часа 2. батаљон је напао посаду непријатеља у Врбањи, где је било око 300 усташа. Павелићевци су се жилаво бранили из бункера и утврђених кућа, припремљених за одбрану. Тежиште одбране налазило се у рејону цркве и железничке станице. Ови објекти били су обезбеђени минама и препрекама од бодљикаве жице. У борби до сванућа батаљон је овладао Врбањом, осим железничке станице, и задржао се у селу.

У 16 часова из Јамене је кренуо 4. батаљон и до 20 часова заузео полазни положај за напад на Рачиновце. Сам напад је почео у 24 часа. У току борбе батаљон је савладао више препрека и продро у центар села, где је дошло до новог жестоког окршаја са непријатељем. Један митраљез са торања цркве отварао је прецизну ватру. У заносу борбе, нишанција на »бреди«, Италијан Танда Бовани, зван Шанда, опсовао је на италијанском и цев »брече« усмерио на торањ.

- Шанда, не гађај у цркву, стрељаће нас комесар, завапио је његом помоћник.

- Не гађам ја комесарову већ моју цркву - одговорио је Танда, рафалима засуо торањ и ућуткао непријатељски митраљез.

У време најштрије борбе усташама је стигла помоћ макадамским путем из Гуње. Пешадија се испред села искрцала из камиона и стрељачким стројем кренула у противнапад. Тенкови су ишли за њима друмом и отварали ватру. Због тога је, под притиском јачих снага непријатеља, 4. батаљон морао да се повуче из села и поседне положај испред њега. Штаб батаљона и пратећа чета сместили су се на Ротовом салашу.

У нападима јединица 31. бригаде на Дреновац, Врбању и Рачиновце ноћу уочи 8. децембра избачена је из строја 130 непријатељских војника. Од тога је било 70 мртвих и 60 рањених. Из јединица бригаде је погинуло 14,

рањено 20 и нестало 13 бораца.⁷¹ Међу погнутим су се налазили командир 3. чете 3. батаљона Рајкан Марјановић и политички комесар пратеће чете Милан Пантић.

За овај неуспех има више разлога. Непријатељ се свуда жилаво бранио, а напад 3. и 4. батаљона је одбијен брзим интервенцијама и противнападима резерви непријатеља из Брчког и Гуње. Против 2. батаљона непријатељ није интервенисао, па је његов напад дао боље резултате. Убачене групе биле су мале и нису могле да спрече интервенцију резерви из позадине непријатеља. Десет бораца који су рушили железничку пругу, нису имали експлозива, већ су само демонтирали шине и бацали их низ насип. Бригада није имала снаге да настави продор и пресече железничку пругу Брчко - Оток - Винковци. Будући да су Немци ову одбрамбену линију испред пруге Брчко - Оток - Винковци и даље на север, још од раније припремили, то су се јединице НОВЈ, међу којима и 31. српске бригаде, поново нашле пред тешким проблемом како пробити утврђену линију непријатеља. На брзину се то није могло постићи. С обзиром на то да је непријатељ ову линију већ раније уредио за одбрану, требало је систематски прићи организацији и припреми напада. Поред изучавања система одбране требало је дати времена јединицама да предахну, јер су оне током последња четири дана биле превалиле више десетина километара кроз расквашену и раскаљану мачванску равницу, а уз то, тек што су биле изашле из жестоке борбе против Немаца. Тако је пред железничком пругом Брчко - Врбања - Оток офанзива 21. дивизије привремено заустављена.

Ове борбе су остале у трајном сећању Александру Продановићу, омладинском руководиоцу 4. батаљона. Он износи и неке детаље који су се десили после борбе:

»При повлачењу из Рачиноваца остала су нам на положају два рањеника. Сутрадан су политички радници обавестили штаб батаљона да су их мештани збринули.

Политички радник Лука, заменик обавештајног официра бригаде и ја, одређени смо да рањенике пребацимо у батаљон. У први мрак Лука нас је извео на везу у један виноград. Али, веза није дошла. Није било ни друге везе - код камара сламе. Прикри-

⁷¹> Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 130, 134. и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 6-2/7.

вено смо ушли у село и свратили у кућу нашег сарадника, иначе Хрвата. Он се чудио како смо прошли поред великог броја усташких заседа. Оне су биле у винограду, стогу сламе и свуда около. Сели смо за сто, а на стражу, испред куће, упутили домаћиновог сина од десетак година.

Сви у кућн били су нам пријатељи. Дечак је озбиљно схватио дужност и истрачао пред кућу. Били смо му драги и желео је да буде са нама. Често је на кратко улазио и враћао се на дужност. Жена је спремала вечеру и стално нас нечим нудила. Домаћин нас је обавестио, да је жена код које су били смештени рањеници, исте издала усташама и они су их похватили и побили. Дао нам је и друга обавештења.

Пред кућом се дувањем у рог огласио сеоски бирив. Мештани су се скупили и он је прочитао наредбу усташа: свако кад примсти »комунистичке банде« мора их пријавити усташама. Ко то не уради биће стрељан. Ми смо мирно саслушали ову усташку заповест и коментарисали је са домаћином. Били смо сигурни да се није уплашио и да нас неће пријавити. Усташка власт се више није могла одржати ни претњама.

Кад се народ разишао, домаћин нас је испратио. Кад смо изашли из села и прошли усташке положаје, Лука предложи »да поилашимо усташе«. Распоредили смо се и отворили ватру по усташким положајима у винограду и на камари сламе. Усташе се узбунише и целим селом поче паклена ватра.

Продужили смо на салаш код Лукиног деде, а за нама су усташе још дуго отварале ватру. Пред зору смо наставили пут и избили на неки јарак. Лука звизну. Из мрака изађе човек огромног раста у немачкој униформи. Ја потегох аутомат, а Лука ме заустави и рече:

- Не бој се. Он је из 13. СС »Ханцар« дивизије, па упита дошљака:

- Шта има ново, Халиле?

Кад га Халил извести о новостима, Лука му нареди:

- Пренеси нас преко јарка, да се не квасимо, па иди те се осуши.

Халил окрете лећа и Лука га узјаха. После Луке пренео је и нас двојицу и отишао да се суши.

Кад смо кренули Лука нам исприча да има »на вези« неколико војника који су побегли из »Ханцар« дивизије, кад су је Немци разоружавали.

У свануће смо стигли у штаб 4. батаљона и поднели извештај. На дан повлачења бригаде са овог простора приведена је жена која је издала рањенике, саслушана је, признала издају и изведена пред суд. Издаја није остала некажњена.«

Двадесет прва дивизија је од 4. до 8. децембра продрла око 50 км на запад и свој фронт привремено стабилизувала испред седме »зелене« линије (Дунав - Сотин -

Берак - Оролик - Оток - Врбања - Дреновац - Рачиновци - Сава).

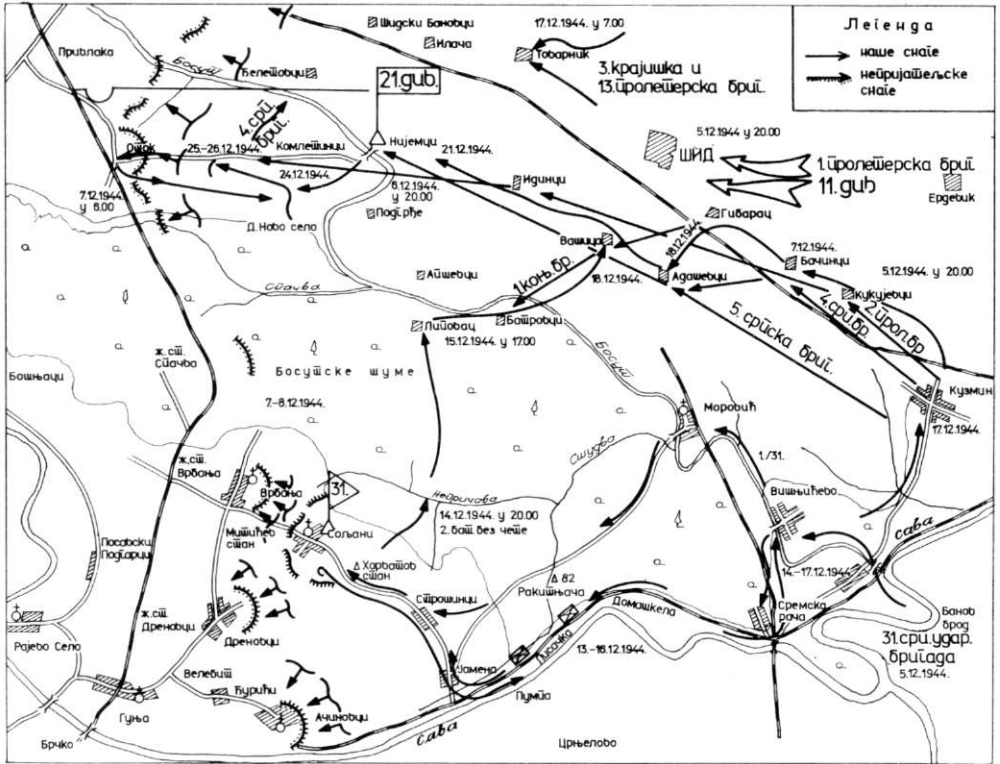
Командант немачке групе армије »Е«, генерал Лер, наредио је 7. децембра команданту корпуса »Киблер« да по сваку цену брани комуникацију Брчко - Оток - Винковци и што пре поврати »нибелуншку« линију. Овом одлуком одређен је тадашњи и каснији карактер дејства на сремском фронту, на који су Немци пребацивали нове снаге.

V босутској мочвари

Осмог децембра непријатељ је успоставио нарушени борбени поредак и консолидовао одбрану. Испред насипа железничке пруге Брчко - Врбања - Оток - Привлака положаји су му били укупне дужине 38 км. До Спачванског моста насип пруге уздизао се изнад воде дубоке до једног метра која је била поплавила Босутске шуме. Поплављено земљиште раздвајало је зарађене стране. Од Спачванског моста до Привлаке (око 6 км) земљиште није било под водом.

Овакво стање је више погодновало непријатељу јер му је олакшавало одбрану железничке пруге. Непотопљени пролази брањени су из бункера уграђеним у насипу, покретним јединицама и оклопним возом. Северно од Спачванског моста, до Босути, непријатељ је утврдио положај по систему непрекидног рова, а користио је канале са водом као природне препреке. Положаји (заклони, бункери, куће подешене за одбрану) су били поседнути пешадијским јединицама. Испред њих су била минска поља и друге препреке добро брањене стрељачком ватром. Тежиште одбране непријатеља на овом сектору било је упориште Оток, где је готово свака кућа била претворена у бункер.

Осмог децембра је било облачно и хладно време. Бригада је држала исте положаје у Врбањи и испред Дреноваца и Рачинаца. Непријатељ је у 8 часова кренуо са пешадијом и тенковима из Жупање и снажно напао 2. батаљон у Врбањи. Циљ напада је био да задржи јединице 31. бригаде да не заузму и не поруше значајну кому-

Покрети и дејства бригаде на самосталном правцу од 6. - 26. 12. 1944.

никацију Брчко - Винковци. До 11 часова батаљон је задржавао непријатеља, а затим се под борбом, повукао и затворио правац Врбања - Сољани у висини 3. батаљона, на правцу Дреновац - Сољани.⁷²⁾

Сутрадан 9. децембра 2. пролетерска бригада је порушила пругу Врбања - Оток и у садејству са 4. српском бригадом, напала Оток. Пошто напад није успео, обе бригаде су се повукле на своје полазне положаје.

Истог дана на правцу 31. бригаде било је само повремениг отварања ватре и извиђања са обе стране. Уместо 2. и 3. батаљона на положај је изведен 1. батаљон, док су 2. и 3. батаљон поступно извучени с положаја и упућени на одмор у Сољане.⁷³⁾

Десетог децембра пред вече штаб бригаде је добио наређење од штаба дивизије да његове јединице избију на комуникацију Брчко - Жупања. Пошто је закључио да бригада нема толико снаге да може продрети тако дубоко, али да постоји могућност да заузме село и железничку станицу Врбања, штаб бригаде је одлучио да 1. и 2. батаљон изврше напад на Врбању, а 3. батаљон да поседне Бабин зуб, поруши железничку пругу Гуња - Врбања и обезбеди напад на Врбању из правца Дреновца. Одређено је да напад почне 11. децембра у 5 часова.⁷⁴⁾

Следећег дана совјетска авијација је у више наврата бомбардовала и митраљирала Оток, Слаковце и Винковце. Обавештајна служба је сазнала да се на правцу испред 31. бригаде налази 6. усташка бојна и немачка хилф-

⁷²⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 130. и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 6-2/7. Према белешкама Владимира Дујића, 2. батаљон је тада имао 270 бораца, њих 200 било је босо, за митраљезе и руске аутомате имало је по 40 метака, а муниције није било ни за италијанске пушке и енглеске аутомате. Није је било ни за минобацаче. »Морал је, поред свега, остао на висини«.

⁷³⁾ Зборник, том I, књ. 10, дол. бр. 130. и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 6-2/7. Према белешкама Владимира Дујића, у Сољанима је 9. 12. 1944. одржан састанак бироа КПЈ 3. батаљона, са дневним редом: 1) попуњавање упражњених места политичких руководиоца, 2) анализа напада на Дреновац и 3) разно. О нападу је закључено: старешине нису јасно схватиле ситуацију и задатак, чете су нападале фронтално и неповезано, оружје је оило често у застоју, непријатељ је избацио из строја 43 бораца, од којих су 23 погинула. Батаљон није имао резерве. Анализу напада извршити и у четима.

⁷⁴⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 134, 151. и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 717.

полидија. Оии су имали задатак да упорно бране и одржавају саобраћај на железничкој прузи Брчко - Врбања - Оток.

Тога дана у 5 часова 1. и 2. батаљон 31. бригаде су прешли у напад на Врбању а Бабин зуб је посео 3. батаљон како је то и било предвиђено. Трећи батаљон је такође онеспособио мост на друму и на више места покидао железничке шине и избацио их са насипа јер није имао експлозива за рушење.

Непријатељ је у Врбањи пружио жилав отпор. Тешко је било сломити његову одбрану. Батаљоне је испред села непријатељ захватио снажном бочном ватром од које је више бораца заувек остало на бојном пољу, међу њима и Марија Остојић-Дуња, текстилна радница из Земуна. Красили су је храброст, високе моралне и људске особине. Била је омиљен друг, пријатељ, човек и партијски руководилац - примеран познат и цењен борац и старешина. Увек је била у чети и за све имала праву реч - спремна да свакоме помогне.

Дуња је много пута предводила другове у јуришу на немачке бункере, а последњи пут испред Врбање. Међутим, рафал је посекао када је позвала борце на јуриш. Пала је без гласа, али је њен позив на јуриш успео. Борци су незадрживо полетели и разбили отпор противника. Када је по завршеном јуришу није било, потражио ју је политички комесар чете Јован Милојевић. Нашао ју је непомићну, са чврсто стиснутим аутоматом. Грлила је вољену земљу и натапала је својом крвљу. Комесар је Дуњин аутомат донео у чету и саопштио тужну вест:

- Дуња је пала испред бункера када нас је позвала на јуриш. Вечна јој слава!

- Слава јој! - одговорили су борци у хору.

Погибије сабораца су најпотреснији догађаји за борце. Они им се најдубље урезају у сећања, најдуже их памте. По њима мере време и друге догађаје. Погибију Дуње запамтила је цела 31. бригада. Чета у којој је погинула названа је »Дуњина чета«. У батаљону је покренут лист »Дуња«. Тако је њен лик остао да живи са борцима.

У Врбањи је усташка посада, уз јаку подршку артиљерије и минобацача наставила да се упорно брани на

железничкој станици и северном делу села. А када јој је из Жупање стигло појачање, усташе су извршиле снажан противнапад и присиле батаљоне 31. бригаде да се повуку из села. Они су се пре мрака повукли на положај с кога су затворили правац Врбања - Сољани. Из 1. и 2. батаљона погинуло је 9, рањено 10 и нестало 5 бораца. Изгубљен је један пушкомитраљез »шарац«, један аутомат и 3 пушке.

У међувремену је припремана даља офанзива јединица НОВЈ и Совјетске армије на сремском фронту. Општи план је био да совјетски 68. стрељачки корпус нанесе удар основним правцем Сотин - Вуковар, а 1. пролетерски корпус НОВЈ на правцу Томпојевци - Негосавци - Нуштар - Винковци. Сходно заповести штаба 1. пролетерског корпуса, задатак 21. дивизије, ојачане 117. артиљеријским пуком совјетске армије, био је да врши демонстративни напад на Оток, Привлаку и железничку пругу Брчко - Оток - Привлака. Одређено је да напад почне 14. децембра у 7 часова и 20 минута артиљеријском припремом а у 8 часова да започне јуриш пешадије.⁷⁵⁾

Обавештајни одсек дивизије доставио је штабовима бригада податке да се испред 21. дивизије налази око 4.000 непријатељских војника (Немаца, усташа и гестаповца), 12-15 батерија, 30-40 минобацача, 12-15 тенкова и доста аутоматског оружја и да је непријатељ минирао појас око железничке пруге, у ширини од 15 метара; у Отоку се налазила 6. усташка бојна (400 усташа), 300 хилфполицајаца, 3 тенка и једна борна кола, у Привлаци 16. усташка бојна (400 усташа), 200 хилфполицајаца и делови 264. и 118. немачке дивизије; у Оролику артиљеријски дивизион од 75 мм и 9. сатнија 3. железничке усташке бојне (200 усташа), чета хилфполиције и усташко-домобранске јединице повучене из рејона Мартинци - Кузмин, у

⁷⁵⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 131. Прва пролетерска и 5. дивизија требало је да изврше пробој непријатељске одбране, а затим 1. пролетерска дивизија да ослободи Грабово и продире правцем Негославци - Петровци - Стари и Нови Јанковци - Винковци; 5. дивизија да садејствује у ослобођењу Грабова и продире правцем Пустара Овчара - Стублине - Трешњак - Богдановци - Нуштар - Острово; 11. дивизија да врши притисак на Оролик и Берак, продире ка Старим и Новим Јанковцима и затвара правац од Привлаке.

Слаковцима чета пионирског батаљона, у Сремским Лазама 10 домобрана, у Старим Јанковцима 150 немачких војника и 40 домобрана, а у Винковцима у формирању 8. усташко-домобранска дивизија јачине два усташка и један домобрански здруг.⁷⁶

Док су вршене припреме за офанзиву, на фронту су обе стране предузимале акције са циљем да побољшају своје положаје или, пак да ометају другу страну.

Тако је, 11. децембра непријатељ извршио противнапад на положај 31. бригаде да би је одбацио од пруге Брчко - Оток. Ова акција непријатеља је почела у 9 часова ватром батерије топова с ватреног положаја код Дреновца и чете минобацача из Врбање по селу Сољанима. Командант бригаде је проценио да је артиљеријско-минобацачко комбиновање увод у напад ширих размера и командантима батаљона предочио да умешно сачекају и одбију непријатељске јединице. Бригада је одмах са три батаљона (4. батаљон се налазио испред Рачиноваца) посела положај на Равнима и каналу Бистра. Око 11 часова непријатељ је, са око 500 војника (450 из Врбање и 60 из Дреновца) и уз јаку артиљеријску подршку кренуо у напад и продро на око 600 метара испред Сољана. Борци 1. батаљона, који су били заузели положај испред сеоских кућа, снажним отпором су задржали непријатеља на достигнутој линији.

Први батаљон га је зауставио прецизном ватром с фронта, док су остали батаљони успели да га обухвате с крила и бокова. Истовремено је 6 авиона Совјетске армије у бришућем лету надлетело непријатеља и отворило прецизну ватру по њему. То су искористили батаљони 31. бригаде да изврше енергичан противнапад. Нападаци су наслутили шта их може снаћи и одмах су окренули леђа да се ужурбано извуку из ватреног полуобруча. Непријатељ се у паници повукао у Врбању, остављајући за собом око 70 мртвих и већи број рањених војника, доста опреме и оружја.⁷⁷

⁷⁶ > Архив ВИИ, К-1042, рег. бр. 54-1/3.

⁷⁷ > Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 134, 151. и 1655; Архив ВИИ, К-1047, рег. бр. 7/7.

После ових борби иастало је краткотрајно затишје на делу фронта 31. бригаде, као и 21. дивизије у целини. Само су вршене акције мањег значаја. Штаб дивизије је наредио да 13. децембра бригаде врше демонстративне нападе: 2. пролетерска, ојачана батаљоном 5. српске (на левом крилу), између Босутских шума и Отока, а 4. српска од Отока до реке Босут и да садејствују нападу главних снага на Винковце. У тим акцијама 2. пролетерска бригада је заузела Спачвански мост, порушила две деонице железничке пруге у том рејону, и тиме онемогућила саобраћај возова између Брчког и Винковаца, а 4. српска је упала у Оток, а затим се повукла на полазни положај.^{78'}

Истог дана ујутру (13. децембра) штаб бригаде је упутио извештај штабу дивизије о стању у јединицама бригаде. У њему је стајало:

»1) Распоред бригаде: три батаљона налазе се у I борбеном реду, посадају и бране положаје од Швелов ст. (3 км северно од с. Сољани) - преко Бабиног зуба (3 км зап. од с. Сољани) - Вучићев ст. Марчићев ст. - Јањићев ст. - Беговићев ст. и на југ до Саве.

Један батаљон налази се у резерви у с. Сољани, где је и Штаб бригаде.

У с. Строшинци налази се бригадна амбуланта и комора са четом за везу, која служи за обезбеђење села.

Снабдевање свих батаљона храном врши се из с. Сољана, где је иптендантура, и нешто из оближњих салаша. У селу Сољани организовали смо пекару, где се пече хлеб. С. Сољани служе нам, дакле, као база за снабдевање.

2) Распоред непријатеља: непријатељ држи села Врбању - Дреновци - Рачиновци. Сталне трупе у овим местима су од 300-400 мешовитих јединица (ушаше, Немаца, гестаповца). У свим гарнизонима има бункера, по неколико бацача, неколико топова, 20-30 тешких митраљеза. Везани су за Брчко и по потреби хитно им се шаље помоћ камионима и тенковима. Жел. ст. Врбања опасана је жицом, миниран је предтерен, има неколико бункера и сталну посаду. Жел. пруга Оток била је под њиховом сталном контролом јачег одељења. . . «

Пошто је изнео податке да је борбама од 7. до 12. децембра из строја бригаде избачено (погинуло или раће-

⁷⁸ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 133. Јединице 21. дивизије су вршиле демонстративни напад на помоћном правцу корпуса у циљу везивања непријатељских снага из Отока и Привлаке за себе, стварајући забуну о правцу главног удара и места употребе резерве.

но) око 100 бораца, хмећу којима велики број старешина, штаб бригаде је даље писао:

»Поред овог огромног напрезања бораца, како у борби, тако и за време док су на маршу (покрету), на положају, услед рђавих хигијенских прилика, нередовне исхране итд. итд., а нарочито што су боси и голи, има исто толики број (око 150) другова који су оболели и неспособни за сваку акцију. Већина осталих другова бораца има ране на ногама и веће отоке, тако да се може без икаквог претеривања рећи да је ударна снага бригаде сведена на половину. ... «

Штаб дивизије је такође извештен да је непријатељ на више места, источно од ЈамеДе, минирањем порушио насии Саве и да кроз отворе у насипу вода продире и разлива се у Босутске шуме, где ниво воде расте 1-2 см на час, да су Јамена и Ракитњача поплављене, а да су угрожени и Строшинци, да је поплава одвојила главнину бригаде од њене позадине, да је бригади остало мало муниције па је потребна хитна попуна, да је копнена веза са штабом дивизије прекинута и да се бригада налази на острву, које се стално смањује, да непријатељ тежи да бригаду одбаци у поплављене Босутске шуме. О тој неугодности је записано и ово:

»Ми се сада налазимо у таквом положају да по сваку цену морамо задржати ово мало сувог терена. Међутим, обавештајна служба сазнаје да непријатељ има намеру да нас одавде баца назад у шуме које су под водом. Иако ово не мора бити тачно, ми морамо о томе водити рачуна, јер немамо копнену одступницу.«

О томе да су батаљони остали без муниције, а тиме и без могућности да сачекају и туку непријатеља који је намеравао у одлучне нападе у извештају је наглашено:

»Напоследку, ситуација је нарочито неповољна код нас што бригада располаже са врло мало муниције, тако да ми ни у ком случају не може примити упорну борбу«... У вези с таквом ситуацијом штаб је предлагао да се јединице 31. бригаде што пре повуку са поплављеног подручја, да одбори народне власти Липовца, Батровца и Моровића доведу расположиве чамце реком Студвом до Непричаве, приме рањене и болесне борце и пребаце их у Моровић, а да штаб дивизије упути насипом железничке пруге од Отока у Врбању, 1-2 батаљона, добро наоружана и са довољно муниције, који ће прихватити бригаду

и довести је у састав дивизије, или да Штаб дивизије из Сремске Митровице упути јединицу која ће затворити отворе у насипу на левој обали Саве и обезбедити повлачење бригаде правцем Јамена - Сремска Рача.⁷⁹⁾

Истог дана (13. децембра) положај бригаде постао је врло критичан. Непријатељ је појачавао посаде у Врбањи, Дреновцима и Рачиновцима, а иза бригаде на простору између реке Саве, Спрече и Босуца, плавио све већа подручја. Око 100 км² Босутске шуме је поплавила вода дубине око једног метра. Јаче снаге непријатеља могле су да ударом с фронта набаце бригаду на поплављене Босутске шуме и у њима је униште. Стање је отежавао велики број рањених и болесних бораца, што је смањивало ударну снагу бригаде, све теже одржавање веза са штабом дивизије и осталим јединицама, уносило несигурност, а дотрајала одећа и обућа је угрожавала здравље бораца.

Село Сољани и околна села били су насељени претежно Хрватима, а делимично Немцима. У њима су радили народноослободилачки одбори и одбори антифашистичких организација. Бригада је имала подршку месног становништва и политичких радника - теренаца, који су јој помагали да реши настале проблеме. Али и поред тога, она се у случају напада јачих снага непријатеља, није могла ту одржати, опкољена на малом простору. Излаз је наћен у повлачењу преко мочварног и поплављеног терена. Ради тога је штаб бригаде, не чекајући наређење, самоиницијативно, одлучио да све јединице бригаде извуче у Вишњићево и Липовац. С тим у вези је 13. децембра увече наредио главнине (1, 3. и 4. батаљон и приштапске јединице) да се ноћу између 13. и 14. децембра пребаце правцем Сољани - Строшинци - Јамена - Сремска Рача - Вишњићево, а помоћним снагама (2. батаљон без чете), да остану у заштитници главнине, а затим се пребаце правцем Сољани - река Студва - Липовац.⁸⁰⁾

О припремама санитета за покрет Стојнић др Владимир у својим сећањима је забележио:

⁷⁹⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 134.

⁸⁰⁾ Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-2/7.

»Из Шиде сам стигао у Сољае око 24 сата и примио 20 рањеника, од којих 10 за хируршку интервенцију. Сутрадан сам на реферисању код заменика команданта бригаде Лазара Попиводе чуо од »теренаца« да је насип Саве пробијен 2 км источно од Јамене, вода се прелива кроз отворе у насипу. Филипов пут (Јамена - Шид) је поплављен и да се поплава Босутских шума шири. . .

Спремио сам 10 тешких рањеника и болничара које је »теренац« чамцима пребадио у болницу Шид.

До мрака сам примио нових 15 рањеника, од којих 7 непокретних. Увече ми је заменик команданта Бригаде наредио да спремим рањенике за покрет и да се први са њима пребацам преко отвора у насипу.

Исто вече, око 20 часова, главнина бригаде је кренула из Сољана и у зору 14. децембра осванула у Јамени са заштитницом (3. батаљон) у Сољанима и помоћним снагама (2. батаљон) између Врбање и Сољана.

Покрет главнине је одмах настављен ка Вишњићеву, а помоћних снага ка Липовцу. У 5 часова колона главнине (1, 3. и 4. батаљон, техничка чета, санитет, штаб бригаде и приштапске јединице) кренула је из Јамене савским насипом за Сремску Рачу. Пола часа касније поред надошле Саве чело колоне је наишло на пробијен насип - отвор ширине око 50 метара, кроз који се у заобале попут бујице преливала мутна, хладна и јака вода. Пролаз кроз отвор у насипу, газом или пливањем, био је немогућ.

Штаб бригаде је одредио техничку чету да организује прелаз целе бригаде. Она је пронашла два чамца са по два весла, а два весла је направила. Команда чете одредила је по два борца за веслање на сваки чамац, а по два веслача оставила у резерви.

Главнина бригаде је почела да се пребацује преко првог отвора у насипу око 5 часова и 30 минута. Пребацавање је вршено у најбољем реду. Прво је пребачено обезбеђење а затим рањеници. Др Владимир Стојнић, овако се сећа прелаза преко отвора у насипу:

»У Јамену смо стигли пре сванућа. Њена стравична слика у ноћи је била још језивија. . . Позвао ме је заменик команданта бригаде Лазар Попиводе и наредио:

- Докторе, преко отвора у насипу прво ће се пребацити обезбеђење, па ви са рањеницима. По прелазу продужите насипом преко Сремске Раче у Вишњићево, где се сместите са позадином бригаде.

Пребацио сам рањенике и заштитни вод. Кретали смо се насипом за Сремску Рачу. Са обе стране насипа била је дубока вода. После 1 км хода наишли смо на други отвор у насипу приближно исте ширине. Вратио сам се и известио Попиводу. Он ми је дао један чамац и посаду. Са њим сам се спустио низ Саву и на другом отвору организовао пребацивање. Око 24 сата стигао сам са рањеницима у Вишњићево... «

Сам чин пребацивања текао је овако: у чамац се укрцавало узводно од отвора у насипу и отискивало у великом луку ка средини реке. Пристајало се и искрцавало низводно од отвора. Искрцани су продужавали пешке низ насип. Чамци су се са великом муком узводно враћали по другу туру. Када је 1 км низводно откривен други отвор, један чамац је пребачен до њега и пребацивање је настављено једновремено на оба отвора, са по једним чамцем, али спорије. Отворе у насипу вода је проширивала и продужавала време сваке туре. Испред Сремске Раче успостављена је веза са »теренцима«. Они су у селу мобилисали кола, прихватили рањенике и пребацивали их у Вишњићево.

Повлачење бригаде из Сољана и пребацивање преко оштећеног насипа Саве вршено је дању и ноћу. Избегнуте су опасности од надошле воде, захваљујући вешитини веслача. Пребацивање коња обављено је тако што је борац на крми чамца држао коња на конопцу, а овај је пливао за чамцем. Једног плашљивог коња је борац Михаило Живковић, који се налазио на чамцу, вукао за конопац да сиће с обале а он је скочио у чамац и преврнуо га. Борци и коњ су се нашли у води. При том су се два борца утопила, а Живковић се освестио тек у болници у Вишњићеву. Бујица је чамац понела у Босутску шуму. Борац Раде Богдановић је загазио у воду до појаса и вратио чамац назад, па је прелаз настављен.

Заштитница главнине бригаде (3. батаљон) је у 4 часа 14. децембра у Сољанима ојачана једном четом 2. батаљона. Она се увече неопажено одвојила од непријатеља и кренула за главнином. Ујутру 15. децембра сустигла је зачеље главнине у Јамени.⁸¹¹

⁸¹¹ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 151. и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-2/7.

Четрнаестог децембра у 4 часа 2. батаљон (без чете) кренуо је из Сољана преко Босутске шуме у Липовац и у 17 часова стигао на реку Студву. Чамце за прелаз преко реке није нашао. Услед мрака, тешке оријентације и високог водостаја поплављеног подручја, преноћио је у шуми поред реке, тако да је тек сутрадан, 15. децембра, по облачном, хладном и тмурном времену прешао реку Студву и наставио покрет газећи воду и до пола метра дубине, и у 17 часова, стигао у Липовац.⁸²⁾

На главном правцу Бригаде, последњи су се пребацили 3. батаљон, са четом 2. батаљона и политички комесар бригаде. Они су 15. децембра око 24 часа стигли у Вишњићево.

У бригадном листу 31. српске бригаде о повлачењу из Сољана у Вишњићево је, између осталог, записано:

»Већ три дана водимо жестоке борбе у позадини непријатеља, коме стално стижу појачања са тенковима из Брчког. Ми не располажемо средствима за борбу против тенкова. Непријатељ се жилаво бори свим средствима, па и лукавством. У нашој позадини је 14. децембра пробио савски насип на два места. Кроз отворе у насипу вода се из Саве нагло излива и плави земљиште иза нас. Штаб дивизије је одлучио да нас пребаци назад, на главни правац.

Штаб бригаде је наредио постепено извлачење јединица. Почело је у 2 часа, после поноћи, у највећој тишини, да непријатељ не примети. Ноћ ведра, зимска и хладна. Држећи оружје изнад воде борци, у колони по један, газе воду на чијој се површини хвата лед. Испод воде је блато. Нешто од обуће има тек сваки пети борац. Остали су практично боси. Журимо ка згаришту и зидинама села Јамене, које нас колико толико штите од леденог ветра. Иза села почиње насип.

Низ насип смо кренули у зору. Ноге једва извлачимо из блата па се споро крећемо. Стигосмо до првог пробијеног места, отвора у насипу. Ширина му није велика. Али, вода великом снагом куља кроз отвор и проширује га. Хладан и јак ветар леди кости борцима. На нама одело танко, мокро, па слећено. Свако од нас је у слећеном оклопу. Наређено је строго да се ватре не ложе, али оне ипак тињају и ми се на смену грејемо. Нисмо сигурни да је то боље, јер је испод леденог оклопа нешто топлије.

Нашли смо само један мали чамац. У њега седну 4 друга, које веслачи, у великом луку, отисну ка средини Саве, да их вода не

⁸²⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 151. и 165; Архив ВИИ, к-1041, рег. бр. 37-3; Исто, к-1047, рег. бр. 7-1/7.

однесе у отвор насина, потом пристају уз насип, низводно од отвора у њему. Тако је почело пребацивање бригаде.

Однекуда борци донесоше још један чамац исте величине. На брзину га окрпише, одредише веслаче, па и он поче да пребацује борце. Пребацивање се убрзава. Веслачи су претежно борци рођени у селу Прову, код Шапца. Они брзо веслају и замарају се. Убрзо ветар и вода преврнуше један чамац. Једва смо спасли другове из помахнитале воде. Преврнути чамац вода је протерала кроз отвор у насипу и однела далеко у шуму.

Борци који су се пребацили кренули су према Рачи. Ускоро су се вратили и јавили да се 400 м низводно налази још један отвор у насипу, шири од првог. Мора се довући онај чамац из шуме. Добровољно се јавља пушкомитраљецац из 1. батаљона Раде Богдановић из села Драгојевца, скаче у воду и довлачи чамац на други отвор.

Пребацивање је почело и на другом отвору у насипу и трајало цео дан, целу ноћ, до пребацивања свих јединица бригаде. Битку са водом добили су веслачи. Међу њима нарочито су се истакли Јован Николић из Прова и Андрија Вучковић из Београда.

За то време је 2. пролетерска бригада са два батаљона 5. српске бригаде порушила деоницу железничке пруге и зауставила немачки транспорт код Спачванског моста, а 4. српска бригада је одбила један јачи напад непријатеља. Врховни штаб је 16. децембра повукао 2. пролетерску бригаду у састав 2. пролетерске дивизије, а њене положаје је примила 5. српска бригада.

После повлачења у Вишњићево и Липовац 31. бригада се задржала на одмору од напорне борбе и повлачења кроз мочварне пределе Босутских шума. Јединице су се срећивале, чистиле оружје, крпиле одећу и обућу, збрињавале рањенике и болеснике, одржавале војно-политичке састанке и конференције. Због боравка у тешко проходним Босутским шумама и на поплављеном подручју и хладног времена, слабе одеће и обуће, велики број бораца је оболео, па је одмор добродошао.⁸³⁾

Политички комесар бригаде је у свом децембарском месечном извештају штабу 21. дивизије назначио да су сталне борбе и покрети, по киши, води, блату и хладном времену, у дотрајалој одећи и обући и нередовна исхрана, изложили борце највећим напорима и ставили их на

⁸³⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 151. и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-1/7.

искушење, тако да су дали више него што се од њих очекивало.⁸⁴¹

И поред тешкоћа и неких слабости, у закључку би се могло рећи да су самостална дејства 31. бригаде на помоћном правцу 21. дивизије била успешна. Јединице бригаде су се по ноћи уз коришћење месних средстава, пребациле преко Саве, велике и широке реке, продрле око 40 км у дубину и затвориле фронт ширине око 20 км. Покрете и маневре вршиле су само на путевима које су затварале сталне посаде непријатеља јачине чете до баталјона. Правац дејства водио их је преко мочварних, поплавлених и тешко проходних Босутских шума, одвојено

⁸⁴¹ Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 3, Ф-7/1, Политички комесар дивизије тих дана је писао политичким комесарима бригада:

»Наше јединице оперишу сада на терену где има доста хрватских насеља, а ускоро ће оперисти на чисто хрватској територији. Пошто је наша дивизија састављена искључиво од бораца из Србије, наиме српска дивизија, то се питање правилног односа, рада и држања наших јединица у Хрватској поставља као велики политички значај, нарочито у односу на братство наших народа. Ако будемо правили грешке оне могу да имају тешке политичке последице по братство и јединство, што ни у ком случају не смемо дозволити. Наши задаци, као српске дивизије, су од историјског значаја, јер наши борци требају као представници Србије да проширују и учвршћују исконано братство између Срба, Хрвата и осталих народа. . . «

Политички комесар дивизије је захтевао да се са борцима обраде ове теме: кратка историја хрватског народа, уз популарисање ослободилачких гтокрета народних вођа; хрватско питање у бившој Југославији, нагодба српске и хрватске буржоазије - ставови КПЈ; усташе као Хитлерова агентура, комадање Југославије, сејање мржње, међу југословенским народима, а покољи које су чиниле усташе, и четници, њихова међусобна сарадња у служби окупатора; Мачек као издајник, његова подршка усташама, прогони чланова КПЈ, сарадња са четницима и планови са домобранима; учешће хрватског народа у народноослободилачкој борби, устанак у Хрватској, хрватски корпуси, ЗАВНОХ - његове одлуке о односима Срба и Хрвата у Хрватској; учешће 13. хрватске пролетерске бригаде у борбама за ослобођење Србије и држања њених бораца.

У наставку директиве је записано и ово:

»Штампу јединице лобијају V великим количинама. У њој пише о свим политичким догађајима. Треба је прорађивати на читалачким групама, нарочито »Борбу«.

У последњим борбама фронталног рата, на сремском фронту, наши борци се нису добро сналазили: доста су гинули, садејство и ватрена заштита били су слаби, а у јуришима су се кретали у групама. То је доказ недовољне обуке, бораца и јелиница, за коју су одговорни и политички комесари, а не само командири и команданти. . . Садашње борбе су тешке. Нарочито пажњу обратити на бригу о борцима.« (Архив ВИИ, к-1044, Ф-3, рег. бр. 28/1.).

од осталих снага 21. дивизије, које им нису могле пружи-
ти ни ватрену подршку нити испољити било какво садеј-
ство. Бригада је само једном подржана дејством авијаци-
је. У непрестаним свакодневним тешким борбама она је
задавала ударе непријатељу, али их је и сама трпела.
Рушењем насипа на обали Саве, непријатељ је покушао
да потопа земљиште иза бригаде, набаца је на поплавље-
но подручје и уништи, али у томе није успео. Бригада
је избегла припремљену клопку што је био њен велики
успех.

Органи народне власти и месно становништво, пру-
жали су велику помоћ бригади за све време њеног борав-
ка на том подручју. Највећу подршку пружили су јој по-
литички радници са терена. Бригаду је попунило око 20
нових бораца, од којих су седморица били Немци стари-
јих годишта. Они су распоређени у позадинске јединице,
где су коректно обављали своје дужности.

У сталним борбама и тешким условима живота бри-
гада је испољила висок морал, велику храброст, пожр-
твовање и самоодрицање, о чему сведочи више примера.
Када је 2. батаљон, 14. децембра увече, избио на реку
Студву, није нашао чамце за прелаз, већ је по великој
хладноћи заноћио поред реке, на мокрој земљи и под от-
вореним небом. Командант батаљона Милан Чубрило-
вић, целу ноћ је, поред ватре, промрзлим и гладним бор-
цима причао договорштине из борби и храбрио их топ-
лим људским речима. Уз његове приче борци су лакше
поднели хладноћу, тешкоће, умор и глад. Читаву ноћ
нису спавали. У свануће командант је први загазио у
хладну Студву, а борци су без команде кренули за њим,
разбили ледену пресвлаку на површини реке, прегазили
воду до појаса, прешли на другу обалу и газећи воду -
наставили за Липовац.

Штаб бригаде је у сложеним и тешким условима од-
лучно и смело руководио јединицама. Он није »утопио«
бригаду у дубину и ширину простора, нити је на путевима
изложио ватри и удару непријатеља. Стално је пратио
ситуацију и доносио реалне одлуке, а у одлучујућем тре-
нутку, без колебања, преузео је реалну иницијативу и
промишљену одговорност. У право време је одлучио да

Јединице извуче из угроженог подручја и спаси их очекиваног удара непријатеља. Умешним коришћењем само два чамца, пребацио је главнину бригаде преко два отвора у порушеном насипу, што је био велики успех.

У борбама које је водио против 31. српске бригаде од 4. до 16. децембра непријатељ је имао око 300 војника избачених из строја, од којих је око 140 погинуло. И губици бригаде били су велики: 25 погинулих, 30 рањених, 18 несталих, око 150 промрзлих (35 са тежим последицама) - укупно 223 избачена из строја. Сви рањени и оболели на време су збринути и упућени у војну болницу у Шиду.

Понетне борбе код Отока

Седамнаестог децембра, по наређењу штаба дивизије, главнина бригаде се из Вишњићева пребацила преко Кузмина и Кукујеваца у Бачинце, где је наставила одмор и сређивање јединица, а 2. батаљон (без чете) и даље је задржан у Липовцу.⁸⁵ У међувремену је пропао и покушај 1. пролетерског и 68. стрељачког корпуса да 14. децембра наставе офанзиву. О борбама за настављање офанзиве штаб 1. пролетерског корпуса је 16. децембра депешом известио Врховни штаб:

»И поред упорних и организованих напада од 14. овог месеца до данас, уз подршку све артиљерије, заједно са руским корпусом, нијесмо успјели пробити непријатељски систем одбране - иако смо на неким мјестима продирали до 3 километра а на читавом фронту узели смо све предње ровове. Непријатељски систем одбране организован је по дубини до Винковаца и потребно је много веће масирање артиљерије и технике за пробијање тога фронта, опет уз велике сопствене губитке.

Доласком Бугара снаге се неће појачати, а техника ће се смањити. Ми смо сада постављени на сектор без и једног пута на правцу наших операција... «⁸⁶

Штаб 3. украјинског фронта тада је одлучио да 68. стрељачки корпус повуче са сремског фронта, одмори га, попуни и упути на територију Мађарске да тамо изврша-

⁸⁵ Зборник, том 1, књ. 10, док. бр. 151 и 165; Архив ВИИ, к. 1047, рег. бр. 7-1/7.

⁸⁶ Ј. Пајовић, Д. Узелац и М. Целебџић, *Сремски фронт 1944-1945*. стр. 131 и 132.

ва борбене задатке. Између 18. и 20. децембра на десно крило сремског фронта, од Дунава до друма Товарник - Оролик, стигла је 1. бугарска армија, заправо њена 3, 8. и 11. пешадијска дивизија. Бугари су примили положаје 68. стрељачког корпуса, 21. децембра и он се 25. децембра повукао из Срема. На левом крилу сремског фронта, до Саве, остао је на положају 1. пролетерски корпус.⁸⁷⁾

Повлачењем 68. стрељачког корпуса, 1. пролетерски корпус је остао без јаче артиљеријске подршке. У Корпусу су се налазиле само две артиљеријске бригаде и 8 дивизиона дивизијске артиљерије. Најмање артиљерије имала је 21. дивизија. Она је тек 26. децембра добила један дивизион, а 23. јануара 1945. артиљеријску бригаду.

Седамнаестог децембра, према одлуци Врховног штаба, у састав 21. дивизије ушла је 21. српска бригада на место 2. пролетерске бригаде, која је сутрадан свечано испраћена у састав своје матичне, 2. пролетерске дивизије, која се у то време налазила на простору Чучак - Пожега - Ужице (Титово Ужице) под командом Главног штаба за Србију.

Осамнаестог децембра је обавештајни одсек дивизије упознао потчињене јединице о стању код непријатеља на фронту испред 21. дивизије. Од заробљеника се сазнало да се у рејону Оток - Привлака налази 4.570-5.100 немачких војника, 51-56 топова, 42[^]49 минобацача 81 мм, 48-50 лаких минобацача, 217-233 лака митраљеза »шарца«, 45-52 тешка митраљеза и око 6 тенкова, у Отоку 400-500 хилфполицајаца приспелих из Славонског Брода, Винковаца и Осијека, са 3 топа 155 мм, 10 минобацача 81 мм и 2 тенка, а у Привлаци 16. усташка бојна (око 450 усташа) и једна бојна 8. домобранске пуковније.

Предњи крај непријатељске одбране се протезао линијом Босутске шуме, источно од железничке пруге Бр-

⁸⁷⁾ Бугарска 1. армија по наређењу Команде совјетског 3. украјинског фронта, којој је била потчињена, почетком децембра 1944. превезена је речном ратном флотилом Совјетске армије из Бугарске на простор источни Срем - Нови Сад - Сомбор где се преформирала. У борби са Немцима на сремском фронту од 22. до 26. XII 1944. није имала успеха. У њој је појачана фашистичка пропаганда и пребегвање Немцима, а припремана је и побуна, која је угушена у зачетку. Зато је 2. I 1945. повучена са сремског фронта. (Архив ВИИ, к-1040, рег. бр. 25-2 и к-1040, рег. бр. 25-1/2).

чко - Оток, испред Отока и Привлаке, до Босута и састојао се од буикера, зграда подешених за одбрану, заклона, ровова и саобраћајница. Испред предњег краја су се налазиле препреке које је ватром бранило око 2.000 војника. Резерве су биле у Отоку, Привлаци и на околним салишима. Рејон ватрених положаја минобацача, налазио се на Бурђевића салашу.

Помоћне снаге непријатеља биле су овако распоређене: у Врбањи 250 немачких војника и 150 усташа (4 минобацача, 2 тенка и већи број пушкомитраљеза), у Ареновцу сатнија усташа (10 пушкомитраљеза) и у Гуњи 500 Немаца и Пољака (3 противколска топа, 5 минобацача 81 мм, 2 противавионска топа у насипу код моста).

Железничком пругом Брчко - Оток саобраћала су два оклопна воза. Са станице у Отоку упућено је, у ноћи између 17. и 18. децембра, 30 пуних вагона у Винковац и 20 празних вагона у Брчко. Прилази железничкој прузи били су поплављени.⁸⁸⁾

О немачким минским пољима у обавештењу је стајало и ово:

»Постављање мина врши се у шах-мат распореду, у 4 реда ширине 4-5 м и дужине 60-100 м. Постављају се на вероватним правцима наиласка тенкова и пешадије и на местима која се не могу тући са положаја.

У минским пољима оставља се пролаз за противнападе и патроле.

Тамо где се очекују тенкови постављају се противтенковске мине (Г—42 које експлодирају на притисак од 250 кгр), а иза њих противпешадијске мине (»С« напуњене куглицама, које дејствују од мањег притиска на један метар изнад земље и дејствују у круг).

Постављају се и стаклене мине које не могу да открију миноистраживачи.

Минска поља су 50-100 м испред положаја.

На сектору Илок - Мартинци - Шид и на линији садашњих борби уграђено је 6-7 вагона нагазних мина.«

Даље у обавештењу наведено је да је непријатељ решен да поседнуте положаје брани по сваку цену до извлачења снага из Босне и да у дубини линију Осиек - Баково - Врпоље утврђују разоружани легионари 13. СС дивизије »Ханцар«, испред Загреба усташке и домобран-

ске јединице и мобилисано становништво, а на тзв. југоисточном бедему Братислава - Марибор - да утврђивање врше инжињеријске јединице немачке армије.

Обавештајна служба је некритички примала неке изјаве заробљеника, као на пример да су немачки војници засићени ратом и да желе мир, да их 1-2% верује у победу Немачке, да је 25% Чеха и Пољака спремно да дезертира, да је Немцима »морал пољуљан« због погибије чланова породице, разарања Немачке и сл. Из њих се погрешно закључивало да је морал немачких војника на сремском фронту слаб. Да је стање морала у непријатељским јединицама ипак тада било добро, потврдиле су тадашње и касније врло жилаве борбе на сремском фронту.

Обавештење се завршавало проценом да ће непријатељ покушати да врши противнапад, са циљем да одбаци 21. дивизију од железничке пруге Брчко - Оток.

Осамнаестог децембра главнина 31. бригаде се пребацила из села Бачинаца, преко Гибарца и Шида у село Адашевце, а 2. батаљон из Липовца у село Малу Вашицу. Овде су јединице приступиле сређивању и одмору.⁸⁹⁾

Ево шта је дописник из Адашеваца забележио у бригадном листу:

»По доласку у Адашевце извињачка чета је добила задатак да извиди село и околину, а све сумњино претресе. Више патрола је упућено у разне правце...

Иза једне патроле заостао је борац Раднша Урошевић-Муња и пожурио да стигне другове. Али, задатак извињача није заборавио. Учинио му се сумњивом настрешица од сламе на једној штали. Опрезно је пришао и завирио у шталу. Угледао је двојицу усташа нагнутих над радио-станицом. Муња упери аутомат и викну.

- Руке у вис!

Један иоће руком ка пиштољу, али не стиже. Муња опали и рани га у плећку. Други бојажљиво диже руке изнад главе. Извињачи су брзо стигли на лице места, разоружали усташе, превели рањеног, натоварили здравом радио-станицу на лећа и обојицу отерали у штаб бригаде.«

Истог дана у Адашевцима је партијска хелија штаба бригаде анализирао рад чланова штаба у последњим борбама. Поред осталог, главна тема била је сагледавање недостатака из минулих борби и изналажења могућности

⁸⁹⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 151 и 165; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-1/7.

да се они отклоне, како би се борци и руководиоци оспособили за следеће акције. Закључено је да санитету није пружена довољна помоћ и да заменик команданта 3. батаљона пренеси своје обавезе на млађе, а за тим да треба повећати бригу о борцима и предложено је да се за показану храброст похвали 2. чета 2. батаљона са командиром Манојлом Вилићем-Французом на челу.⁹⁰¹

Следећа два дана, 19. и 20. децембра, на фронту је било мирно. Бригада се одмарала. Штаб бригаде је одржао састанак са штабовима батаљона и командирима самосталних чета на коме се највише говорило о нападу на Мартинце и борбама бригаде на самосталном правцу. Анализирана су протекла дејства, сумирана искуства и одређени наредни задаци. Закључено је да су готово све слабости у борби проистикале из недовољне обучености младости. Уз то да је око 200 бораца било босо, што је угрожавало њихово здравље и умањивало борбену способност. Прва помоћ је била недовољно ефикасна, транспорта рањеника споро, а њихово лечење дуго. На састанку је критикован штаб 3. батаљона што је био прекорачио надлежност при конфисковању намирница у кући једног усташе у Бачинцима. Пред команде и штабове постављен је основни задатак да се појача борбена обука појединца и јединица, што пре обезбеди обућа и одећа и бржи транспорт рањеника.⁹⁰²

⁹⁰¹ Бројно стање 31. бригаде 18. децембра је било:
- 1. батаљон по списку 269, на лицу места 323, одсутно 46 бораца;
- 2. батаљон по списку 320, на лицу места 260, одсутно 60 бораца;
- 3. батаљон по списку 322, на лицу места 269, одсутно 53
- 4. батаљон по списку 375, на лицу места 256, одсутно 119
- техничка чета по списку 109, на лицу места 90, одсутно 19
- интендантура по списку 78, на лицу места 71, одсутно 7
- санитет по списку 50, на лицу места 40, одсутно 10

Свега: по списку 1.623, на лицу места 1.309, одсутно 314.

⁹⁰² Зборник, том I, кн>. 10, док. бр. 151. и 165. и Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-1/1. Према белешкама Владимира Дујића, у селу Нијемцима је 19. децембра одржан састанак Дивизијског комитета КПЈ и анализирано стање у бригадама. Закључено је да треба брже подизати борбену готовост бригада и бити опрезан према утњацима ХСС. У децембру је одржан састанак партијских руководиоца 31. бригаде. Анализирано је стање у бригади и одређене су политичке мере за његово побољшање. Одржан је и састанак Дивизијског комитета СКОЈ-а са истим дневним редом. Двадесетдругог децембра је Биро КПЈ 2. батаљона одржао састанак и сменио са дужности политичког комесара батаљона Властимира Лапчевића, због показаних слабости за време дејства на самосталном правцу.

У међувремену је донета одлука да 1. пролетерски корпус НОВ и 1. армија отечественофронтовске Бугарске нападну и пробију немачку »зелену« линију од Сотина на Дунаву до Босутских шума и обале Саве, да у даљем наступању освоје Винковце, Вуковар, Жупању и друга већа и мања места, чиме би угрозили базе и позадину немачке Групе армија »Е«, чије су јединице пристизале из Босне у Славонију. Требало је да 1. корпус ослободи Привлаку и Оток, два највећа упоришта у непријатељској одбрани, обухвати Винковце с југа и пресече комуникације Винковци - Славонски Брод, а 1. бугарска армија да предузме енергичан напад на непријатеља у рејону Сотина, Грабова и Оролика, пробије немачке положаје, заузме Винковце и тиме олакша јединицама 1. пролетерског корпуса које су, тако рећи, даноноћно крвариле испред железничке пруге Брчко - Винковци.

У склопу тог плана задатак 21. дивизије је био да ослободи Оток, а затим да продире ка Бошњацима и Жупањи. Почетак артиљеријске припреме предвиђен је за 7 часова и 50 минута, а почетак јуриша пешадије у 8 часова и 50 минута 22. децембра. Из напада је требало ирећи у гоњење.⁹²

Штаб 21. дивизије је 20. децембра издао заповест за ослобођење Отока и продор ка Жупањи. Четврта српска бригада требало је да напада Оток са истока и десно одржава везу са 1. крајишком бригадом 5. дивизије; 21. српска бригада да нападне са истока на Циглану и продире за 4. српском; 5. српска бригада да поседне Спачвански мост, затвори правац Врбања - Оток и продире преко Рајковаче у Бошњаке; 1. артиљеријска бригада да придодат две батерије противтенковских топова 4. српској и јед-

⁹² Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 146. Задатак 11. дивизије је био да напада на десном крилу Корпуса, одржава везу са 1. бугарском армијом и затвара правце ка Винковцима и Новим Јанковцима; 5. дивизија да напада (од Босута до Отока) са две бригаде Привлаку, а једном (са севера) Оток и продире правцем Привлака - Черна; 1. пролетерске дивизије да образују други ешелон у рејону Адашевци - М. Вашица - Шид - Беркасово, да буде спреман за продор правцем Градиште - Церје. На десном крилу корпуса нападале су 3. и 8. дивизија 1. бугарске армије правцем Сотин - Винковци, подржаване са два артиљеријска пука, два дивизиона »каћуша« и 10 бродова 2. бригаде Дунавске ратне флотиле Совјетске армије.

ну 5. српској бригади, а са осталим батеријама да поседне ватрени положај у рејону Кривача - Господарске њиве и подржава напад; 1. коњичка бригада у Доњем Новом Селу требало је да буде спремна за гоњење непријатеља у правцу Жупање. Бригадама је наређено да ноћу, уочи 22. децембра заузму јуришне положаје и да се укопају, а санитет да развије своју базу у Комлетинцима.⁹³

По истој заповести ујутру 21. децембра кренула је 31. бригада из Адашевца, преко Мале Вашице (где се налазио 2. батаљон) и Илинача у село Нијемце, где је требало да сачека дотур обуће и добије ново наређење.⁹⁴ Какво је стање у погледу обуће било тог дана у бригади види се из извештаја штаба, где пише да је обућа бораца у »најгорем стању« и да бригада може по »меком терену маршовати 10-16 сати, али би смрзнуто земљиште исекло ноге борцима«. Даље, у извештају стоји:

»Али, и поред свега овога, уколико је потребно да наша бригада учествује у акцијама, ви можете рачунати на наша два батаљона, која би ми саставили из целе бригаде од људства, донекле, обуведеног... «⁹⁵

Истог дана је политички комесар дивизије обавестио штаб 1. пролетерског корпуса да је 31. бригада повучена са »сектора на коме је оперисала због поплаве терена«. Такође је изнео тежину и сложеност проблема, велике напоре и јак отпор непријатеља на правцу дејства бригаде, због чега је велики број бораца био избачен из строја а затим - да је око 1.000 бораца остало без обуће, што је слабило ударну снагу бригаде. Пошто је констатовао да је бригада »због преморености упућена на одмор«, он је нагласио:

»Иначе, услови за развој ове бригаде су добри. Љулство је врло добро. Командни кадар опћенито није слаб. Такмичење је бригаду доста подигло, јер је у току истог рад био свестран и имао добре резултате... «⁹⁶

⁹³ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 150.

⁹⁴ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 165. и 170; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-1/7.

⁹⁵ Архив ВИИ, к-1041, рег. бр. 52/3. Борци су били у одећи са којом су ступили у бригаду. Родбина и организације Народног фронта догурали су им вунене чарапе, цемпере, шалове и рукавице, а било је и плена, али је све то било недовољно.

⁹⁶ Архив ВИИ, к-1042, рег. бр. 8, Ф-5/Н.

Ујутру 22. децембра јединице 21. дивизије су извршиле напад, али и поред почетног успеха, напад није донео очекиване резултате. Непријатељ се упорно и организовано бранио са утврђених положаја које је успео да одржи, уз обострано велике губитке. Борбе су настављене. Сутрадан, 23. децембра непријатељ је изненада пребацио из Винковаца у Жупању 11 тенкова и 20 камиона војника, а снаге у Отоку појачао са око 2.500 немачких војника и усташа.⁹⁷⁾ Оток ни другог дана није заузет. Јединице су претрпеле велике губитке.⁹⁸⁾

Истог дана до 15 часова у 31. бригади је формиран привремени Комбиновани батаљон јачине 250 бораца, са добром одећом и обућом и ојачан са већим бројем пушкострелача и 2 топа. Батаљон је формиран од бораца и руководиоца свих јединица 31. српске бригаде, са задатком да се упути из села Нијемаца у борбу. Овакав батаљон настао је услед недостатка одеће, обуће и аутоматског оружја за све јединице бригаде. Батаљон је пред мрак, под командом заменика команданта бригаде Лазара Попиводе, кренуо на железничку пругу Врбања - Оток и у току ноћи, код Спачванског моста, сменио батаљон 5. српске бригаде, са задатком да са југа обезбеђује напад на Оток. Комунисти и скојевци одржали су састанке и закључили да ће служити за пример у борби. У штабу батаљона разрађен је план дејства, а то је после учињено и у командама чета. Обе стране насипа кроз Босутску шуму биле су под водом дубине око пола метра. Са ојачаном четом батаљон је посео насип пруге и напуштене бункере опасане бодљикавом жицом. Чета Бранка Марчетића порушила је један пропуст и деоницу пруге. Остале јединице су обезбеђивале правац и поселе непоплављено земљиште према Зорачини.⁹⁹⁾

Упркос неуспеху 21. дивизија је наставила да на исти начин јуриша на Оток и трпи нове губитке. Напади бригада су одбијени и 24. децембра, осим што је 1. коњичка

⁹⁷⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 152, 153, 165. и 170; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-1/7.

⁹⁸⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 153, 165. и 170.

⁹⁹⁾ Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-1/7; белешке М. Вучековића; Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 156.

бригада успешно напала колону од 200 немачких војника са тенковима у шуми Кусоре, између Жупање и Градишта.

Двадесет четвртог децембра Немци су у рејону Оток - Привлака и даље ојачавали снаге. На тај део фронта стигли су: борбена група »Бургермајстер« (два батаљона 524. пука, дивизион артиљерије и чета инжењерије из 297. пешадијске дивизије), 21. ловачки пук 11. ваздухопловне пољске дивизије и део 7. СС противтенковског артиљеријског дивизиона. Тако су непријатељске снаге у овом рејону нарасле до једне ојачане дивизије.

Истог дана у 10 часова испред порушеног железничког моста на Спачви стао је оклопни воз, а немачки војници су сишли да га поправе. Из заседе је Комбиновани батаљон 31. бригаде отворио прецизну ватру. Немци су такође одговорили снажном ватром и ирешли у напад на поседнуте бункере, али су им са блиског одстојања нанети осетни губици. У сумагличастом дану настављена је жестока борба која је вођена све до 15 часова. Немачки војници су поражени. Придодати топови су прецизним гађањем присилили оклопни воз да се повуче. А циљ му је био да војници поправе мост на Спачви и пругу оспособе за саобраћај. Налетели су и наши авиони који су наставили да туку оклопни воз у повлачењу. Воз је одбачен ка Врбањи; било је око 20 мртвих и око 30 рањених немачких војника. На страни Комбинованог батаљона су погинули командир вода Сотир (погођен гранатом у главу) и борац Станимир Швабић, а три борца су рањена. У борби су се истакли командир вода Миша Велишић и борци Павле Живанов (Бурић), Бранислав Иванковић-Пућа и болничарка Дубравка Ивановић.

За то време главнина бригаде је извршила марш из села Нијемаца за Доње Ново Село, где је стигла пред мрак. Пропагандна секција и културно-просветни одбор бригаде одржали су састанак, са дневним редом: 1) план рада секције, 2) издавање бригадног листа, 3) такмичење и 4) евентуални проблеми.¹⁰⁰

¹⁰⁰> Зборник, том I, кн>. 10, док. бр. 165. и 170; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-1/7 и белешке Момчила Вучековића.

И сутрадан је Комбинованн батаљон држао исти но-
ложај и извршавао исти задатак. Време се било погорша-
ло. Почео је да пада снег и дува јак ветар.¹⁰¹⁾

Двадесет шестог децембра напади на Оток су обус-
тављени. Штаб 21. дивизије је наредио 21. српској брига-
ди да се повуче на одмор у Доње Ново Село, а 4. српској
бригади у Комлетинце, док је 5. српска бригада проши-
рила фронт ка северу. Положај је запосео и 3. противтен-
ковски артиљеријски дивизион 21. артиљеријске бригаде.

У међувремену, ноћу између 25. и 26. децембра, 31.
бригада је извршила марш правцем Доње Ново Село -
Комлетинци и испред Отока од јединица 4. српске бри-
гаде и једног батаљона 21. српске бригаде преузела дес-
нокрилни и централни део положаја 21. дивизије. Брига-
да је заузела следећи распоред: 1. батаљон на левом кри-
лу, лево од железничке пруге, удесно 1 км обалом канала
до испред Циглане; 4. батаљон, у центру десно од 1. ба-
таљона, 1 км испред цркве; 3. батаљон на десном крилу,
десно од 4. батаљона до 1 км северно од друма Комле-
тинци - Оток; 2. батаљон око 500 м иза 3. батаљона у ре-
зерви, штаб бригаде и остале јединице у Комлетинцима.
Истурени део штаба бригаде налазио се код 2. батаљона.
Тек што је заузела положај, непријатељ је извршио јак
напад на бригаду и потиснуо је назад. Међутим, она се
брзо средила и противнападом повратила изгубљени по-
ложај. Том приликом погинуло је 6, а рањена су 2 борца,
док губици непријатеља нису утврђени.

Комбиновани батаљон држао је исти положај с кога
је затварао правац Врбања - Оток и минирао 6 км желез-
ничке пруге између Врбање и Отока.¹⁰²⁾

Тако се, после тешких дневних и ноћних јуриша на
Оток и великих губитака, 21. дивизија повукла на полаз-

101) Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 165. и 170; Архив ВИИ, к-1041, рег.
бр. 54-1/3. Према белешкама Владимира Дујића, у Доњем Новом
Селу одржан је састанак хелије КПЈ штаба бригаде. Анализирани
су проблеми садејства у борби и политички однос према утицају
Мачека и ХСС на хрватски народ. У 2. батаљону је одржана ба-
таљонска конференција СКОЈ-а.

102) Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 159, 165. и 170; Архив ВИИ, к-1047,
рег. бр. 26-7/9 и к-1041, рег. бр. 3-4. Према белешкама Владимира
Дујића, у Комлетинцима је одржан састанак Биро-а КПЈ 2. батаљо-
на.

ни положај и рејоне за одмор.¹⁰³⁾ Боље резултате нису постигле ни остале дивизије 1. пролетерског корпуса. Непријатељ се жестоко борио и није намеравао устукнути. Напротив, смишљено је сачекивао и одбијао све нападе. Није успео ни напад 3. и 8. пешадијске дивизије 1. бугарске армије у рејону Сотина, Грабова и Оролика. У њиховим јединицама се пронео глас да је боље отићи с фронта и Југославији плаћати ратну одштету него губити животе и проливати крв далеко од Бугарске. Таквом расположењу знатно су допринели и неки официри, профашистички расположени, чак и притајени агенти непријатеља, чији је циљ и био да деморалишуће делују и проносе гласове да је нацистичка Немачка непобедива. Неuspели напади били су непосредан повод да маршал Толбухин, командант совјетског 3. украјинског фронта, коме је 1. бугарска армија била потчињена, у договору с командантом 1. пролетерског корпуса и највишим југословенским војним руководиоцима, донесе одлуку да се бугарске јединице повуку са сремског фронта и пребаце у Мађарску.

Немци су упорно бранили »зелену« линију и железничку пругу Брчко - Оток - Винковци - ради безбедног извлачења снага из Босне. Снаге 1. пролетерског корпуса, нису биле довољно бројно и ватрено јаке да би могле да разбију утврђене положаје непријатеља и отклоне препреке. Немачке дивизије биле су искусне у рововском рату. Зато су тежиле да јединицама НОВЈ наметну рововски рат на сремском фронту. Снабдевање муницијом, експлозивом и борбеним средствима, било им је добро; увек благовремено и неограничено. Бољи услови живота омогућили су им да одморне јединице убацују у борбу и заштите их од прехладе и болести.

Непознавање непријатеља и извлачење погрешних закључака из прикупљених обавештајних података такође је допринело неуспеху. Обавештења која је наша војска добијала и свакодневна борба доказивали су да је борбени морал непријатељских јединица на високом нивоу.

¹⁰³⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 156. Немачка 118. ловачка дивизија је 15. децембра предала положаје 117. дивизији, повукла се у позадину, а 10. јануара 1945. у Мађарску.

Оне су се за сваки положај жилаво бориле до наређења за повлачење. Упркос томе, обавештајна служба, и не само она, изводила је закључке да је морал непријатељских снага »слаб«. Из погрешних процена проистекли су и неки погрешни закључци и одлуке.

Затишје испред Отока

Од 27. до 31. децембра извиђан је и узнемираван непријатељ, повремено је отварања ватра и вршени су напади са ограниченим снагама. Због хладноће и тешких услова роворског живота, обе стране, које су се налазиле у непосредном додиру, често су се смењивале на положају.

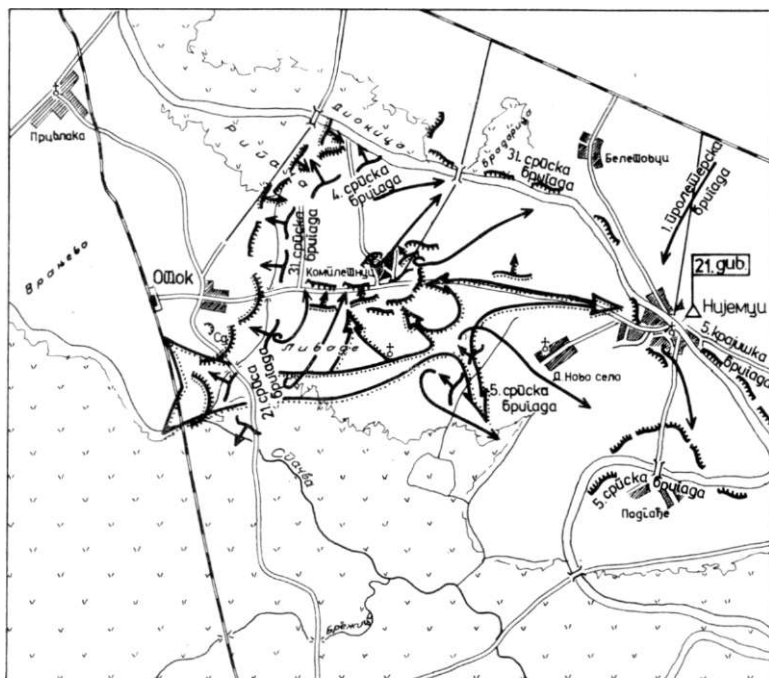
Непријатељ је, код Спачванског моста, 27. децембра заузео коту 79, али су га делови 5. српске бригаде одбацили назад. На десном крилу 21. дивизије положај 3. и 4. батаљона 31. бригаде померен је за око 300 м ка северу. Истовремено су комбиновани батаљон 31. бригаде смениле јединице 5. српске бригаде, а он је пребачен у село Комлетинце, где је расформиран, а борци и старешине упућени у матичне јединице. На предњем крају одбране 31. бригаде отварања је обострана ватра, од које је из бригаде погинуло 5 бораца, а рањено њих 24. При томе, непријатељу су нанети приближно исти губици.¹⁰⁴⁾

Двадесет осмог децембра у 7 часова и 30 минута делови 31. бригаде су, уз минобацачку и артиљеријску подршку извршили напад и заузели Циглану и 12 бункера са обе стране пута Оток - Комлетинци, наневши непријатељу веће губитке, а потом се повукли на полазни положај. Том приликом погинуло је 5 бораца, а рањена су 33. Истог дана је на првом положају 2. батаљон, који се налази у општој резерви, сменио 1. батаљон, а овај је повучен на одмор и резерву.¹⁰⁵⁾

Тога дана је обавештајни одсек дивизије обавестио штаб бригаде да су Немци у Винковцима преузели власт од органа НДХ, а железничаре упутили у Загреб; да су

¹⁰⁴⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 159, 165. и 170; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-7/9 и к-1041, рег. бр. 3⁴.

¹⁰⁵⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 165. и 170; Архив ВИИ, к-1047, Архив ВИИ, к-1942, рег. бр. 3-1/4.

Борба испред Отока 3. јануара 1945.

бомбардовањем железничке станице Винковци 12. и 14. децембра оштећени колосеци и путнички уред, а више бомби је погодило немачке јединице; да је у Мирковцима вагон експлозива дигнут у ваздух; да се у Брчком налази Команда 12. усташког здруга, (46 људи) и његова 4. бојна; да је у Врбањи и Гуњи распоређена стожерна сатнија (307 војника); у Грачаници 1. бојна (206 војника), у Кладњу 2. бојна (279 војника). Према том обавештењу у Жупањи се начазило 1.500-2.000 усташа, са два оклопна воза од по 4 вагона, у Раковици 6 хаубица, 6 тенкова и 310 немачких војника, у Черни 500 гестаповаца са 4-5 минобацача, у Радишту 250-300 белогардијаца, у Привлаци 9 топова различитог калибра, у Градишту 3 немачке војне композиције опреме и наоружања са два тенка, а у рејо-

ну Оток - Прнвлaкa јединице немачке 118. ловачке дивизије и усташка 6. и 16. бојна, јачине 500 усташа.¹⁰⁶⁾

Ноћу очи 29. децембра у немачке положаје је убачена извиђачка група да ухвати »живи језик« и провери гласове о повлачењу непријатеља из Отока, али она у томе није имала успеха. Сутрадан, у 15 часова на положајима јединица 31. бригаде било је обостраног пушкарања.¹⁰⁷⁾

Истог дана штаб бригаде је са командирима чета и штабом 1. батаљона одржао састанак на коме су анализирана дејства од Врбање до Отока (од 8. до 26. децембра), извучене поуке и одређени задаци. Увече је 1. батаљон примио први положај, а 2. батаљон је повучен у резерву. Штаб бригаде је, због јаког мрaза, наредио батаљонима на првом положају да по две чете држе на предњем крају, а по једна чета да се загрева у кућама и да се чешће замењује.

Идућег дана, 30. децембра, главнина 1. батаљона је посела куће поред пута Комлетинци - Бурђевића стаје, а једна чета Дриње, док су штаб бригаде и остале јединице смештени у Комлетинцима. Делови бригаде су у 19 часова демонстративно напали Оток, а затим се повукли на полазни положај.

Штаб бригаде је са штабовима 2, 3. и 4. батаљона и командама њихових чета анализирао дејства од 8. до 26. децембра и на основу тога извукао поуке и одредио задатке. Том приликом критикован је 2. батаљон због недисциплине у Липовцу и непућивања коначара, 3. батаљон због тога што је велики број бораца избачен из строја, а и у 4. батаљону уочене слабости. Одлучено је: да се део другарица из чета премести у санитет, да се борци боље обуче у руковању аутоматима а командири водова и чета у бољем командовању јединицама у борби.¹⁰⁸⁾

Како је тих дана неуспехом завршен напад 3. и 8. бугарске дивизије у зони између Босута и Дунава и Коман-

¹⁰⁶⁾ Архив ВИИ, к-1042, рег. бр. 3-1/4.

¹⁰⁷⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 165 и 170. Према белешкама Владимира Дујића, у Нијемцима је 29. децембра одржан састанак ћелије интендантуре бригаде и анализиран рад њених чланова.

¹⁰⁸⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 165. и 170. Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-7/9, белешке Момчила Вучековића.

да совјетског 3. украјинског фронта одлучила да бугарску 1. армију, повуче са сремског фронта, то је Врховни штаб, 31. децембра, наредио штабу 1. пролетерског корпуса да преузме фронт бугарске 1. армије и поново сам држи сремски фронт на линији Дунав - Сотин - Берак - Оролик - Привлака - Оток - Босутске шуме - Сава, наспрам Брчког. Сектор фронта који је поседала углавном бугарска 8. пешадијска дивизија, преузела 1. пролетерска дивизија, 5. ударна крајишка дивизија заменила је бугарску 3. пешадијску дивизију. Једанаеста ударна крајишка дивизија стављена је у општу резерву корпуса на простору Илинци - Мала Вашица - Товарник, осим мањих делова на линији фронта. Истог дана је штаб корпуса наредио 21. дивизији да због смене 3. и 8. бугарске дивизије, ноћу између 31. децембра и 1. јануара прими положаје 5. ударне дивизије, своје десно крило прошири до реке Босута, и да за размештај јединица користи села Комплетинце, Нијемце и Доње Ново Село.¹⁰⁹⁾

Нова зона на којој је дивизија образовала положај била је десно - река Босут, а лево река Сава, с тим што се предњи крај протезао на линији Босут (кота 80) - Кота 85 - Рипача-Прито (кота 87) - канал-кота 84 - Дрињекота 82 - Иванетићев стан - река Спачва - Сава, ширине око 35 км, од којих је поседнуто око 9 км. На левом крилу се око 25 км фронта налазило у Босутским шумама, које су Немци 12. децембра поплавили пробијањем насипа Саве и учинили их непроходним. Међутим, до 20. децембра вода се повукла, а земљиште донекле исушило хладноћом и смрзло, тако да је преко њега нападао снег и постало је проходно за тенкове и пешадију.

Јединице 21. дивизије су у одређено време извршиле смену делова 5. дивизије и поселе положај: десно - река Босут; а лево - шума испред Иванетићевог салаша. Четврта српска бригада ојачана батеријом 3. протиоклопног дивизиона, примила је положај од Босута (кота 80) до Берма (северно од пута Комплетинци - Оток) и затворила правац од Привлаке. Тридесет прва српска бригада, ојачана са две батерије 3. противоклопног дивизиона

¹⁰⁹⁾ Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 160.

(једна на Кривачи, друга на koti 84) посела је положаје на линији од Берма до Дриње, и затворила правац Оток - Комплетинци. У првој линији су задржани 3. батаљон, на десном крилу ослоњене на 4. српску бригаду (1 км северно од пута Оток - Комплетинци) а 2. батаљон на левом крилу до Дриње, где је одржавао везу са јединицама 21. српске бригаде а истурена обезбеђења држао на десној обали канала. Први и 4. батаљон, остале јединице и штаб бригаде налазили су се у западном делу села Комплетинаца.

Двадесет прва српска бригада, ојачана батеријом топова, заузела је положај од Дриње до Босутских шума и затворила правац ка Бурђевића стану.

Пета српска бригада образовала је општу резерву, са два батаљона на правцу Босутске шуме - Топаловића стан, а са два батаљона у Доњем Новом Селу.

Преузимање и поседање нових положаја изискивало је прилично напора да се одбрамбене линије и међупростори припреме за одбијање непријатељских напада и колико-толико сношљиво биваковање бораца. Штаб дивизије је скренуо пажњу свим јединицама да предњи и прихватни положај морају бити добро утврђени и маскирани и да штабови бригада сами процене са колико снага могу затворити и обезбедити додељени сектор, строго водећи рачуна о економији снага, али и с тим да не буде смањена убојност, будност и готовост јединица.¹⁰⁾

У међувремену су јединице 31. бригаде добиле одећу и обућу, а Штаб бригаде предузео мере да ојача морално-политичко стање у јединицама. Старешине су на курсевима обучаване у командовању, анализиране су борбе, извлачене поуке и вршена обука. Сваки старешина је добио задатак да што боље оспособи свога заменика. Пољошан је рад санитета и интендантске службе. Ове и друге мере ће имати утицаја на подизање борбене готовости и јединица бригаде, знања и ауторитета старешина и допринеће умањивању губитака у борби.

Са борцима је обрађена политичка тема »Циљеви народноослободилачког рата« и »Одлуке Другог заседања

Ч^о) Зборник, том I, књ. 10, док. бр. 164, 165. и 170. Исто, књ. 18, док. бр. 4. и 5.

АВНОЈ-а«. Одржана су и предавања »Порекло Словена и њихов живот«, »Долазак Словена на Балкан«, »О настанку религије«, »Прва српска држава«, »Култура и њен значај« и друга. Културно-просветни рад је извођен по плану са јединицама на одмору. Изведено је неколико приредби са разноврсним програмом. Издато је више цепних новина, по један батаљонски лист а бригадни лист је припремљен за издавање. Штампа је на положају пренешана од борца до борца. Течајеви за описмењавање су добро радили.¹¹¹

Борбе и уопште читав рад и живот јединица бригаде одвијали су се у такмичарком духу бораца и јединица. Такмичило се у дисциплинама: ко ће више губитака нанети непријатељу у људству, борбеним и материјалним средствима а мање имати сопствених губитака, ко ће више часова посветити борбеној обуци, политичком и културно-просветном раду и у томе постићи боље резултате, ко ће створити боље војничке колективе, више и садржајније радити са народом, помоћи рањеним и болесним друговима, а било је надметања и у другим дисциплинама.

Такмичење у свим дисциплинама је покренуло, мотивисало и активирало људске снаге и стваралаштво. Борци су се борили за што бољи пласман - како појединаца, тако и јединица. Резултати појединаца и јединица су евидентирани и јавно истицани, па је борац и старешина у сваком моменту знао свој пласман и пласман своје јединице и шта треба да уради да би га поправио.

Нову 1945. годину, борци и руководиоци 31. српске бригаде, дочекали су на положају, у рововима испред Комлетинаца (2. и 3. батаљон), а неки и у сеоским кућама (1. и 4. батаљон, Штаб бригаде и остале јединице). Дочекали су је и прославили скромно. Из позадине, из ослобођених градова и села, стигло је у бригаду стотине паклон-пакета и подељено по четама и водовима. У њима је било разноврсне хране, слаткиша, чак и понека флаша пића. У рововима су борци један другом честитали новогодишњи празник и пожелели скори завршетак рата. У

¹¹¹ > Архив ВИИ, к-1047, ф-7/1, рег. бр. 3.

јединицама задржаним у селу Комлетинцима, било је нешто живље и веселије. Борци су искористили предаха, кувари припремили нешто бољу вечеру, а и пошалица није недостајало. Поред топлех пећи започињана је, испрва тиха песма, чије су речи обично подсећале на родни крај, девојку, да би у претпоноћним часовима постала гласнија. Уз весеље се заборављало оно непријатно из жестоких борби у Босутским шумама. Борци су заиграли у коло. У таквом расположењу, ипак, није се смело заборавити на будност. На прилазима селу и у самом селу постављене су ојачане страже, а патроле упућиване у правцу Босутских шума и Отока да предухитре било какво изненађење.

Одлуком Врховног команданта 1. јануара 1945. и НОВЈ преименована у Југословенску армију (ЈА). Од 1. пролетерског корпуса (1. и 6. пролетерска, 5, 11. и 21. ударна дивизија и 1. коњичка бригада) формирана је 1. армија, јачине око 55.000 бораца, чиме се омогућавало ефикасније командовање и боље садејство ради ликвидације немачке групације на сремском фронту. Штаб корпуса преименован је у Штаб 1. армије, за команданта је постављен генерал-лајтнант Пеко Дапчевић, а за политичког комесара - пуковник Мијалко Тодоровић - Плави.^{12>}

Други јануар је прошао без промена. Повремено је обострано отворана ватра, нарочито по положају 21. српске бригаде. Истог дана је из Комлетинаца повучен 117. артиљеријски пук Совјетске армије.

После подне је с положаја одбране 31. бригада отворана артиљеријска ватра по колони од 8 непријатељских камиона у Отоку. Том приликом су два камиона запаљена. У 19 часова је извршена смена јединица на предњем крају одбране: десно крило бригаде примио је 1. батаљон, а лево 4. батаљон. Други и трећи батаљон повукли су се до осталих јединица у западни део Комлетинаца, где су примили совјетско наоружање.¹³⁾

^{12>} Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 15.

¹³⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 57. и 59. Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-7/9.

Борбе у лакту Босуа

Непријатељ је предузимао значајне војничке мере да се одржи у Срему и неутралише дејства јединица 1. армије, а такође и крилних армија: 2. армије у североисточној Босни и 3. армије у Подравини. Врховна команда немачке оружане силе издала је директиву, крајем децембра 1944. године, Команди Југоистока да стабилизује фронт у североисточном делу Југославије, без обзира на жртве у људству и материјалу. Поменутом директивом, у ствари дат је задатак Команди Југоистока и Групи армија »Е« да ликвидирају мостобран јединица 3. армије ЈА код Вировитице и успоставе чврсту везу са десним крилом немачке 2. тенковске армије у Мађарској, да одбаце 1. армију ЈА од линије Сотин - Чаковци - Берак - Оролик - Оток - Спапчава и избију у висину Шида, где је линија фронта између Дунава и Саве била крађа, услови за смештај и вођење борби су им повољнији. Предвиђени су, такође, смели напади на јединице 2. армије ЈА у источној Босни да немачке снаге поново овладају средњим током Дрине и обезбеде чврсто ослањање на сопствену одбрану у Срему. За реализовање овако замишљене директиве биле су потребне нове и свеже снаге. Стога је Команда Југоистока, крајем децембра 1944. и у почетку јануара 1945. године, упућивала нове и добро наоружане јединице у Срем. Тако се на простору сремског фронта и у његовој ближој позадини нашло 8 добро увежбаних, искусних немачких дивизија, две усташко-домобранске дивизије, неколико разних борбених група и самосталних батаљона. Поред тога, из долине Дрине и даље су постепено пристизале немачке јединице и, према потреби, увођене у борбу у Срему.

Предњи крај немачке тзв. »зелене« линије ослањао се на железничку пругу Брчко - Оток. Саобраћај на овој за непријатеља веома значајној комуникацији угрожавале су јединице 21. дивизије, својим нападима и рушењем, артиљеријском и минобацачком ватром, и ударима авијације. Због тога су неометани саобраћај на овој прузи Немци могли постићи једино померањем борбеног поретка на исток и повратком на »нибелуншку« линију.

У том циљу је Штаб немачког армијског корпуса наредио 26. децембра 7. СС дивизији »Принц Еуген« да изврши муњевит напад правцем Оток - Комлетинци - Нијемци, одбаци јединице 21. дивизије преко Босута и тако обезбеди саобраћај на комуникацији Брчко - Оток. За извршење овог задатка 7. СС дивизија је ојачана борбеним групама »Ајзеле« и »Биргемајстер«, а подржана 202. тенковским батаљоном, самоходним дивизионом »Скендербег«, 2. батаљоном 118. противтенковског артиљеријског дивизиона и 118. инжињеријским батаљоном. Ангажоване су и све усташко-домобранске снаге са тог подручја. У првом борбеном ешелону ангажовано је око 10.000 војника, 30 тенкова и самоходних топова, док је други ешелон образовала 41. немачка дивизија, приближно исте јачине.¹¹⁴¹

Према, замисли немачког командовања носилац напада требало је да буде 14. СС брдски ловачки пук 7. СС дивизије »Принц Еуген«, ојачан делом снага 21. ловачког пука, 11. извиђачким батаљоном, 1. батаљоном за осигурање (сви из 11. ваздухопловне пољске дивизије), 1010. тврђавским батаљоном и борбеном групом »Биргемајстер« (ојачани 524. гренадирски пук 297. пешадијске дивизије). Његов задатак је био да се убаца у напад кроз борбени поредак борбене групе »Ајзеле«, а затим усмери у пробој положаја 21. српске бригаде, на левом крилу и боку 21. дивизије, правцем Спачванске шуме - Чуковац - Нијемци. Пошто пробије одбрану 21. дивизије на левом крилу, требало је да избије на Босут у селу Нијемци и одбаци снаге 21. дивизије према југу, северу и истоку, а потом их бочним ударима укљешти у рејону Комлетинаца, Доњег Новог Села, Нијемаца и лакту реке Босута, да их ту разбије и уништи.

Припреме за овај удар су вршене у највећој тајности, уз опсежне мере обмане и маскирања. Због тога су тенкови, артиљеријска оруђа и камиони обојени белом бојом, а војници су обучени у маскирна одела. Убациване су и разне гласине и дезинформације, а концентрација снага је извршена постепено и прикривено.

¹¹⁴¹ Љ. Пајовић, Д. Узелац, М. Целебџић, *Сремски фронт 1944-1945*, стр. 155.

Командант немачког 34. армијског корпуса, генерал армије Хелмут Фелми, који је планирао овај удар, одлучио је да он почне 3. јануара 1945. у зору.

Извиђачко-обавештајна служба Јединица 21. дивизије није успела да открије припреме за напад и прегруписавање непријатељских снага у рејону Отока. Чак шта више, из прикупљених података погрешно је закључено да непријатељ жели да се повуче из Отока.¹¹⁵⁾ Због тога је немачки удар изненадио штаб 21. дивизије и јединице у непосредном додиру. Бригаде су затечене у распореду од 31. децембра. На десном крилу се налазила 4. српска бригада, у центру 31. српска бригада на левом крилу 21. српска бригада и у резерви у Доњем Новом Селу 5. српска бригада. Дивизија је имала укупно око 6.500 бораца, наоружаних оружјем из ратног плена и помоћи савезника. Совјетско наоружање достављено је бригаама 2. јануара по подне, с тим да се наредних дана преоруђају. Зона одбране дивизије била је проходна за пешадију и тенкове од Босута до Босутских шума и само на том делу је поседнута. Остали део фронта је само контролисан. Дивизију су подржавали 3. противтенковски дивизион (12 топова 45 мм и артиљеријски дивизион 76 мм/7 топова ЗИС-3) 1. југословенске бригаде. Бригаде су биле ојачане са по једном батеријом за непосредно гађање, а артиљерија за подршку налазила се на ватреном положају поред друма Оток - Комлетинци. Најслабије је био поседнут и обезбеђен простор на левом крилу распореда јединица дивизије на правцу Босутске шуме - Комлетинци - Нијемци.

Ноћ уочи напада изгледала је као обична ратна ноћ на сремском фронту, попут многих других била је тиха и ведро, тишину је повремено нарушавало штектање пушкостраљеза на линији додира. Батаљон 21. и 31. српске бригаде у борбеном додиру су смењени. Ништа није наговештавало да ће непријатељ извршити напад. Снежна белина се пружала у недоглед. Снег је био дубок око 20 цм, температура - 8 степени, река Босут залеђена и покривена снегом, испод кога су се једва назирале обале.

¹¹⁵⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 5.

Трећег јануара рано ујутру непријатељ је извршио напад. Претходно је у 3 часа и 30 минута отворио јаку минобацачку ватру по предњем крају положаја јединица 21. дивизије, а артиљеријску ватру по селу Комлетинцима и Доњем Новом Селу у трајању од једног часа. Ватра је и раније на исти начин отворана, па у јединицама и штабовима није схваћена као увод у почетак напада већег обима.¹¹⁶⁾

Почетак напада затекао је у Комлетинцима штабове бригада, приштапске јединице, позадину, 2. и 3. батаљон 31. бригаде, по два батаљона 4. и 21. српске бригаде, Дивизијски комитет КПЈ, политичког комесара дивизије и његовог помоћника, а у Нијемцима остали део штаба дивизије. Штаб дивизије је одмах оценио да ће доћи до напада већих размера и наредио да бригаде поседну положаје и одбију напад непријатеља. Истовремено је командант дивизије телефоном о нападу известио штаб 1. армије и тражио да најближа јединица одмах упути једну пешадијску бригаду и што више артиљерије да поседну мостобран у селу Нијемцима ради прихвата јединица у повлачењу.

Кад је ватра артиљерије и минобацача пренета у дубину, немачка пешадија, уз подршку 25-30 тенкова и самоходних топова, напала је положаје 21. српске бригаде правцем Рајковача - Бурђевића стан - Чуковац - село Нијемци, а по положајима 31. и 4. српске бригаде, на десном крилу дивизије само је отворана ватра.

Од артиљеријско-минобацачке ватре није се чуло шум мотора тенкова, а због беле боје тенкови су уочени тек кад су стигли на блиско одстојање и када је за отварање неке организоване и снажније ватре било касно. Тенкови су на Бурђевића стану прегазили батерију топова 21. српске бригаде, а њена два батаљона присилили да се преко Господарских њива повуку ка Комлетин-

¹¹⁶⁾ Према операцијским дневницима штаба 21. дивизије, и штаба 1. армије, непријатељ је отворио артиљеријску ватру у 4 часа. Међутим ми смо прихватили време из Операцијског дневника Штаба 31. бригаде и извештаја штаба 21. дивизије од 6. јануара 1945. према којима је артиљеријско-минобацачка припрема почела у 3 часа и 30 минута.

цима. Даља одбраија је зависила од њене организованости у дубини, а она је била слаба. Продирући клином преко Чуковца у Нијемце, непријатељ је све дубље обилазио лево крило бригаде.

У таквој ситуацији, а да би спречио непријатеља да разбије јединице у лакту Босута и избије на линију Белетовци - Нијемци - Подграђе, штаб дивизије је наредио 4. и 31. српској бригади да по сваку цену држе први положај а да са по једним батаљоном поседну положаје за одбрану испред Комлетинаца. Двадесет првој српској бригади је наредио да једним батаљоном 31. српске бригаде, на десном крилу, са друма Комлетинци - Оток, нападне леви бок непријатељског клина у правцу Бурђевића стана, а 5. српској бригади да испред Доњег Новог Села, поседне линију кота 90 - Босутске шуме, дочека удар непријатељског клина, нападне га у чело и одбаци ка Бурђевића стану.

Циљ противнапада је био да се заустави и разбије ударна снага непријатељског клина и јединице организовано извуку испод његовог удара. С обзиром да су снаге дивизије биле ошамућене од првог изненадног удара и недовољне да измене ситуацију то је овај задатак био неореалан.

Напад непријатеља затекао је 31. бригаду на положају на каналу испред Отока. На десном крулу - 1 км северно од друма Комлетинци - Оток - 1. батаљон на левом крилу 1 км јужно од друма Комлетинци - Оток - 4. батаљон у резерви - у западном делу Комлетинаца - 2. и 3. батаљон. Ту су били и техничка чета, радни водови, санитет и штаб бригаде, а интендантура у селу Нијемцима.

Одмах кад је почела непријатељска артиљеријска припрема штаб бригаде је наредио 1. и 4. батаљону да по сваку цену бране своје положаје на каналу испред Отока, 2. батаљону да поседне положај на левом крилу бригаде и учврсти везу са 21. српском бригадом. Техничкој чети и радним водовима да се са 20 рањеника пребаце преко Босута у Нијемце, 3. батаљону да у Комлетинцима буде у приправности, а санитету да на западној периферији

Комлетица развије санитарску станицу. Штаб бригаде се задржао на командном месту у Комлетицима.""

По свакивању непријатељ још није био напао положај бригаде са фронта. Омладински руководилац 4. батаљона, Александар Продановић, налазио се на предњем крају и у рову, када је приметио да се поједини борци повлаче.

- Зашто се повлачите, ко је наредио - упитао је најближег.

- Немци су у нашим рововима - одговорио је овај.

- Покажи где су - наредио је борцу.

Са оружјем »на готов« и бомбама у рукама избили су на предњи крај. На Немце нису наишли, али су видели њихов стрељачки строј дубоко у положају 21. српске бригаде. Отворили су ватру, али без резултата, јер је непријатељ био далеко.

У таквој ситуацији, а да не би био изложен бочном нападу или окружењу 4. батаљон је повукао лево крило назад равнајући фронт према положају 21. српске бригаде. Истовремено је из Комлетица стигао 2. батаљон и посео положај лево од њега фронтом према Бурђевића стану.

У штабу 4. батаљона нализила су се два члана штаба бригаде и они су већ око 5 часова и 30 минута обавестили команданта бригаде да се борба код 21. српске бригаде преноси са предњег краја у дубини ка Доњем Новом Селу. Командант бригаде је наредио 2. батаљону да нападне Бурђевића стан и заузме га, а нешто касније и 3. батаљону да поседне и брани јужну ивицу Комлетица.

Око 6 часова и 30 минута напад 2. батаљона на Бурђевића стан је заустављен. Истовремено су се главне снаге непријатеља приближиле линији Доње Ново Село - Комлетици, па је наређено да се поседнути положаји бране по сваку цену.

¹⁷> У штабу бригаде остао је проблем шта урадити са совјетским оружјањем које је 2. јануара 1945. увече дотурено из позадине дивизије за преоружање бригаде. Није имало на чему да се транспортује, а није се могло оставити. Командант бригаде је о томе известио политичког комесара дивизије. Каква је одлука донета - није познато. Углавном, непријатељ је брзо продирао, оружје је прикривено, али га је непријатељ пронашао.

Непријатељ је овладао положајем на линији Комлетинци - Доње Ново Село пре батаљона 5. српске бригаде. На коти 90 дошло је до оштре борбе у сусрету, у којој је непријатељ одбацио 3. батаљон ка Доњем Новом Селу, а 4. батаљон ка Нијемцима. Око 8 часова непријатељ је са 12 тенкова и јаким снагама пешадије избио у Чуковац и са 8 тенкова продужио друмом ка Нијемцима. Тенкови су у 8 часова и 45 минута избили пред мост преко Босута, иза зачеља колоне рањеника, која га је прелазила. Брз продор непријатеља и уклињавање у распоред дивизије, створили су тешку ситуацију.

Командант дивизије, пуковник Милоје Милојевић, ставио је, на левој обали Босута, најближи вод противтенковских пушака под своју команду, а и сам отворио ватру и испред моста уништио три тенка. Остали тенкови су се повукли. Мост је држан под ватром до пристицања појачања.

Непријатељ је овим продором заузео основни правац повлачења дивизије: Оток - Комлетинци - Нијемци, а њене снаге одбацио на исток у Нијемце, на југ ка Подграђу и на север ка Белетовцима.

У исто време са линије Бурђевића стан - кота 90 - Чуковац, непријатељ је, са 7 тенкова и пешадијом, кренуо у напад ка северу - на положај Оток - Комлетинци, које су бранили од Отока ка Комлетинцима 4. и 2. батаљон 31. бригаде и четири батаљона 21. српске бригаде. Северно од Комлетинаца је 4. батаљон 4. српске бригаде био посео Дуге Њиве, спреман да прихвати јединице у повлачењу из Комлетинаца.

Штабови и јединице у Комлетинцима су за време артиљеријске припреме дуго оклевали и споро евакуисали позадинске јединице, све до непосредне опасности. Зато је само део колоне позадинских јединица прошао Чуковац пре непријатеља и пребацио се преко моста на леву обалу Босута. Положаји испред Комлетинаца поседнути су са закашњењем, када је непријатељ већ био стигао испред села. Са овог положаја главне снаге су одбачене на север, правцем Комлетинци - Широке њиве - Бојара (на реци Босуту), а део снага је уништен и заробљен.

Око 9 часова приметна се најдраматичнија борба за Комлетинце. Непријатељ је, уз јаку подршку артиљерије

и 7 тенкова (3 од Чуковца и 4 са коте 90), напао село јаким снагама пешадије. Село су бранили батаљони 4, 21. и 31. српске бригаде, који су у последњем тренутку били кренули да поседну положаје испред села и међусобно се измешали. Са непријатељем су се сукобили на излазу из села, једновремено на истоку, југу и западу. Непријатељска пешадија је, уз помоћ артиљерије и тенкова, незадрживо нападала и потискивала батаљоне кроз Комлетинце ка северу.

Прилаз са истока бранили су 3. батаљон 21. српске бригаде и два топа 76 мм на ивици села, а нападали су га пешадија и 3 тенка из Чуковца. Посада топова је непрецизно испалила две гранате на тенкове, а ови су их засули ватром и уништили. У жестокој борби, уз велике губитке, 3. батаљон 31. бригаде се повукао са источне ивице Комлетинаца преко Старог села и у Бојари пребацио на леву обалу Босута. Том приликом у Комлетинцима је погинуо Александар Лупшић-Бока, политички комесар 3. батаљона.

Борба 3. батаљона у Комлетинцима и повлачење до Босута остали су у живом сећању Голуба Дукића, командира 2. чете овог батаљона. Пре борбе његова се чета одмарала у школи у Комлетинцима. Поред осталог, Дукић је записао:

»Пробудила ме јака ватра и борба која се приближавала. Уочио сам да се непријатељ највише приближио селу с југа и да истовремено напада са истока и запада.

Друга чета је одмах посела северну страну главне улице, ослањајући се на друге јединице. Команда чете: Вјекослав Лучић, Милош Пудар и ја, били смо поред цркве. Непријатељ је заустављен јаком ватром. Преко улице смо се и бомбама препуцавали.

Немци су на јуриш заузели кућу код 2. вода. Ми смо их противнападом одбацили назад. У селу је најжешћа борба трајала око два часа. Кад су пристигле јаче снаге и тенкови непријатеља, ми смо се, под борбом, кроз дворишта, повукли ка северу. Један сељак нас је превео правцем који Немци нису контролисали. Из чете су погинула 3, а рањено је 17 бораца.

Око 1 километар од села, Немци су застали са покретом и тукли нас ватром. Наставили смо да се под борбом повлачимо до Босута, где смо посели за одбрану његову леву обалу».

Надмоћне непријатељске снаге нападале су и на правцу Бурђевића стан - Комлетинци. Жестоку борбу на

том правцу водили су 2. и 4. батаљон 31. бригаде и 1. и 4. батаљон 21. српске бригаде. И они су се, под борбом, повлачили до Комлетинаца, а затим ка северу, преко Старог Села ка Бојари на Босуту. Са њима су се повукли преживели борци 3. противтенковског дивизиона 21. артиљеријске бригаде који је био на положају између Отока и Комлетинаца. Његове топове који су остали без заштите непријатељ је заробио, а коње побио.¹¹⁸¹

У село Нијемце су око 10 часова стигли 1. пролетерска бригада 1. пролетерска дивизија из Винковачких Бановаца и 5. крајишка бригада 11. дивизије из Илинаца. Оне су поселе леву обалу Босута од Белетовца до Дубраве (јужно од Нијемаца).

Пошто је заузео Комлетинце, непријатељ је око 10 часова наставио, уз подршку десетак тенкова, концентрични напад на полукружну основицу Нијемци - Комлетинци - Оток - Босут. Преласком у напад низ десну обалу Босута, циљ му је био да пресече правац из извлачења бригада 21. дивизије и уништи их у лакту Босута. Његов продор десном обалом Босута зауставила је 4. српска бригада, а прихват јединица у извлачењу из Комлетинаца вршио је њен 4. батаљон, са положаја коте 83 - Старо Село. Непријатељ није остварио своју намеру захваљујући великој храбрости и пожртвовању бораца и старешина све три бригаде.^{119*}

Бригаде су се повлачиле ка Босуту. Из Старог Села део јединица је скренуо на североисток ка Белетовцама.

^{118>} Архив ВИИ, К-260А, рег. бр. 1-1/8. Комадаит дивизиона је у свом извештају, уз остало написао и ово:

»Кад смо стигли пред цркву (у центру Комлетинаца-прим. аутора), пут је био потпуно закрчен од коморе. Кроз улице су нас тукли с једне и друге стране зграде. Пред самом црквом налазила се непријатељска пешадија која је гапала из митралеза. Наша пешадија је већином одступала кроз двориште ка реци Босут. Ми смо имали толико времена да извучемо ударне игле и уништимо нишанске справе и то док су се топови налазили у покрету.

Одступали смо са пешадијом ка Босуту. Скупили смо људство Дивизиона. Укупно је изгубљено 9 топова, од којих су три остала исправна. Погинуло је 8, рањено 10, нестало 2 борца.«

Нарочиту храброст је показао командир 1. чете 4. батаљона (чије име нисмо могли утврдити). Он је скочио на немачки тенк и уништио га, али је и сам погинуо.

П« Архив ВИИ, к-1047, ф-9, рег. бр. 29/3.

На том простору се одиграо низ драматичних догађаја у којима су борци и старешине испољили храброст, сналажљивост и иницијативу. На десном крилу 31. бригаде повлачио се њен 4. батаљон, који је претрпео велике губитке. У трајном сећању омладинског руководиоца 4. батаљона, 31. бригаде Александра Продановића, остало је то повлачење и злочини које су вршили немачки тенкисти. Он је записао и ово:

»На положају испред Отока 3. јануара је погинуо комесар 2. чете. Командант ме је одредио да га заменим. Дужност ми нико није предао. Чета је наставила борбу...

Повлачили смо се ка Комлетинцима. Испред села смо добили наређење да га обиђемо са северне стране, што смо и урадили...

Северно од Комлетинаца нашли смо се на широкој чистини. Са леве стране се на нас устремило шест немачких тенкова. Кретали су се, отварали ватру и помешали са нама. Наставили су да косе из митралеза и газе гусеницама погинуле, рањене и живе. Чују се јауци и пуцање костију. Људска крв и месо помешани са земљом остају иза гусеница. Тенкови попрскани крвљу траже нове жртве. Између нас су се зауставили. Борци који су покушали да побегну сустизали су их тенковски рафали и они су падали покошени. Фолкседојчер је изашао из тенка и цинично добацавао:

- Хајде ко је следећи! Шта? Нико неће! Ја чекам.

Из другог тенка фашистички агитатор нас је позивао:

- Партизани, предајте се! Тито вас је мобилисао да гинете за комунизам и Стаљина!

На земљи леже рањеници, немоћни да се помере и бране. Знају да ће тенкови прво њих изгазити, па моле другове: - Другови, убијте нас, да нас тенкови не газе.

Тада је неко од наших запалио један немачки тенк. Ко је то и како урадио нисам видео. Прво је сукнуо дим, па пламен, а онда се проломила експлозија. Осталих пет тенкова је побегло. Прикупили смо рањенике и наставили повлачење ка Босуту, дубоко потрешени призором језиве смрти наших другова, којима нисмо могли помоћи.

Босут смо прешли преко леда испред Белетоваца. Ја сам 3. јануара увече у ово село стигао са 28 бораца... «

И Гавро Перaziћ, заменик политичког комесара, сећа се повлачења свог 2. батаљона. Уз остало, он је записао:

»Лево од нас Немци су продрли у село Нијемци, а нас нису нападали. Кад се борба пренела иза наших лећа, мислили смо да смо опкољени...

Командант 4. батаљона наредио нам је да се повлачимо. Испред Отока смо кренули у две упоредне колоне, ка Комлетинцима.

Пред једном командант Милан Чубрило Ршћ, пред другом ја. Испред Комлетинаца смо се спојили да би ушли у село. Из првих кућа по нама је отворена ватра и позвани смо од усташа на предају. Одговорили смо ватром и скренули у правцу севера...

Из једне гомиле шаше пред нас је изашао немачки тенк. Из његове куполе вирно је до појаса фолксдојчер и довикивао нам:

- Ајде, предајте се! Ајде, предајте се!

- Сад ћемо! Сад ћемо, одговара му Еић.

Носио сам торбицу са партијском архивом. Она није смела пасти непријател>у у руке. Извадио сам пиштољ и припремио ручну бомбу. У том Нић опали, фолксдојчер паде преко куполе, а Еић кликну:

- Момци, трком за мном!

Батал>он се са Вићом пробио северно од Комлетинаца. Ја сам наишао на политичког комесара дивизије, потпуковника Млаћу Марина, који ме упита:

- Комесаре, колико си изгубио бораца, а колико чланова Партије?

- Нисам их још избројао, одговорих љутито.

Срео сам и политичког комесара бригаде Момчила Вучековића. Био је крвав по лицу... «

Један вод 2. батаљона, са омладннским руководиоцем Славком Остојићем на челу, упућен је да ухвати везу са штабом бригаде. Међутим, непријател. их је одсекао и више се нису вратили у састав свог батаљона.

Главнина све три бригаде пребацила се преко Босута мостом у Бојари. Јединице су пред мост стизале измешане, сврставале се по реду пристизања и у колони по један прелазиле преко дасака постављених на потпоре порушеног моста. Ватра непријатељске артиљерије није пореметила ред и дисциплину. Прво се пребацио 3. батаљон 31. бригаде и одмах посео леву обалу Босута, за њим 21. српска бригада, па остале јединице. Дивизија се до 13 часова пребацила на леву обалу Босута и посела положај, хватајући везу низводно са 3. крајишком бригадом 1. пролетерске дивизије. У току ноћи преко Босута су се пребациле одсечене мање групе и појединци.¹²⁰

0 преласку преко Босута политички комесар бригаде је у својим сећањима записао:

¹²⁰> Пушкомитраљеца 2. чете 3. батаљона Илија Чолић, из Барича, сакрно се у ускладиштена дрва, где је остао одсечен. После седам лана вратио се у чету. Био је промрзао, изнурен и изгладнео, али је донео пушкомитраљез.

»На леву обалу Босута пребацио сам се са 3. батаљоном 31. српске бригаде преко несачког брвна на дрвеном мосту. Била је то прва јединица дивизије, која се пребацила преко Босута. После прелаза сам са старешинама штаба 3. батаљона: замеником команданта Миланом Роквићем, референтом санитета и његовим замеником, распоређивао јединице на левој обали. Између нас је пала граната, заменик референта санитета је смртно ран>ен, а нас тројица лакше. Недалеко од нас рањен је и помоћник политичког комесара Дивизије... «

Положај на левој обали Босута 31. бригада је овако посела: 3. батаљон узводно од моста, а 1. и 2. батаљон низводно до гробља на ушћу канала Савак. Остале јединице (Штаб бригаде, 4. батаљон, техничка чета, санитет и позадина) размештене су у Белетовцима.

Непријатељ није успео да у окуци Босута уништи 21. дивизију. После тешких борби и великих губитака, јединице су се пребациле на леву обалу Босута и поселе је за одбрану.

У најкритичнијим тренуцима борбе многи борци и старешине испојили су велику храброст, сналажљивост и пожртвовање. Референт санитета 2. чете 3. батаљона Јелена Церовац превијала је и извлачила рањенике под најжешћом ватром. До свог рањавања је топлом људском речју храбрила рањене, превијала их, уливала им самопоуздање и упућивала их у болницу 3. крајишке бригаде на левој обали Босута. Тешко рањену, понео ју је курир Добривоје Којић са још два борца. Када је издахнула, нису је оставили. Пренели су је преко Босута и сахранили на слободној земљи, да почива у миру и слободи.

Нека своја сећања на борбу у Комлетинцима и повлачење преко Босута, забележио је др Владимир Стојнић. Он, поред осталог каже:

»Када је почео напад, неколицини рањеника сам пружио помоћ. У повлачење сам кренуо са осталима. У Комлетинцима смо се срели са немачким тенковима и под ватром повукао сам се са борцима 21. српске бригаде ка северу. Касније сам скренуо на исток и пребацио се преко моста на Босуту у село Нијемци.

Видео сам кад су немачки тенкови у Нијемцима кренули низ благу низбрдицу, од цркве ка мосту. Један вод противтенковских пушака је на њих отворио ватру са леве обале Босута. Први тенк је запаљен, а друга два су оштећена и стала. Остали су се гшукли. Тада сам сазнао да је први тенк уништио командант дивизије пуковник Милоје Милојевић, кога тада нисам познавао.

Наивно је тврдити да је узрок неуспеха у борби 3. јануара било изненађење. У Комлетинцима су пре немачког протнвудара откривени немачки обавештајци са радио-станицом. Из непријатељске активности, задатка који сам 2. јануара увече добио од команданта бригаде и оног што ја знам, изненађење не може бити узрок нашег неуспеха.»

А Милена Јагодић, санитетски референт 31. бригаде, памти и ово:

»Била сам у Штабу бригаде када је добијена вест да су Немци продрли испред Комлетинаца. Командант ме је упутио да вест проверим. На коњу сам избила на јужну ивицу села и видела широко поље преко кога су се наши борци повлачили. За њима су наступали немачки тенкови и пешадија. Жестока ватра је отворана са обе стране и људи су падали...

Вратила сам се и известила команданта Бригаде. Он је позвао чланове Штаба и наредио:

- Најхитније сви у јединице. Најенергичније сузбијте појаву панике у зачетку. Обезбедите ред, дисциплину и организовано повлачење преко Босуца. Страх и панику сузбијте личним примером, па свим другим средствима.

Под најжешћом ватром која је отворана са цркве, из кућа, купа шаше на њивама и сл., извршено је повлачење. Што до панике, која се могла очекивати, није дошло, највећа је заслуга команданта Бригаде, што је у најкритичнијем моменту издао горње наређење и чланове Штаба Бригаде упутио у јединице а они су наређење доследно извршили.»

Око 12 часова 3. јануара 1. пролетерска и 5. крајишка бригада извршила су и противнапад преко Босуца, правцем Нијемци - Комлетинци, да би одбациле непријатеља према Комлетинцима и успоставиле мостобран на десној обали Босуца. У исто време, 5. српска бригада је прешла у противнапад правцем Подграђе - Доње Ново Село.

До мрака су 1. пролетерска и 5. крајишка бригада пребациле на десну обалу Босуца четири батаљона, а 5. српска бригада је продрла у Доње Ново Село. Сутрадан у 2 часа 1. пролетерска бригада се повукла у Нијемце на леву обалу Босуца и порушила мост, а 5. крајишка и 5. српска бригада у Подграђе и задржале су мостобран на десној обали Босуца. Непријатељ је поново избио на десну обалу Босуца, око 12 км источно од раније линије додира испред Отока. Десно крило (Дионица - Белетовци) поселе су бригаде 21. дивизије, центар у рејону Нијемаца, 1. пролетерска и 5. крајишка бригада, а лево крило, од-

носно рејон Подграђа, 5. српска бригада. Ноћу уочи 6. јануара 1. пролетерска, 2. личка и 3. крајишка бригада одбациле су немачке снаге до линије Дионица - Комлетинци - Босутске шуме, где је фронт стабилизован. Тиме су и борбе у лакту Босуа завршене.

У међувремену, 4. јануара штаб 1. армије је наредио да 21. дивизија преда положаје на левој обали Босуа, и повуче се на просторију села Адашевци - село Гибарац - село Бачинци, ту се одмори и среди јединице. Њене положаје су примиле 2. и 3. личка бригада 5. пролетерске дивизије. На положају код Подграђа остала је 5. српска бригада.

Петог јануара бригаде су се помериле у Адашевце и Гибарац. Тридесет прва српска бригада је у 8 часова кренула из Илинаца за Адашевце. Одмор и сређивање бригаде почело је 6. јануара у Адашевцима. Време је било облачно, хладно и падао је снег. Јединице су пре подне изводиле борбену обуку, иосле подне политички програм, а увече је бригадна културна екипа дала приредбу за народ и војску.¹²¹⁾

Штаб дивизије је 6. јануара известио штаб 1. армије о борбама у лакту Босуа. У борбама које је водио против 4, 21. и 31. српске бригаде 3. јануара непријатељ је имао 672 мртва и 942 рањена војника. Оштећени су један тенк и једна борна кола. Из 21. дивизије је избачено из строја 805 бораца (182 су погинула, 308 је рањено и 315 је nestало). Изгубљено је од оружја и средстава: 15 противтенковских топова, 18 минобацача, 16 митраљеза, 77 пушкомитраљеза, 77 аутомата, 20 противтенковских пушака, 47.800 метака, 77 запрежних кола, 50 м кабла, 1 радио-станица, 12 телефона и 150 кг експлозива, као и све оружје немачког порекла затечено у магацинима, и совјетско, достављено 2. јануара увече за преоружање.

Борци су се добро држали у борби против пешадије, али су им тенкови наносили осетне губитке, уносили забуну и колебање у њихове редове а понегде их присиљавали да се неорганизовано повлаче. Пешадијске јединице су јуришале на тенкове, уништавале их и пробијале се из

¹²¹⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 57. и 59; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-9.

окружења, док Је артиљерију намењену »по саставу и калибру« за борбу против тенкова »захватио страх од тенкова«. Њени борци су, готово у паници напуштали топове и пребацивали се преко Босута, чак и када их тенкови нису угрожавали.

У извештају штаба 21. дивизије се закључује:

»Пресудну улогу одиграли су непријатељски тенкови који су великом брзином избили на комуникацију Комлетици - Нијемци, чиме су се поставили нашим јединицама иза леђа. Међу овим тенковима било је 4 тенка типа 'пантер'.

Због појаве тенкова између Комлетица и Нијемаца није се могао извући један део коморе са материјалом, као ни остатак артиљерије. Основно постављен задатак код нас био је, с обзиром да се даље нисмо могли одржати, извући живу снагу, у чему се је, и поред огромних тешкоћа, у многоме успело.«

Тридесет прву српску бригаду је, по извештају њеног Штаба, напало пет тенкова и око 1.500 непријатељских војника, наоружаних великим бројем аутоматског оружја и подржаних са 10 минобацача и јаком ватром артиљерије. Још у почетку напада штаб бригаде је остао без телефонске везе са Штабом дивизије, док је веза са политичким комесаром дивизије и потчињеним јединицама била стална. Телефонски каблови су често кидани, али су брзо настављани. Курирске везе нису биле прекидане. Веза са 21. српском бригадом изгубљена је у току борбе за њен први положај и поново успостављена у Комлетицима, док је веза са 4. српском бригадом била стална.

У борби 3. јануара 31. бригада је имала велике губитке. Према евидентираним подацима, из строја бригаде избачен је 241 борац (51 погинуо, 108 рањених и 82 нестала), од којих се око 15 удавило у Босуту. Изгубљено је: 129 пушака, 27 аутомата, 12 пушкомитраљеза, 15 митраљеза, 10 противтенковских пушака, 9 минобацача, 1 ручни и реактивни бацач »дон бул«, 89 сандука муниције, 4 казана, 4 носила, 52 коња са прибором (13 товарних, 26 теглећих и 13 јахаћих), 2.550 кг брашна, 80 кг масти, 55 кг шећера, 160 кг меса, 450 кг пасуља, 640 литара вина, архива 2. и 4. батаљона и архива неколико команди чета. Утрошено је: 52.000 метака, 10 мина за минобацач и 150

¹²²> Зборник, том 1, књ. 18, док. бр. 5.

метака за противтенковску пушку.¹²³⁾ На другој страни, из непријатељског строја је избачено 180 војника (било је 80 мртвих и 100 рањених). Уништен је и оштећен један тенк. У извештају штабу 31. бригада пише и ово:

»Све јединице ове бригаде извршиле су постављене им задатке правилно. Ни једно повлачење није извршено без за то издатог им наређења од стране овог Штаба. Бригада као целина, исто тако, извршила је сва наређења која су уследила од стране чланова тога Штаба, онако како је то пред овим штабом постављено. И борци и руководиоци показали су прилично хладнокрвности у најкритичнијим моментима и настојали да као целина дејствују, а у критичним моментима да се као целина извлаче из борбе. После разбијања бочних заштитних делова, код ових делова дошло је до попуштања хладнокрвности и присебности, док код јединица као целине присебности и хладнокрвност одржани су до краја. Изгубљени материјал и наоружање већином је припадао радним водовима, који нису успели да се на време пребаце преко моста код Нијемаца. Остали изгубљени материјал остао је код рањених, несталих и погинулих бораца. Сваки борац, сем 4 до 5, чије је оружје пало у Босут, изнео је своје оружје.

Око 15 бораца се удавило у реци Босут приликом његовог преласка.

И поред великих губитака, који су осетни у нашој бригади, бригада је и даље била способна за борбене задатке, само се осећа прилично велики недостатак у војном и политичком руководству, од којих је приличан број избачен из строја.¹²⁴⁾

¹²³⁾ Када се саберу борбени и материјални губици из извештаја 1, 2, 3. и 4. батаљона, интендантуре, техничке чете и санитета, они се у неколико разликују од горе приказаних и износе: 162 пушке, 47 пушкитраљеза, 9 митраљеза, 4 минобацача, 10 противтенковских пушача, 25 аутомата, један »џон бул«, 85 сандука муниције, 20 мина за минобацач, 150 кг експлозива, 20 мина противтенковских, 100 каписли бр. 8, 100 електричних детонатора, 5 нагазних жабица, 15 запрежних кола, 55 коња, 8.600 кг брашна, 35 кг масти, 40 кг шећера, 160 кг меса, 450 кг пасуља, 60 кг соли, 640 литара вина, архиве 2, 3. и 4. батаљона и њихових команди чета и мања количина санитетског материјала.

Разлике у подацима о губицима у извештају штаба бригаде и збирним извештајима батаљона и самосталних чета могу се објаснити на два начина: прво, штаб бригаде приказује само губитке настале код бораца који су избачени из строја, а не и оружје које се затекло на оправци или је примљено за преоружање, или друго, да је штаб бригаде проверавао добијене извештаје и у свој извештај унео само проверене податке.

На састанку Дивизијског комитета КПЈ 7. јануара 1945. одређена комисија је известила да је из 31. српске бригаде избачено из строја 238 бораца.

¹²⁴⁾ Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 1-2/9 и к-1047, рег. бр. 26-9/9. У извештајима батаљона и штаба бригаде има неслагања у погледу броја

Непријатељ је маскирао припреме, изненада напао надмоћним снагама пешадије, тенкова и артиљерије лево крило дивизије, заобишао главним снагама 31. бригаду, а затим је напао са фронта, левог бока и из позадине, са циљем да је опколи, разбије и уништи. Бригада је претрпела велике губитке, али није окружена ни уништена, захваљујући храбрости, сналажљивости и покретљивости бораца и јединица при извлачењу из ватрених клешта непријатеља. Највеће губитке у људству и оружју претрпеле су јединице које су биле слабије покретљиве. Упркос тешкој борби и великим губицима, морал бораца био је за све време борбе на високом нивоу.

Око подне 5. јануара јединице 31. бригаде су ушле у Адашевце где је требало да се одморе. Мештани су их дочекали узнемирени због тек завршене борбе у лакту Босута, око 20 км западно од њиховог села. Чули су да су Немци и усташе пробили фронт и да продиру ка Адашевцима. Долазак 31. бригаде мало их је смирио. У селу је 7. јануара 4. батаљон дао приредбу за борце и мештане. За ту пригоду најчешће су извођени скечеве у којима је непријатељ исмејаван и у којима је предсказивано да неће успети у својим крволочним намерама; затим, рецитоване су борбене песме и казиване анегдоте. Пре програма је омладински руководиоца батаљона Александар Продановић на позорници поделио најхрабријим борци-

погинулих са извештајима форума КПЈ. Узроци тога су: различито време извештавања, повлачење у више праваца и то што су јединице биле премештане. Део бораца се накнадно вратио у јединице. У првим извештајима број погинулих је највећи, а касније, како су се борци прикупљали, број погинулих се смањивао.

Из строја 4. батаљона избачене су старешине: из штаба батаљона - политички комесар и његов помоћник, из 1. чете - командир чете, два командира и један делегат вода, из 2. чете - политички комесар, два командира и један делегат вода, из 3. чете - политички комесар, његов помоћник и два командира вода, из 4. чете - политички комесар, један командир и два делегата вода. Слично је било и у другим батаљонима.

На састанку Бироа КПЈ 2. батаљона у Адашевцима 6. јануара анализирана је борба батаљона и закључено: држање свих чета, нарочито 1. чете, било је добро, старешине, чланови КПЈ и СКОЈ-а својим држањем су служили за пример осталим борцима, у 3. чети је испред прелаза створена гужва која је прошла без последица. Одлучено је да се од свих старешина и бораца тражи више иницијативе у борби. (Из бележака Владимира Дујића, помоћника политичког комесара бригаде).

ма поклон-пакете добијене од антифашистичких организација и појединаца из ослобођене Србије у којима су борцима на фронт слати зимска одећа, обућа, рукавице, чарапе, цемпери, шалови и друго. Том приликом Продановић је одржао говор и рекао:

- Наши борци су учествовали а ви остали све слушали ових дана о великој борби са Немцима и усташама око Отока, Комлетинаца и Нијемаца. У њој је изгинуло много наших другова, али смо непријатеља зауставили на Босуту. Ја ћу најхрабријим борцима, међу хиљадама храбрих у тој борби, уручити поклон пакете. Њих својим синовима шаље искрвављен, напаћен, опљачкан и гладан народ Србије - срећан што живи у слободи. Одвојио је он то од уста своје деце у кући да пошаље борцима на фронту, да би прикупили снагу и истрајали у борби против непријатеља до ослобођења. Борећи се упорно и храбро, борци ће узвратити љубав и пажњу онима који су им послали пакете. Честитам онима који су пакете примили и желим да овако храбрих бораца буде још више.

Присутни су одушевљено поздравили говорника и борце. Село је стекло сигурност и умирило се. Мештани су борце прихватили као драге госте, а штабови су присно сарађивали са месним антифашистичким организацијама.

Бригада је до 17. јануара остала у Адашевцима, где се срећивала и јединице пре подне изводиле борбену обуку, а после подне спроводиле програм политичког, културно-просветног и забавног рада.

Десетог јануара штаб 1. армије је наредио 21. дивизији да утврди линију река Босут - Мала Вашица - Шид, дужине 9 км. С тим у вези, 31. српска бригада је добила одсек од Селишта до Босута, па су из Адашеваца у Малу Вашицу пребачени 2. и 4. батаљон, и у 6 часова 11. јануара ночели утврђивање одређеног одсека. Батаљони су свакодневно упућивали на рад по 50 бораца са алатом. У 16 часова 16. јануара они су повучени у састав бригаде.

У почетку, борбена обука је извођена према плану штаба бригаде, а од 9. јануара - према плану и програму обуке који је доставио штаб дивизије, заједно са борбе-

ним правилима за обуку. Тежиште обуке било је у практичној припреми бораца и јединица за борбу: ефикасна употреба оружја, увежбавање тактичких поступака у борби, укопавање и обезбеђење. Поред тога, свако вече је, по плану такмичења, културна екипа једног батаљона давала приредбу за остале јединице бригаде.

Од 6. до 13. јануара у јединицама бригаде је извршена војна и политичка анализа борбе у лакту Босута. Неуспеси у тим борбама узнемирили су борце и последице је вал>ало убрзано отклонити, како би се борци и руководиоци оспособили за следеће акције. На томе су радили скојевци, чланови Партије, командири, командири и политички комесари. Утврђени су узроци непријатељског успеха и анализирани недостаци и пропусти у јединицама и штабовима пре и у току борбе, држање појединаца и јединица, као и последице. Анализе су извршене по војној линији - у командама чета, штабовима батаљона и штабу бригаде, по партијској линији - у партијским ћелијама, батаљонским бироима и бригадном комитету КПЈ. Циљ> анализе је био утврдити основне узроке, недостатке и последице, али одредити и задатке да се недостаци отклоне, како би бригада што пре и што спремније ступила у борбу. У организацијама КПЈ и СКОЈ-а дате су политичке оцене узрока и последица неуспеха.

Састанку дивизијског комитета КПЈ 7. јануара у Бачинцима присуствовао је и политички комесар 1. армије пуковник Мијалко Тодоровић-Плави и том приликом формиране су комисије у дивизији, бригадама и батаљонима са задатком да утврде узроке догађаја, њихов ток и последице, одговорност штабова и појединаца и предложе мере за отклањање штетних последица.²⁵⁾ Овакав начин сагледавања недостатака био је ефикасан и користан у ранијим условима вођења дејстава, а сада, у условима када целокупни састав, у првом реду војног руководи-

25) у дивизијској комисији били су помоћници полигичких комесара: из дивизије Станоје Брајовић, из 4. српске бригаде - Драгоман Радојичић, 5. српске бригаде - Јован Крстић - Мргуд, 31. српске бригаде - Владимир Дујић и 21. артиљеријске бригаде - Маријан Веселић-Маре.

Комисија је закључила да је избачено из строја: из 31. српске - 238; 5. српске - 68; 21. српске - 193; 4. српске - 206 и из 3. противтенковског дивизиона - 26; укупно 731 борац и старшина.

Подаци су наведени изворно, из наведених бележака на састанку Дивизијског комитета КПЈ. У тексту су и подаци из оператив. дневника и извешт. штаба 31. бригаде који се доста разликују.

ство - није било довољно изграђено за сложенија борбена дејства као што су била ова у Срему, потребно је било претходно савладати одговарајућа начела о борбеним дејствима. Због тога овакве мере и састанци у датом тренутку нису били довољно ефикасни.

У 31. бригади комисија је утврдила да обавештајна служба није открила припреме непријатеља за удар, због чега је постигао изненађење. Борци нису били још добро обучени за борбу против тенкова па је њихова масовна појава унела сумњу у могућност ефикасне одбране. Због слабости командовања артиљерија је била немоћна у борби против немачких тенкова, који су нашим јединицама нанели највеће губитке. Непријатељ је брзо продирао због надмоћности у људству и техници, слабости у распореду и руковођењу наших снага, неизграђеног система одбране у дубини и слабог садејства између јединица.¹²⁶⁾ Утврђено је да је непријатељ за време припреме напада извиђао с фронта, а у позадини дивизије оставио или убацио своје обавештајце. Они су пратили све промене на целој дубини дивизије и обавештавали своје штабове о њима.¹²⁷⁾

¹²⁶⁾ Дивизијска комисија је, поред осталог, предложила да се 4 члана штаба 31. бригаде казне опоменом а један укором. Момчило Вучековић, политички комесар бригаде, наводи да су предлози Комисије усвојени и спроведени. Једино се командант бригаде Миодраг Нешић-Кеша успротивио казни, уз образложење да је бригада извршила свој задатак и да су велики губици последица жестоке борбе и узрока насталих изван бригаде. Бригадна комисија је предложила да се казне: у 1. батаљону, опоменом - чланови штаба и политички комесар 2. чете, и у 2. батаљону, опоменом - један члан штаба, команде 1. и 2. чете и један делегат вода 4. чете; у 3. батаљону, укором - чланови штаба, политички комесар и његов помоћник у 1. чети, опоменом - командир 2. чете, помоћник политичког комесара и командир вода 3. чете и командир 4. чете, и у 4. батаљону, опоменом - два члана штаба и командир 2. чете, укором - политички комесар, његов помоћник и командир вода у 1. чети, строгим укором - помоћник политичког комесара 2. чете, командир 3. чете и искључењем - командир 4. чете.

Партијске казне су предложене и изречене, мада нису имале уједначен критеријум. Сличним казнама у другим бригадама и сменом ужег дела Штаба дивизије завршено је испитивање узрока неуспеха и губитака у борби у лакту Босуа.

¹²⁷⁾ Немачка обавештајна служба је у позадини 21. дивизије била добро организована и ефикасна. О томе сведоче изјаве учесника: шеф Обавештајног одсека дивизије, капетан Душан Каран, тврди да су

Одлуком штаба 1. армије, 13. јануара 1945. је расформирана 21. српска ударна бригада, тако што је по један њен батаљон попунио 4, 5. и 31. српску бригаду.

У борби код Шаренграда

После делимичних успеха почетком јануара на правну Оток - Комлетинци - Нијемци, средином јануара немачко командовање је предузело нову офанзиву на сремском фронту, овог пута на свом левом крилу. У ту сврху прикривено је пребачена немачка 7. СС дивизија »Принц Еуген« из рејона Отока у рејон Вуковар - Сотин, у позадину немачке 117. ловачке дивизије. Она је у новој операцији требало да прође кроз борбени поредак 117. ловачке дивизије и продире главним снагама правцем Сотин - Товарник - Шид, а помоћним правцем Сотин - Шаренград - Илок, са циљем да сломи одбрану 5. ударне дивизије ЈА, избије у позадину 1. и 6. пролетерске дивизије на правцу Винковци - Шид, разбије их или одбаци на исток. На правцу Комлетинци - Нијемци - Адашевци требало је да напада немачка 41. пешадијска дивизија. Општи циљ био је да се поврати »нибелуншка« линија. Почетак дејстава предвиђен је за 17. јануара 1945. а операција је названа »Снежна олуја«. Немцима је овај напад био потребан због опште ситуације и садејства великој офанзиви на будимпештанском правцу против трупа Совјетске армије.

Немци 7. децембра, пре повлачења, оставили обавештајце у Комлетинцима, да су им они радио-станицом слали извештаје, а др Владимир Стојнић - да је о немачким обавештајцима у Комлетинцима сазнао јануара 1945. године. Помоћник политичког комесара батаљона, Раденко Јовановић - Раденац, изјавио је да су Немци у Комлетинце убацили три обавештајца, који су до краја децембра 1944. слали извештаје по дресираним псима; тада су откривени и уништени, а командант 4. српске бригаде, Стеван Адамовић, посведочио је да је у 4 сата 3. јануара на њега отворила ватру група немачких обавештајца на излазу из Комлетинаца. Такође командант 3. батаљона 21. српске бригаде, Петар Родић, тврди, да је пред њега на периферији Комлетинаца, испод пласта сена, изашао тенк, отворио ватру и ранио га. Референт санитета 31. бригаде Милена Јагодић изјавила је 1985. године: При повлачењу из села на нас је са свих страна отворана ватра: са цркве, из кућа, купа шаше, са чела, лећа и са стране. Ја не могу са сигурношћу да тврдим ко је све на нас отварао ватру, али су то сигурно били Немци, усташе и евен-туално неки њихов сарадник, којих се могло свуда наћи.»

Врховни командант ЈА, маршал Тито, обишао је 16. јануара положаје 1. пролетерске и 5. ударне дивизије и упозорио команданта 5. дивизије да је правац Сотин - Шаренград - Илок непријатељу погодан за противудар.

Противудар је почео 17. јануара у 4 часа и 30 минута изненадном јаком артиљеријском ватром од Дунава до Товарника по положају 1. крајишке бригаде 5. дивизије. Први ешелон немачке 7. СС дивизије »Принц Еуген« продро је у 6 часова и 30 минута до испред села Опатовца и Ловаса где је уведено у напад још 20 тенкова. Већ у 7 часова непријатељ је заузео Опатовац, а у 12 часова Ловас и наставио даљи продор. На главном правцу продор је успорен ангажовањем 11. дивизије.

После подне је ангажована и авијација. Она је бомбардовањем и митраљеском ватром засипала непријатеља и успоравала његов продор. И поред тога, Немци су до 19 часова заузели Мохово и Товарник, продрли око 16 км у дубину и угрозили позадину 1. пролетерске дивизије на главном правцу Шид - Винковци.¹²⁸⁾

У међувремену, 17. јануара око 12 часова, одлучено је да се ради заустављања немачких снага на помоћном

¹²⁸⁾ Зборник, том I, кн.: 18, док. бр. 27. и 57.

Авиони ЈРВ су 17. јануара први пут масовно употребљени на сремском фронту.

Стварање ЈРВ почело је маја 1942. подно Козаре. У другој половини 1944. формиране су 1. и 2. ловачка ескадрила НОВЈ које су са Внса подржавале борбе у централном и западном делу Југославије.

По споразуму са владом СССР-а, Врховном штабу је придодата оперативна група »Витрук« (10. јуришна и 236. ловачка дивизија) која је стационирана у Земуну а подржавала је 1, 2. и 3. армију.

Врховни штаб је 29. децембра 1944. формирао 11. ваздухопловну дивизију, наоружану авионима ЈАК (111, 112. и 113. ловачки пук) и 42. ваздухопловну дивизију, наоружану авионима »Ил« - штормовик (421, 422. и 423. јуришни пук). Авиони ЈРВ полетали су са аеродрома Земун, Рума, Кленак и Бачки Петровац. Само 17. и 18. јануара извршили су 493 борбена лета, и поред лоше метеоролошке ситуације.

Од првих самосталних борбених летова, 17. јануара 1945. године, до коначног ослобођења наше земље од окупатора и домаћих издајника, ескадриле и групе ваздухопловних дивизија извеле су 1445 борбених летова и непријатељу нанеле велике губитке. Оне су уништиле или оштетиле 368 моторних, 445 запрежних возила, 5 локомотива, 19 вагона, 10 понтонских мостова, 17 артиљеријских оруђа, 6 тенкова, више бункера и зграда подешених у одбрамбене објекте. Бомбардовањем, ракетном, топовском и митраљеском ватром из авиона убијено је око 2.429 непријатељских војника и официра и хиљаде их је рањено.

правцу ангажују и јединице 21. дивизије, па су јој у том смислу издата потребна наређења.

С тим у вези је штаб 1. армије наредио 21. дивизији да се из рејона Адашевца (4. и 31. српска бригада) и Бачинаца (штаб дивизије и остале јединице) пребаци усиљеним маршем у Шаренград, затвори правац Сотин - Шаренград, заустави продор непријатеља и напада у правцу Опатовца.^{129>}

Одмах по пријему наређења све три бригаде су на брзину образовале маршевску колону и по хладном и обмачном времену кренуле усиљеним маршем правцем Адашевци - Шид - Новак Бапска - Шаренград. У пролазу штаб армије је задржао 4. српску бригаду, наредивши да поседне положај Шид - кота 115 - кота 121 (источно од Церја).

Из Шида се 31. бригада кретала на челу дивизије и после 18 км марша ушла је са 1.602 борца у село Новак Бапску. Одатле се претходница кретала у стрељачком строју ка Шаренграду. Кроз њен стрељачки строј пролазили су у правцу позадине борци 5. ударне дивизије. Александар Продановић се овако сећа тог марша:

»Идући из Адашеваца среди смо комору 5. дивизије, потом веће па све мање групе бораца, рањенике и народ. Пролазили су забринуто и ужурбано - неки без много реда. Испричали су нам да је непријатељ заробио артиљерију 5. дивизије, рањенике 1. пролетерске дивизије и друге застрашујуће вести. . .

Кад смо престали да срећемо ове групе знали смо да су Немци близу. Почео је да пада мрак. Атмосфера је била претеће тиха. Са извиђачима сам опрезно пришао неким кућама, нашли смо једну старицу и питали је има ли у селу Немаца или усташа. Она нас није препознала или је била gluva - тек ништа нам није одговорила. Продужили смо покрет ка Шаренграду и ускоро се сукобили са Немцима лицем у лице. . .

И Момчило Вучековић, политички комесар бригаде, сећа се овог марша:

»Под ударом непријатеља 5. дивизија се повлачила нама у сусрет и између нас. Од Мохова до Шаренграда остао је празан простор у који је убачена Дивизија. Испред Шаренграда смо се

¹²⁹⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 21. Врховни штаб је из Београда пребацио у рејон Илока и 2. пролетерску дивизију, која је касније убачена у напад правцем Илок - Новак Бапске - Ловас.

по дубоком снегу развили у стрелце и кретали у сусрет непријатељу. Док су борци 5. дивизије пролазили мимо нас били смо спремни да одлучно интервенишемо у циљу одржавања реда, али за тим није било потребе. Колебања није било. Са Немцима смо се сукобили челом у чело на линији Талеровића и Грубановића салаш. Немце смо зауставили и одбацили назад. Али су и Немци ускоро зауставили нас. Тако су почеле тешке борбе између Мохова и Шаренграда... «

Бригада се као претходица 21. дивизије сукобила с Немцима на потоку у рејону Шаренграда. Одмах у почетку је дошло до веома жестоког судара у сусрету у коме су из покрета потиснути Немци. Али, испред Мохова заустављен је продор бригаде. На десном крилу њен 4. батаљон је посео Теларовићев стан и коту 128, а на левом крилу 2. батаљон положај на линији кота 128 - Грубановића салаш. У 19 часова, уз подршку артиљерије и »каћуша« Дунавске ратне флотиле Совјетске армије, са три батаљона, продужен је напад ка Мохову. Пред селом су батаљони упали у немачке положаје, али су одбијени и принуђени да се повуку на полазни положај. Први и 4. батаљон посели су положај од коте 132 до коте 98, а 3. батаљон у рејону коте 128. У другом ешелону задржан је 2. батаљон. Тог дана у борби је убијено 15 а рањено више десетина непријатељских војника, док је из бригаде погинуо један, а рањено 8 бораца.

Бригада је остала да држи први положај између Дунава и 5. ударне дивизије. Иза ње, у другом ешелону, од Дунава до Бабин дола, налазила се 5. српска бригада. По облачном и хладном времену, јаком мразу и великом снегу јединице су приступиле утврђивању, у непосредном додиру с непријатељем. Заустављањем продора непријатеља ка Шаренграду, 21. дивизија је извршила први део задатка, али је њен положај и даље био озбиљно угрожен, јер су се пред њом налазиле јаке непријатељске снаге, које нису биле одустале од даљег продора ка Шиду и селима Беркасову и Новак Бапској.¹³⁰⁾

Непријатељ је у ноћи између 17. и 18. јануара прегруписао снаге и рано ујутру, 18. јануара продужио напад,

¹³⁰⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 27, 57. и 59; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-10/9.

присиливши левог суседа, 10. крајишку бригаду 5. дивизије, да се са Зобишта (триг. 135) повуче на положај северозападно од Новак Бапске. Да би обезбедио леви бок бригаде, 2. батаљон је посео Средње брдо а 1. батаљон је убачен у први ешелон и посео положај на линији кота 132 - кота 98 - Средње брдо. Јединице су наставиле да утврђују поседнуте положаје.

У 15 часова непријатељ је нападао 2. батаљон и две чете 4. батаљона на положају кота 98 - Средње брдо и у 16 часова и 30 минута присилио их да се, уз губитке од два погинула и 12 рањених бораца, повуку ближе положају 1. батаљона (кота 132 - кота 98). У 17 часова непријатељ је заузео село Новак Бапску. Уз обостране велике губитке, непријатељ је до мрака - 18. јануара - овладао линијом Новак Бапска - Беркасово - Шид - Гибарац - река Босут, на којој је заустављен.

Истог дана се 21. дивизији прикључила и 4. српска бригада и одмах посела положај на дивизијском левом крилу (Кула - кота 98) западно од Шаренграда. У току ноћи између 18. и 19. јануара 3. и 4. батаљон 31. бригаде примили су први положај Шаренград - Шавинац, а 1. и 2. батаљон су повучени у резерву, у источни део Шаренграда.³¹⁾

Деветнаестог јануара јединице 1. армије су почеле да изводе успешне противнападе и преузимају иницијативу. У 2 часа и 30 минута 4. српска бригада је, са положаја кота 138 - Воћин - Света Петка, напала Новак Бапску, али није успела да потисне непријатеља, па се повукла на полазни положај. На десно крило 21. дивизије убачена је 5. српска бригада, која је одбила напад јединица немачке 117. ловачке дивизије на Шаренград.

Истог дана, све три бригаде 21. дивизије су покушале да непријатеља одбаце ка Мохову. Напад је почео у 18 часова. На десном крилу је нападала 5. српска бригада, у центру 31. српска бригада и на левом крилу 4. српска бригада. Напад је био снажан и немачке снаге су и по-

•31) Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 27, 57. и 59; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-10/9.

ред жилавог отпора, потисиуте на линију Дунав - ката 132. Том приликом из 31. бригаде су погинула два борца.¹³²¹

Садејствујући 5. српској бригади, 1. и 2. батаљон 31. бригаде су у 22 часа напали и заузели кату 132, и том приликом убили 20, ранили 30 и заробили једног непријатељског војника, а запленили 2 пушкомитраљеза, нешто муниције и одела. Из бригаде су погинула четворица, а рањено 30 бораца.^{133>}

Сутрадан је непријатељ покушао да настави продор, али је одбраном и противнападима одбијен. Јединице 31. бригаде су се налазиле у центру распореда 21. дивизије, од друма Шаренград - Мохово до коте 98, са 3. и 4. батаљоном на првом положају. У 18 часова 3. батаљон је примио положај 4. српске бригаде између Средњег брда

¹³²⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 57. и 59. За време борби Штаб 21. дивизије се налазио у Шаренграду. Дивизијски комитет КПЈ је 19. јануара у Шаренграду одржао састанак на коме је, по Владимиру Дујићу, саопштено: »Тито је рекао да се са ових положаја не сме одступити«. Очењено је да су се борци у тим борбама држали »врло добро«, а да су штабови понекад »губили присебност«. Закључено је да муниције на положају увек мора бити довољно, да санитарет мора брже да збрињава рањенике, интендант да снабдева јединице, минери да буду у борбеном строју пешадије. На састанку је утврђено да у 31. бригади има: 1. батаљон - 25 чланова и 7 кандидата КПЈ, 2 батаљон - 31 члана и 8 кандидата, 3. батаљон - 42 члана и 10 кандидата, 4. батаљон - 20 чланова и 2 кандидата, приштапске јединице по 10 чланова, свега 138 чланова и 27 кандидата за чланове КПЈ. Тежину ситуације 19. јануара доказују две депеше штаба 21. дивизије упућене Штабу 1. армије. Прва је упућена у 15 часова и гласи:

»Јаке се борбе воде за Шаренград. Непријатељ довлачи појачање. Наши положаји су кроз село Шаренград, десном обалом потока до Пасјаш пустаре. Ту се везујемо са 5. дивизијом. Ми смо непосредно позади Шаренграда.« (Архив ВИИ, к-258, рег. бр. 18/3). Друга депеша је од истог дана:

»Двије наше бригаде са главнином су прошле западно од линије Шаренград - Бапска и одбациле непријатеља. Једна је кренула у напад ка Бапској.« (Архив ВИИ, к-258, рег. бр. 20/3).

^{33>} Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 27, 57, и 59; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-11/9. Штаб дивизије је 20. јануара послао две депеше штабу 1. армије:

»Борба за Бапску је врло жестока. Стеже се обруч. Авијација је све прецизно тукла.« (Архив ВИИ, к-258, рег. бр. 28-3). И друга:

»Ноћас наше снаге избиле су на линију: Дивце - к. 132 и к. 98 - Бапска. Непријатељ непосредно испред нас, утврђује се. Дејствујемо на њега без предаха.« (Архив ВИИ, к-258, рег. бр. 31/3).

и Новак Бапске, од коте 98 до пута Ловас - Новак Бапска.¹³⁴⁾

Штаб 1. армије је одлучио да 22. јануара пређе у противнапад и нападне непријатељску одбрану на читавој њеној ширини. Планом је било предвиђено да напад врше четири дивизије на четири одсека раздаљине 8-10 километара, а две пешадијске дивизије и једна коњичка бригада да садејствују дивизијама на главним правцима; једну дивизију требало је задржати у армијској резерви у Шиду. Сходно овој одлуци, 21. дивизија је требало да врши противнапад у зони, десно Дунав, а лево Раков салаш - кота 125 - кота 123 - Свети Илија - Папучин Салаш - Дудушев Салаш, да ослободи села Мохово и Опатовца, а затим да гони непријатеља до линије Пустара - Грабово. У складу са добијеним задатком, штаб 21. дивизије издао је своју заповест у којој, између осталог, стоји:

»Енергичним гоњењем и снажним налетом не дозволити непријатељу да се задржи на његовим раније утврђеним положајима на линији: Сотин - Берак - Оролик - Комлетинци, већ наставити даље продирање и на свим правцима онемогућити непријатељу да се среди и организује јачу одбрану.

Прва армија је 22. јануара прешла у противнапад. Једанаеста дивизија је повратила Беркасово и Шид, а 6. пролетерска дивизија Малу Вашицу, Адашевце и друга места, док су 1. и 2. пролетерска дивизија поселе линију Илок - Луба - Сот у другом ешелону.

Истог дана је 21. дивизија са 5. српском бригадом - на десном и 31. српском бригадом - на левом крилу, напала непријатеља на положају коте 128 - Публов салаш. Лево од њих је наносила удар 2. пролетерска бригада 2. пролетерске дивизије.¹³⁵⁾

Према плану, 31. бригада је вршила напад са 1, 3. и 4. батаљоном у првом и 2. батаљоном у другом ешелону.

¹³⁴⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 57. и 59; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-11/9. Штаб 21. дивизије је 21. јануара известио штаб 1. армије:

»Наше дево крило је пред Ловасом. Борбе се воде. На правцу Шаренград - Мохово су јаче борбе. Непријатељ се упорно орани. Треба тући Мохово.« (Архив ВИИ, к-258, рег. бр. 35/3).

По оперативном дневнику дивизије, 4. српска бригада је смењена 22. јануара. Прихваћен је податак из оперативног дневника бригаде.

¹³⁵⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 29.

После артиљеријске припреме, која је почела у 12 часова, батаљони првог ешелона, заједно са јединицама 5. српске бригаде на јуриш су заузели положај непријатеља на линији кота 128 - Публов салаш. Међутим, непријатељ је добио ојачање јачине око 200 војника, извршио противнапад и обе бригаде одбацио на полазни положај.

Припремљен је нови напад. Артиљерија је пребачена на ватрени положај у рејону Паљевине и у 18 часова непосредним гађањем подржавала овај напад, који је такође завршен неуспехом. У току целе ноћи између 22. и 23. јануара вршени су узалудни покушаји да се пробије непријатељска одбрана. И поред више узастопних јуриша преко брисаног простора, напад није успео. Непријатељ је одржао своје положаје. Том приликом 31. бригада је убила 25 и ранила неколико десетина непријатељских војника, али до промене положаја није дошло и бригада се повукла на полазни положај.

Двадесет трећег јануара, по великом мразу и снегу, настављен је напад на непријатељске положаје, који су по неколико пута прелазили из руке у руку. Из 31. бригаде су 1, 2. и 4. батаљон јуришали у првом ешелону, а 3. батаљон је био смењен и повучен у резерву. Десно је нападала 4. српска бригада, а лево 2. пролетерска бригада 2. пролетерске дивизије. Јединицама је било наређено да постављене задатке извршавају по сваку цену, а скренута је пажња на одлучност у командовању војних руководаца. У 10 часова батаљони су извршили јуриш на непријатеља у Грубановљевом салашу. Немачке снаге су јаким ватром пешадије и артиљерије одбиле напад и присилили те батаљоне 31. бригаде да се повуку на полазни положај. У том нападу 31. бригада је имала следеће губитке: 36 погинулих и 89 рањених.

Политички комесар 1. чете 3. батаљона Михаило Живковић је упамтио са каквом се упорношћу и храброшћу борило и колико се масовно гинуло тих дана испред Мохова.

- Од 17. до 24. јануара - каже он - ми смо дању и ноћу, стално јуришали на положаје непријатеља испред Мохова. У тим јуришима је многа бораца погинуло и рањено. Из нашег батаљона је до 23. јануара велики број старешина избачен из строја. Веро-

ватно сам ја остао један од најстаријих међу неповређенима и задужен да те ноћи 3. батаљон водим на јуриш. Сећам се кренуло нас је 225. Немци су јуриш одбили. Вратило нас се 70 неповређених.

Санитетска служба 31. српске бригаде на сремском фронту имала је нарочито много посла. Ову службу су, углавном, држале другарице. Сремски фронт је за њих био пробни испит, који су оне са успехом положили. Рањеници су од места рањавања до места за хируршку интервенцију, ако је била потребна, пажљиво, брзо и ефикасно евакуисани. Тешки рањеници нису се смели дуго задржавати у близини линије фронта и поступно су транспортовани у болнице у дубљој позадини. Сви погинули борци и старешине су са попришта борбе изношени ради одавања последње поште и сахране. Радити у овој служби често је било теже и ризичније него бити борац у стрељачком строју. Нарочито су били изложени опасности болничарке и болничари на бојишту, док су прикупљали рањенике и указивали им прву помоћ. Зато је на сремском фронту и гинуо велики број болничара и болничарки из 31. српске бригаде.

После ових борби све јединице 1. армије прешле су у одбрану на сремском фронту. О томе је штаб 1. армије 24. јануара обавестио депешом Врховни штаб:

»И поред упорности нисмо могли пробити непријатељску линију код Товарника и Ловаса. И непријатељски и наши губици су велики. Прелазимо у одбрану и напустићемо нешто терена због смештаја и онако исцрпљених јединица. Наш распоред ће бити три дивизије у првој линији, а три дивизије у резерви на прихватној линији.«¹³⁶⁾

Тако је у тешким борбама од 17. до 24. јануара 1945. непријатељ прво продро до линије Шаренград - Новак Бапска - Беркасово, где је заустављен, а затим одбачен назад на линију испред Мохова, Ловаса, Товарника, Илинаца и Апшеваца на тзв. »нибелуншку« линију, где је фронт стабилизован. Борбе су биле изузетно тешке и вођене су по великом снегу, мразу и вејавици. Борци су без смене све време били на положајима у слабој одећи и обући, на снегу и смрзнутој земљи, у коју су се с муком

¹³⁶⁾ Пајовић, Узелац, Целебџић, Сремски фронт 1944-1945. БИГЗ 1979, стр. 196-197.

укопавали. Нису се могли кретати ни ложити ватру, јер би то привукло пажњу непријатеља, а нису се имали где заклонити. Због јаког мраза оружје је често било неупотребљиво, те су га борци својим телом загревали да би га могли оспособити. Маскирани белим оделима, Немци и усташе су се непримећени привлачили на блиско одстојање, па је често долазило до борбе прса у прса.

За тих седам дана борби из 21. дивизије је, по њеном операцијском дневнику, погинуло 178, а рањено 647 бораца, тако да је укупно њих 825 било избачено из строја.

И у овим борбама на сремском фронту 31. српска бригада је потврдила непоколебљиву упорност - како у одбрани, тако и у нападу. А што је још важније, она је ту своју одлуку успела да пренесе на нове борце. Тих дана било је покушаја да се ударна и продорна моћ бригаде и у овим условима поправе бомбашима и бомбашким групама. Они су дали оно што су могли, а то нажаљост, није било довољно. Позициона одбрана, са свим њеним карактеристикама (жичане препреке, минска поља, непрекидни ровови са обиљем ватрених тачака), није могла бити пробијена уз помоћ бомбаша, расположивим снагама и средствима. Но, то не значи да су они у таквим условима ратовања изгубили своју улогу и значај. Удружени са инжињерцима и подржани пешадијом и артиљеријом, а нарочито оружјем за непосредно гађање, могли су да учине много али не и да чине чуда. Да би се направио пролаз у минским пољима, у прво време су свиње теране испред нападаћих група. Али, све то је било неефикасно, јер је благовремено откриван напад, као и правац нападачких дејстава.

Одмор у Илоку

После ових борби на сремском фронту настало је релативно затишје. Обе стране су прешле у одбрану, изводећи акције локалног значаја, ради узнемиравања и исцрпљивања противника. Двадесет прва дивизија је задржана на положају с кога је затварала правац Сотин - Шаренград - Илок. Њене бригаде су биле распоређене по дубини: на првом положају од Дунава до коте 98 нала-

зила се 4. српска бригада, иа другом положају у висини Шаренграда постављена је 5. српска бригада, на трећем положају и на одмору у Илоку била је 31. српска бригада.¹³⁷ Око 20 часова 24. јануара 31. бригада је предала положаје 3. српској бригади 2. пролетерске дивизије и до 24 часа стигла у Илок, где се разместила за одмор, уз обезбеђење од евентуалног изненадног продора непријатеља, нарочито тенкова. Ово је била мера опреза, јер су немачке јединице у последњим нападима тенковима продирале и успевале да изненаде наше јединице.

Одмор бригаде у Илоку почео је 25. јануара. Јединице су до 9 часова чистиле оружје, одећу и обућу, а касније изводиле борбену обуку, а штаб бригаде је са штабовима батаљона и командама самосталних чета анализирао последње борбе. Поново је оцењено да се борци и старешине храбро боре, али да су борци недовољно обучени у коришћењу оружја и земљишта и да избегавају укопавање због чега трпе велике губитке, ради чега је указано на потребу практичне обуке бораца и јединица у рововском вођењу борби и на потреби укопавања на сваком положају и у свакој прилици.¹³⁸

Штабови батаљона и команде самосталних чета припремљени су за извођење борбене обуке и уручени су им планови и програми обуке. Објашњен је значај, циљ и метод борбене обуке појединаца и јединица.

За време одмора у Илоку пре подне је извођена борбена обука, политички и просветни програм спроведен је после подне, а увече се посвећивала пажња културно-забавном раду. Старешине су се обучавале на курсевима - на једном 20 командира одељења, на другом 20 командира водова. Обука је извођена по плану - без обзира на временске и друге услове.

У бригади је појачан рад штабова, политичка, културно-просветна и забавна активност. Штаб бригаде је 27. јануара, са интендантима батаљона и бригаде, анали-

^{1,71} Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 35. и 36. Остале правце су захватале: 2. пролетерска дивизија, Ловас - Новак Бапска; 1. пролетерска дивизија, Товарник - Шид; 6. пролетерска дивизија, са 1. коњичком бригадом, Нијемци - Илинци - Вашица; 5. ударна дивизија у Илоку, Лауби и Ердерику и 11. дивизија у Бачинцима и Кукујевцима. Белешке Момчила Вучековића и Владимира Дујића.

зирао снабдевање јединица борбеним и материјалним средствима. Оцењено је да је снабдевање било добро. Храна је кувана у батаљонима три пута дневно, али је била једнолична и сви борци нису имали порције. Одећа и обућа бораца била је дотрајала, а зимска опрема је недостајала. Предузете су мере да се побољша снабдевање, повећа одговорност и дисциплина интендантских органа.

Одржано је више радних састанака. Већ 26. јануара одржан је састанак свих бироа КПЈ у бригади на којима су анализирани недостаци политичког кадра и могућности попуње, а 27. јануара је бригадни комитет СКОЈ-а анализирао стање СКОЈ-а у бригади. Двадесетосмог јануара, на састанку Бироа КПЈ 2. батаљона, претресано је питање рада ћелија КПЈ у четама, а сутрадан, 29. јануара, на конференцији бораца 3. чете 3. батаљона, којој је присуствовао политички комесар бригаде. Разговарало се о значају исправности и о употреби оружја, снабдевању муницијом, маскирању, утврђивању, извођењу јуриша, одржавању дисциплине, извлачењу рањеника и пружању прве помоћи у последњим борбама. Изношени су пропус-ти, слабости, али и позитивни примери. Борци су изнели више корисних примедби, критика и предлога.¹³⁹

У Илоку је 30. јануара одржано бригадно партијско саветовање, коме је присуствовало 115 чланова и 19 кандидата. На њему је закључено да је за добар политички рад потребно добро познавати стање у јединицама како би се правилно усмерила политичка активност, постигли највећи резултати и жељени циљ. Оцењено је као штетно свако одвајање старешина и чланова КПЈ од бораца. Од политичких руководилаца је затражено да се не понашају као професори и предавачи већ као најбољи познаваоци проблема јединица и најактивнији борци за њихово решење. Од њих се захтевало да стварају јединство вој-

¹³⁹> Белешке Момчила Вучековића и Владимира Дујића. Дивизијски комитет КПЈ је 29. јануара у Илоку анализирао проблеме, задатке и методе политичког рада. Истакнуто је да су највећи проблеми: велики губици у борбама, одвајање старешина и чланова КПЈ од бораца, бирократизација штабова, секташење у пријему нових чланова КПЈ и СКОЈ-а. Закључено је да старешине на политичким дужностима треба да »сићу у чете«, да живе са борцима, упознају њихове проблеме, боре се за спровођење свих наређења у четама и одржавају висок борбени морал бораца и јединица.

пих колектива, одржавају висок борбени морал и развијају патриотизам.

Закључено је да је потребно да се борбена обука, политички, културно-просветни и забавни програм интензивније спроводе, да чланови КПЈ не уживају привилегије, већ да буду најактивнији борци у извршавању свих задатака. Ауторитет старешине и чланови КПЈ требало је подићи знањем, примерним радом и понашањем, сигурним командовањем и бригом за борце.

После завршене четне конференције бригаде је уведена у салу културног дома, где су о закључцима конференције и перспективи борбе говорили политички комесар 21. дивизије и његов помоћник, Мирко Јовановић и Станоје Брајовић, док је омладински руководицац бригаде Александар Продановић дао свечани завет у име омладине бригаде да ће омладина наставити борбу до ослобођења, осветити пале другове, остварити њихове идеје и сачувати стечене тековине.¹⁴⁰⁾

Првог фебруара је политички комесар дивизије одржао предавање за бригаду са темом: »Победе Црвене армије - узор ЈА«. После предавања је вођена жива дискусија.¹⁴¹⁾

Поново на положају

Другог фебруара у 17 часова бригада је кренула из Илока на положај и око 20 часова стигла у Шаренград, где се разместила и преноћила. Сутрадан пре подне извођена је борбена обука, а после подне је посвећено политичком, културно-просветном и забавном програму.¹⁴²⁾

Линија додира јединица 1. армије са непријатељем налазила се тамо где су се померања зауставила 24. јануара. Од тада се фронт стабилизовао и на њему је владало

¹⁴⁰⁾ Белешке Момчила Вучековића и Владимира Дујића. Евидентирани су и ови састанци: 31. јануара - Бироа КПЈ 4. батаљона, на коме је анализиран рад чланова и ћелија КПЈ 2. и 4. чете; 1. фебруара - ћелије 1. чете 4. батаљона; 3. фебруара - чете за везу и интендантуре - у Шаренграду.

¹⁴¹⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 88. и 90.

¹⁴²⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 66, 88. и 90; Архив ВИИ, к-253, рег. бр. 15/2 и к-1047, рег. бр. 26/9-12/9 и к-253, рег. бр. 6/2.

затишје. Јужна оперативна група дивизија (17. и 28. дивизија) је од 3. фебруара безуспешно нападала Бијељину. На северу је непријатељ од 6. до 10. фебруара ликвидирао вировитички мостобран. Окупатор је рачунао да је овим потезом фронт у Југославији стабилизовао. Из састава 1. армије 8. фебруара је изашла 2. пролетерска дивизија и пребацила се у рејон Шабац - Богатић ради припрема за пребацивање на фронт у источној Босни.

Двадесет прва дивизија је 4. фебруара вршила насилно извињање и узнемиравање непријатеља и учвршћивање одбрамбених положаја. У 2 часа и 30 минута Немцима су у помоћ стигле усташе, па су заједно извршили испад ка Грубановљевом салашу који су сломиле јединице 4. српске бригаде.

Истог дана, око 19 часова, 31. српска бригада, ојачана противтенковском батеријом, сменила је на положају, на десном крилу дивизије 5. српску бригаду, која је повучена на одмор у Новак Бапску. Бригада је заузела следећи распоред: 4. батаљон на десном крилу, са једном четом према Дунаву а две чете према Мохову; 2. и 3. батаљон у центру до друма Мохово - Шаренград и 1. батаљон на левом крилу, одржавајући везу са 4. српском бригадом на Бабином Долу. Батаљони су на првом положају имали по две а на другом по једну чету. Поред друма Мохово - Шаренград, у рејону одбране 2. батаљона, постављена је противтенковска батерија. Јединице су наставиле да утврђују положај и да се прилагођавају задатку и борбеном распореду.

Петог фебруара са положаја бригаде вршена су извињања непријатеља а повремено је отварана и ватра по непријатељским положајима. Бригадна артиљерија је уништила 2 бункера и 2 пушкомитраљеза. Од непријатељске ватре погинула су три, а рањена 4 борца.

1«) Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 88. и 90; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-12/9. Према белешкама Владимира Дујића, у бригади је 5. фебруара био: 1. батаљон - 40 чланова КПЈ и 4 кандидата; 2. батаљон - 35 чланова и 9 кандидата; 3. батаљон - 46 чланова и 4 кандидата, 4. батаљон - 34 члана и 3 кандидата, чета за везу - 22 члана и 3 кандидата, инжењеријска чета - 5 чланова, интендантура - 14 чланова и 2 кандидата, санитар 3 члана и један кандидат, противтенковска батерија - 9 чланова и 5 кандидата, штабна ћелија - 8 чланова и један кандидат, укупно 216 чланова и 32 кандидата за члана КПЈ. Истог дана у бригади је било 514 чланова СКОЈ-а.

Авијација је у неколико налета прелетала положај бригаде, чији је предњи крај био обележен, тако да буде уочљив, и тукла непријатељски положај.¹⁴⁴

Шестог и 7. фебруара било је мирно. У повременом обостраном отварању ватре рањено је 5 непријатељских војника а на страни 31. бригаде 6 бораца.¹⁴⁵ У рововима су борци обавештени о стању на свим фронтovima и били су добро упознати са ситуацијом. Радовали су се свакој нашој и савезничкој победи. Радост су јавно и отворено испољавали. Кад су трупе Совјетске армије заузеле Пешту и Будим у Мађарској ове победе су непосредно саопштене и усташама. Како је то учињено? Командир минобацачке чете наредио је послужу минобацача да заузме елементе за најближи усташки положај, сишао на осматрачницу и једном борцу наредио:

- Хајде, данас ти држих информације усташама!

Борац је једва дочекао, стао је иза заклона и почео дозивати:

- Хеј, ујаци, хеј, ујаци. ..

- Ој, Јоване - одазвао се усташа.

- Чујте, ујаци, Руси заузели Будим и Пешту. Ускоро ће Беч и Берлин! Пустите круговал да чујете. Јављамо да не бринете.

- Дођите ви да заузмете Мохово - одговорио је усташа.

- Ујаци, хоћете ли нас или Русе? - питао је борац.

- Хоћемо вас, Јоване, да нас ухватите - одговорио је усташа.

- Доћи ћемо, ујаци, доћи! Куда ћете кад Руси заузму Берлин?

¹⁴⁴ Авијација је 5. фебруара у 8 часова и 45 минута тукла положај Мохово - Грчићев салаш и Церје, у 9 часова Вуковар, у 9 часова и 45 минута Мохово, Теларовићев и Грубановљев салаш, у 10 часова и 30 минута Грубановљев салаш и позадину непријатеља и у 12 часова и 8 минута - Аовас.

¹⁴⁵ Зборник, том I, кн>. 18, док. бр. 88. и 90. Дивизијски комитет је 6. фебруара у Новак Бапској разматрао избор кадрова за дивизијски и армијски курс, питање унапређења и одликовања и припреме за дивизијску конференцију КПЈ. Утврђено је да дивизијској конференцији присуствује из 4. српске бригаде - 60, 5. српске - 55, 31. српске - 55, артиљерије - 8, приштапских јединица - 22 и штаба дивизије - 4, свега 204 делегата, а да реферате поднесу политички - Мирко Јовановић, организациони - Станоје Брајовић и војни - Владо Бајић.

- Док Руси заузму Берли, а ви Мохово - још ћемо вас много поклати - одговорио је усташа.

- Остаће нас довољно да вам судимо! Пазите, ујаци, обавестили смо вас! Шаљемо вам наш и руски поздрав - узвикнуо је борац.

Двадесетак мина се са хуком сручило на усташки пологај. Борац је наставио да дозива:

- Ујаци, хеј, ујаци! - Али се нико више није одазивао. Борац се окренуо командиру и рапортирао да су информације усташама успешно предате.

Сличне информације су одржаване усташама после сваког важнијег догађаја а слушале су их са пажњом обе стране.

Седмог фебруара на састанку помоћника политичких комесара батаљона у Шаренграду вршене су припреме за дивизијску партијску конференцију и изабрана су 2 кандидата за политички курс. Наредних дана у свим ћелијама и батаљонским бироима припремала се дивизијска конференција.¹⁴⁶⁾

Од 7. до 9. фебруара није било промена: повремено је обострано отворана ватра, вршено извићање и напади мањег обима ради узнемиравања. Осмог фебруара у 3 часа непријатељ је уз подршку минобацача, извршио напад јачим снагама на десно крило бригаде, али је одбијен. Авијација је 9. фебруара тукла непријатељске положаје, а у 12 часова, грешком, и Новак Бапску.

Сутрадан, 9. фебруара у 11 часова, 1. батаљон је, уз подршку артиљерије и минобацача, напао предњи крај непријатељске одбране од коте 132 до друма Мохово - Шаренград. Напад је заустављен испред минских поља и препрека од бодљикаве жице добро организованом ватром непријатеља па се батаљон повукао на полазни положај. У локалним борбама 8. и 9. фебруара, убијено је 10 непријатељских војника, а више десетина је рањено, док је из бригаде погинуо један, а рањена су била 4 борца.¹⁴¹⁾

¹⁴⁶⁾ у белешкама Владимира Дујића су 8. јануара евидентирани ови састанци: бироа 4. батаљона, ћелије 2. чете 4. батаљона, и ћелије штаба бригаде - који су били посвећени припремама за дивизијску конференцију КПЈ. Бригадни комитет СКОЈ-а је 9. фебруара у Шаренграду одржао састанак и анализирао проблеме рада СКОЈ-а у бригади.

¹⁴⁷⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 70; Архив ВИИ, к-253, рег. бр. 28/2.

Преоружање, реорганизација и борбена обука

Ноћу уочи 10. фебруара 5. ударна дивизија је сменила 21. дивизију, која је повучена у армијску резерву у рејон Илок - Љуба. Положај 31. бригаде примила је 10. крајишка бригада.¹⁴⁸⁾ После смене бригада се, по заповести штаба дивизије, преко Шаренграда пребацила у Илок и сместила у западни део варошице.¹⁴⁹⁾ Нови задатак бригаде био је да се јединице одмарају, среде себе и наоружање, нахране, утврде одређене положаје, попуне, реорганизују, преоружају и обуче људство и штабове.

Десетог фебруара у Илоку је извршено преоружање бригаде, која је до тада имала заплењено југословенско, немачко и италијанско оружје и оно које је добијено од савезника (енглеско и совјетско). Разноликост оружја стварала је проблеме у командовању, ефикасности ватре и снабдевању муницијом. Дотадашње трофејно оружје је повучено а уведено је ново, добијено у виду помоћи од Совјетске армије. Неки борци, најчешће пушкомитраљесци, нерадо су се растајали од пушкомитраљеза немачке производње или популарних »брна«, који су умели вешто употребити и искористити њихову ватрену моћ. Стога се дешавало да је понеки пушкомитраљезац, са својим помоћником, још неко време носио ново или старо аутоматско оружје.

Са борцима и јединицама је било нужно извести обуку на новом наоружању. Поред тога, борци су били претежно омладинци од којих већина није прошла кроз војну обуку војске краљевине Југославије.

Сваки дан је био испуњен по плану и програму за живот и рад јединица. У том програму тежишно место је заузимала борбена обука. Организационо, плански и методски, практичној обуци приступљено је већ 10. фебруара. Обука је извођена у ратним приликама, а трајала је пуних 40 дана и дала је очекиване резултате. Она се састојала из увежбавања радњи потребних за успешну борбу: гађање пешадијским наоружањем (обуку у гађању

¹⁴⁸⁾ Зборник, том I, кн>. 18, док. бр. 70.

¹⁴⁹⁾ Зборник, том I, кн. 18, док. бр. 88. и 90; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 30-13/9 и к-253, рег. бр. 30/2.

минобацачима и топовима вршена је на самим положајима), тактички поступци појединаца и јединица - развијање борбеног поретка, кретање под непријатељском ватром (наступање, јуриш и развијање напада), заузимање утврђеног положаја и гоњење противника, затим утврђивање, маскирање, минирање и разминирање. Борци и руководиоци вршили су гађања бојевом муницијом, уклањали мине и крчили пролазе до жичаних препрека.

Командири одељења (десетина) водова и чета обучавани су на кратким курсевима кроз практичну обуку у руковању ватром и командовању одељењем, водом и четом у борби. При штабу дивизије вршена је практична обука старешина за више дужности, а одржани су и курсеви бораца и нижих старешина разних специјалности: артиљерије, инжењерије, везе и др. На курсевима су обогаћивали војнополитичка знања и припремали се за одговарајуће дужности.

На партијском курсу стицани су општи појмови о развоју друштва, теорији, стратегији и тактици партије, националном и сељачком питању, радничком покрету и Комунистичкој партији Југославије.

План и програм борбене обуке израдио је штаб дивизије. По њему је из одређених тема извођена јединачна, одељенска, водна и четна обука са тежиштем на практичној борбеној обуци. Извођена је сваки дан од 7 до 13 часова, постепено и практично. Борци и старешине су осећали потребу за бољом обученошћу, па су се за то залагали са великим полетом. Иза линије фронта обучавали су се дању и ноћу како да се успешније боре са непријатељем. Свако после подне је било резервисано за културно-просветни и забавни рад са борцима и за одржавање састанака штабова, организација КПЈ и СКОЈ-а и четне конференције.¹⁵⁰⁾

Практична борбена обука завршена је здруженим вежбама. Оне су, под руководством штаба бригаде, одржане између 1. и 7. марта, са тежим и сложенијим гађањима, сличним ратним. Резултати гађања били су врло добри. Са интензитетом борбене обуке појачаван је и њој

¹⁵⁰⁾ Зборник, том I, књ. 18. док. бр. 88; Архив ВИИ, к-1043, рег. бр. 49-2 и к-1047, рег. бр. 26-13/9.

прилагођаван политички, културно-просветни и забавни рад.¹⁵¹¹

У то време у бригади су извршене и неке кадровске промене. Постављен је нови штаб бригаде, који су сачињавали: командант мајор Буро Дробац, заменик команданта Лазар Попивода, политички комесар Хајрудин Мехинагић, болесног помоћника политичког комесара Владимира Дујића замењивао је Стеван Узелац, начелник штаба био је Александар Спасић - Бата, начелник оперативног одсека Милан Јовичић - Капетан, опуномоћеник ОЗН-е Момир Михаиловић - Сеља, руководилац СКОЈ-а Александар Продановић и референт санитета Софија Динић.

До извесних промена дошло је и у батаљонима. За политичког комесара 2. батаљона из 32. српске бригаде дошао је Владислав Илић. У штабове батаљона постављена су по два официра краљевске југословенске војске који су дошли из немачког заробљеништва и на свој захтев упућени на фронт. Из бригаде су сви борци Руси и Италијани пребачени у јединице својих нација, а повучени су и саветници официри Совјетске армије. После увођења тројне формације у бригади команданти батаљона су били Петар Липовац, Милан Чубрило-Бић и Илија Грбић, а референти санитета у батаљонима Добрила Петровић, Вера Петковић и Радинка Богуновић-Ања.¹⁵²⁾

На састанцима партијских ћелија, бироа и комитета КПЈ и на четним војничким конференцијама објашњаван је значај преоруђања, предност примљеног наоруђања, значај организационих промена и борбене обуке. Уз то, подизана је психофизичка кондиција, политичка и пат-

¹⁵¹⁾ Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-14/2, к-1043, рег. бр. 49-109/2. У то време је политички рад био интезивнији него обично. Евидентирани су ови састанци: 25. фебруара састанак ћелије интендантуре, и Бироа КПЈ 3. батаљона; 28. марта помоћника политичких комесара бригаде, и 3. марта политичких комесара у бригади. У белешкама Момчила Вучековића и Владимира Дујића евидентирани су и ови састанци: 10. фебруара ћелије интендантуре; 12. фебруара - једне четне ћелије; 14. фебруара Бироа КПЈ 3. батаљона; 17. фебруара Дивизијског комитета, и 19. фебруара Бироа КПЈ 4. батаљона.

¹⁵²⁾ Миодраг Нешић-Кеша упућен је на школовање у СССР, а Момчило Вучековић и Мика хараван су половином марта премештени у штаб дивизије.

риотска свест бораца и старешина што је био део припрема за будуће борбе на сремском фронту.

Културни одбор и пропагандни одсек бригаде разматрали су 14. фебруара извештај о раду, организацију рада и програм прославе 27. годишњице Црвене армије. Према њиховој оцени, културни одбори батаљона и самосталних чета деловали су плански. Неписменост је упорно искорењивана. У свакој чети је радио курс за описмењавање. Стање неписмених је било: 1. батаљон - 10 описмењених и 17 неписмених, за 2. батаљон немамо података, 3. батаљон - 17 неписмених, 4. батаљон - 10 описмењених и 7 неписмених, чета за везу - 7 описмењених и 1 неписмен, противколска батерија - 2 описмењена и 5 неписмених, интендантура - 6 неписмених бораца. У јединицама су аналфабетски течајеви обично радили у време затишја и у предању између две борбе и покрета. Водили су их борци учитељи, студенти или гимназијалци. Ту су постојали и испити, а јединице су се такмичиле која ће више описменити. Неписмени борци испољавали су велику упорност у овладавању азбуком, у исписивању реченица, у стицању навика да читају и да рачунају. Хорови - четни и батаљонски - увежбавали су више корачница и борбених песама, које су јединице прихватиле од њих. Приредбе су припремале и давале културне екипе батаљона и чете за везу. Популарна предавања одржавала су се у четама. Зидне и џепне новине издавала је свака чета, а батаљонски листови су припремани и издавани у сваком батаљону. Редакције су сачињавали млади борци, склони писању, учечавању интересантних збивања, одабирању и дотеривању дописа приспелих од бораца из јединица. Највише прилога објављено је о задавању удараца непријатељу и храбрости и довитљивости бораца. Било је ту и написа са лекарским саветима о хигијени, из историје о постанку религије, вести из културног и спортског живота, а нашле су се и шале и згоде из јединица. За издавање и писање зидних и џепних новина тешко се долазило до папира и оловака. И поред свих тешкоћа, ове новине су ипак редовно излазиле.

Петнаестог и 16. фебруара штаб дивизије је са политичким комесарима бригада расправљао о стању у једи-

пицама, актуелним политичким догађајима и припремама за прославу 27-годишњице Црвене армије. Донети су за- >учи да се побољшају методе политичког рада. Зато је за сваку тему требало унапред одредити тежиште а успех сваке теме пратити. Фронт и позадину - народ и војску требало је што више зближити а знање потребно за метод рада и командовање старешина подићи на виши ниво. Трбало је, такође, подржати иницијативу бораца да се рањеним друговима чешће пише, одлази у посете и дају прилози за њих и крајеве пострададе у рату. Тежиште рада са борцима требало је да буде на четним конференцијама на којима је, поред осталог, требало чешће објашњавати и актуелне политичке догађаје. Одлучено је да се из спољно-политичких догађаја борцима објасни Кримска конференција као победа СССР-а и поробљених народа, и прихватање краљевског намесништва у Југославији као државно-правни пут за признавање нове Југославије и свих тековина рата и револуције.¹⁵³¹

Двадесетог фебруара у Илоку је одржана прва конференција комуниста 21. дивизије, на којој је било око 200 делегата из свих јединица дивизије. Конференција је имала, дневни ред: политичка ситуација - реферат Мирка Јовановића политичког комесара дивизије, организациони проблеми - реферат Станоја Брајовића, помоћника политичког комесара дивизије; улога и задаци комуниста у дивизији; избор делегата за конференцију Покрајинског комитета КПЈ за Србију, и поздравни телеграми.

У име ЦК КПЈ конференцију је поздравио Крсто Погшвода, а у име ПК КПЈ за Србију Риста Антуновић. У политичком реферату било је речи о победама Совјетске армије, савезника и НОВЈ, Кримској конференцији и споразуму Тито - Шубашић, а у осталим рефератима о задацима дивизије и улози комуниста у њима, изградњи нове Југославије и чувању тековина народноослободилачке борбе. На конференцији су критички анализирани резултати рада и дискутовало се аргументовано и отворено. Делегати су тражили најбоља решења за постојеће проблеме. Њихови погледи на политичку ситуацију, борбу за потпуно ослобођење Југославије и послератни раз-

¹⁵³¹ Белешке Момчила Вучековића и Владимира Дујића.

вој земље били су једиствени. Комунисти су се обавезали да остану у првим редовима борбе за ослобођење, прогресивни друштвени развој и изградњу равноправне социјалистичке Југославије.¹⁵⁴¹

Три дана касније, 23. фебруара, борци 21. дивизије и грађани Илока прославили су 27. годишњицу Совјетске армије. У 8 часова и 45 минута испред свечане трибине постројене су јединице дивизије. Са стране је била маса народа из Илока и околине. У 9 часова, пошто је командант дивизије, пуковник Владо Бајић извршио смотру јединица, интониране су совјетске и наша химна. Затим су о заједничкој борби ЈА и Совјетске армије, и уопште о улози Совјетске армије у тој борби, говорили командант и политички комесар 21. дивизије, пуковник Мијалко Тодоровић, политички комесар 1. армије, председник Обласног народноослободилачког одбора свештеник Мазнић и совјетски капетан Николај Ивановић. После говора пред стројем је прочитана наредба о унапређењу 172 подофицира и више десетина официра. Преподневни програм је завршен дефилеом јединица дивизије.

После подне у 14 часова почела су спортска такмичења јединица и општеномодно весеље. Музика је свирала кола, борбене и народне песме. На крају је одржана велика приредба за војску и грађанство Илока.

Крајем фебруара у бригади је, као и у осталим јединицама НОВЈ, спроведено такмичење у част Светске омладинске недеље кроз које се манифестовало јединство и солидарност омладине света у борби прогив фашизма. Ово такмичење и друга одржана у то време тако снажно је мотивисало борце да је надметање постало стални метод рада у бригади.

Првог марта политички комесар дивизије одржао је састанак са политичким комесарима бригада о проблемима политичког рада. Закључено је да политичка активност мора бити планска и да мора проистицати из задатака и потреба бораца, а не да буде наметнута војном субординацијом. Захтевало се да старешине ничу из средине из које потичу, а не да јој се намећу. Од старешина

¹⁵⁴¹ Архив ВИИ, к-1044, ф-3, рег. бр. 2/2; белешке Момчила Вучековића и Влалимира Дујића.

и чланова КПЈ се тражило да развијају будност бораца
нрема непријатељу и љубав према слободи свога народа.
На крају је одлучено да се са борцима прораде теме: »Хр-
ватска у НОБ-и«, »Право и слобода радничке класе Југос-
лавије и тековине НОБ-е«, »Развитак НОП-а у Србији«,
укључујући први и други српски устанак, »Предводничка
улога НОП-а Југославије на Балкану« и »Демократска
Федеративна Југославија«. Поред тога, борцима је треба-
ло одржати предавање о борбама које су на овом терену
водили сремски партизани. Предавање је требало да
држе борци школарци, студенти и професори.

У међувремену се са четворне прешло на тројну фор-
мацију. Штаб дивизије је 5. марта упутио штабу бригаде
нову формацију и наредио да се бригада реорганизује.
Према њој је у бригади требало створити најповољнији
однос наоружања и бораца, јединице организационо
боље учврстити, створити монолитније јединице погодне
за остварење дисциплине и командовања у борби и под-
игнути на већи степен борбену готовост и ударну снагу.

Реорганизацију бригаде по новој формацији почела је
7. а завршена 11. марта. Благодарјећи томе што на фронту
није било никакве активности, прелазак на нову форма-
цију могао се одвијати несметано. За то време у бригади
је расформиран један и реорганизована три стрељачка
батаљона. Формиране су самосталне чете: извиђачка -
обавештајна и инжињеријска, чета аутоматичара, чета за
везу, чета противтенковских пушака и минобацачка чета,
батерија топова 76 мм (М-27), вод за хемијску заштиту,
заштитни вод и команда позадине, у чијем су саставу
биле: интендантска, санитетска чета (са водовима: за-
штитним, превијалишним, хигијенским и транспортним) и
транспортна чета, ветеринарска амбуланта, артиљеријска
радионица и радионица за опрему.

Батаљони су имали по три стрељачке, митраљеску и
минобацачку чету, вод за везу, вод аутомичара, интен-
дантуру и санитетски вод. Стрељачка чета је имала три
вода, вод противтенковских пушака и вод минобацача
60 мм.

Прелазак на трајну формацију искоришћен је да се
старешине и борци расформираног батаљона упуте за

попуну осталим батаљонима, да се оснују и комплетирају све пратеће јединице и службе у бригади. Са овом реорганизацијом, уз попуну наоружањем и опремом, бригада је у потпуности била спремна за решавање и најтежих борбених задатака.

У то време бригада је попуњена борцима једног батаљона расформиране 21. српске бригаде и придодато јој је 507 бораца из расформиране 22. српске бригаде 6. пролетерске дивизије. Они су подељени по батаљонима. По новој формацији, батаљони су нарасли на 6-700 људи, а бригада је са попуном бројала 2.500 бораца и старешина.

У међувремену, бригада је добила и потребан број радио-станица помоћу којих је била у стању да успостави радио-везу са својим батаљонима. То јој је омогућило да знатно повећа ефикасност и брзину у командовању и руковођењу. Сада је штаб бригаде био у радио-мрежи са штабом дивизије и с батаљонима. На тај начин су штабови батаљона, поред везе са штабом бригаде, имали и међусобну везу. Но, овде се сад поставио проблем тајности командовања. Због неправилне употребе ових средстава везе, Немци су путем прислушкивања долазили до одговарајућих података. Сазнавали су много о распореду и намерама наших јединица, те им није било тешко да се на основу тога ефикасно супротставе нашим намерама. Ово је било велико преимућство немачког командовања, за разлику од нашег командовања, чији је велики недостатак у дејствима у Срему био што није располагало са довољно података о непријатељу и његовим намерама.

У бригади је Дан жена (8. март) прослављен свечано. Жеља за његовим обележавањем била је на фронту јача него у позадини. Борци су се подсећали на тежак живот својих мајки, сестара, жена и девојака и жена сабораца. Са интересовањем су слушали предавање о историјском значају Међународног дана жена. Већина је први пут тог дана чула о борби жена за равноправност, њиховом великом доприносу прогресу, науци и култури људског друштва. У част Дана жена увече је дата културно-забавна приредба са игранком.

По извршеној реорганизацији, борбена обука је настављена појачаним интензитетом. Сваки дан је почиња-

ла пешадијским егзерциром а у 13 часова завршавана вежбама. Неке теме су и понављане да би се боље увежбале. Дванаестог марта пре подне је изведена вежба »Десетина у нападу« (издавање заповести, уређење полазног положаја, извршење јуриша и одбијање противнапада непријатеља) а после подне вежба »Форсирање Дунава«. Вежба »чета у нападу« изведена је 15. марта и том приликом су обрађена питања: издавање заповести, напад на утврђени рејон, јуриш, заузимање утврђеног рејона и гоњење непријатеља ватром и покретом.

Петнаестог марта штаб бригаде је, са штабовима батаљона и командама самосталних чета, анализирао резултате борбене обуке и закључио да су на гађањима постигнути врло добри резултати. Још бољи су били резултати практичне обуке форсирања реке, минирања и разминирања, утврђивања и увежбавања тактичких поступака у борби. Борци су стекли сигурност у себе и оружје, а старешине у јединице. Утврђивање је постало потреба, навика и саставни део борбе. Одлучено је да се настави практична и наменска борбена обука и да се борци и старешине што више навикну да своје снаге и оружје најрационалније користе у борби.¹⁵⁵⁾

Дописник листа 21. ударне дивизије »Кроз борбу«, у коме су сарађивали борци из свих јединица дивизије, оставио је на страницама овога листа сведочење о практичној обуци из разминирања. Он је, уз остало, записао:

»Кроз село 9 км иза фронта минери пролазе ка једном немачком минском пољу са злогласним противпешадијским минама »С - 35«. Када су први пут чули њихово име борци су их назвали »мине СОС« и тако их и данас зову. ••

Инжињеријска чета 31. српске бригаде добила је свој сектор. Командир чете је саопштио пре почетка рада:

- Разминирање вршимо у шуми. Противтенковских мина може оити само на пропланцима и путевима, а противпешадијских свуда. Преко мина је пало лишће па су мине добро маскиране, а осигурачп су ослабили и постали осетљиви. . .

Водови су распоређени. Борци су полегали на растојању од 1 м и почели претрес. Сви су концентрисани и напрегнути. У потпуној тишини испружили су руке и прво овлаш прстима додирују предмете. Потом пажљиво чепркају. Свака грешка се животном плаћа. Тишину прекида извештај једног борца:

Забелешке Момчила Вучековића и Владимира Дујића.

- Мина са брковима. Нема жицу!

- Постави осигурач, па је извади, наређује водник.

Сви су прекинули рад и притајили се. Истн борац је ускоро известио:

- Мина је извађена.

Настало је опште олакшање. Сви настављају сигурније да раде... «

Штаб бригаде је руководио најсложенијим двостраним вежбама изведеним од 16. до 22. марта. Један батаљон је извео вежбу »Напад преко реке и успостављање мостобрана на супротној обали«, а једна чета вежбу »Одбрана реке и борба са непријатељем који се искрцао на обалу.« Наредна двострана вежба била је »Батаљон у нападу« и »Чета у одбрани«. Она је изведена 18. марта пред свим старешинама чета и батаљона 31. бригаде. На анализи вежбе оцењено је да заповести треба да буду потпуније, прецизније и јасније, а команде командира одељења и водова гласније - да би се могле чути и извршавати. Командирима чета је указано на потребу да непосредно командују четима и ојачањима, а штабовима батаљона - да организују непосредно садејство чета, ојачања и резерви. На крају анализе начелник штаба бригаде је одржао предавање на тему »Бригада у нападу«.

Деветнаестог марта на двостраној вежби учествовала је цела бригада. Један батаљон је бранио положај Велико брдо (триг. 251) - кота 208 - Церје, а два батаљона и остале јединице бригаде су га нападале, са задатком да га збаце са тог положаја и гоне до разбијања.

Вежба је на све борце и старешине оставила снажан утисак. Извучена су и искуства. Бранилац је успешно командовао јединицама до »упада нападача« у његов први положај, а после тога одбрану није усиео да стабилизује нити да се организовано повуче. Насупрот њему, нападач се прерано развио из колона у стрељачки строј, а имао је и плитак распоред који је често ремећен. Анализи вежбе су присуствовале све старешине бригаде, чиме је она за све била поучна. Ова вежба је описана у бригадном листу, где стоји записано и ово:

»У бригади се сваки одмор користи за обуку бораца у руковању оружјем и увежбавању поступака у борби. Тако је са одмором у И. (локу), недалеко од фронта, који је посвећен обуци. По-

сле »ситне« теоретске и практичне обуке данас је одржан први велики заједнички маневар јединица бригаде.

Један батаљон је проглашен за »непријатеља« посео за одбрану једну косу. Остале јединице бригаде имале су задагак да га нападну, разбију, протерају и униште.

Непријатељства почињу. Извићачи су довели заробљенике. Левокрилни батаљон подилази »непријатељу« усеченим путем и напада га с бока. Деснокрилни батаљон јаругом и шумом избија на косу и скоро опкољава »непријатеља«. Заробљава неколико бораца, плени неке коње и задаје му тежак ударац. Један батаљон напада с фронта: спретно савлађује брисани простор, користи сваки заклон и непрекидним стрељачким стројем прелази у јуриш.

»Непријатељ« се убрзо спрема за повлачење. Телефонисти прекидају везе, узимају централу и брзо се повлаче. То исто чини цео борбени поредак »непријатеља«. Нападачи пристижу. Ситуација постаје све узбудљивија. Ватра из пушака, стројница, пушкотитраљеза и експлозије ручних бомби ствара утисак стварне борбе. Артиљерија се пребацује за стрељачким стројем са једног на други ватрени положај спремна да отвори ватру по непријатељским тенковима, а они се наравно не појављују. Нападачи су обезбеђени и од напада из ваздуха. Циви противавионских митраљеза и топова стално гледају у небо.

»Непријатељ« се жилаво бранио, али је разбијен. Његове јединице се у нeredу повлаче, толико брзо да их нападачи једва сугижу. Заостале »заробљавају«. Увежбавају се за Немце и усташе.«

Двадесетог и 21. марта јединице су увежбале употребу оружја и тактичке поступке у борби.¹⁵⁶ У исто време политички комесар дивизије је одржао састанак са политичким комесарима бригада, њиховим помоћницима и омладинским руководиоцима, на коме је анализирао политичко стање и т\ су донети закључци за његово побољшање. Одлучено је да се у јединицама обраде теме: 1. Краљевина Југославија: стварање и узроци пораза; 2. стварање Југословенске армије; 3. улога КПЈ у народ-

¹⁵⁶> Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-16/9 и к-1043, рег. бр. 49-109/2. Командант дивизије Владо Бајић се сећа да је обуци свих јединица дивизије из минирања и разминирања, отварања пролаза у минским пољима непријатеља, утврђивању и прелазу преко река највише допринео начелник инжењеријске дивизије Небојша Лисулов.

»Ми смо у борбеној обуци знали коју бригаду за које задатке увежбавамо. У прелазу преко река најбоље смо увежбали 5. српску бригаду. Зато смо је 12. априла 1945. упутили у десант са леве обале Дунава у позадину непријатеља, код Опатовца и Бакова. За пробој фронта су обучаване 4. и 31. српска бригада. Са тако обученим јединицама дочекали смо 12. април - дан пробоја Сремског фронта«.

ноослободилачкој борби народа Југославије; 4. издајници народа Југославије - Недић, Лотић, Дража Михаиловић, Павелић, Рупник и Мачек; 5. тековине НОБ (федерација, братство-јединство и равноправност народа Југославије); 6. народна власт; 7. одлуке II заседања АВНОЈ-а и земаљских скупштина; 8. јединствени народноослободилачки фронт Југославије, и 9. међународни положај нове Југославије.¹⁵⁷⁾

На положају код Товарника

У међувремену обавештајна служба је открила да се на првом положају непријатеља од Дунава до друма Шид - Слаковци налазе два батаљона 117. и три батаљона 41. немачке дивизије и два усташка батаљона, у Сотину, Вуковару, Борову, Негославцима и Бераку но један немачки батаљон, а од друма Шид - Слаковци до Саве пет батаљона немачке 41. дивизије и пет усташких батаљона. У рејону Баково - Нашице налазила се немачка 7. СС дивизија »Принц Еуген« а у рејону Бршадин - Вуковар 15 тенкова. Штаб 117. ловачке дивизије био је у Негославцима, а штаб 34. армијског корпуса у Нуштару.^{158,}

Двадесетог марта штаб 1. армије наредио је 21. дивизији да у ноћи између 22. и 23. марта, »уз мере обезбеђења и тајности«, смени јединице 11. дивизије на првом

¹⁵⁷⁾ У бригади су фебруара 1945. изашла 2 батаљонска и 24 цевна листа и 32 зидне новине. Од 7. до 21. марта евидентиране су ове активности: курсеве за неписмене похађало је 109 бораца од којих је 64 савладало азбуку и штампана слова; из општег образовања одржаване су теме: Нелија - извор живота; Постанак света; Словенски народи, и Јужни Словени. Нелија штаба бригаде одредила је 7. марта задатке својим члановима у реорганизацији. У 3. чети 2. батаљона одржан је књижевни час на коме су читане песме Бранка Радичевића, песма Милана Ракића »На Газиместану«, »Три мајке« од Владимира Дедијера, хор је певао »Падај сило и неправдо.« Пропагандни одсек је 10. марта анализирао рад културних одбора. Одлучио је да се формира Одбор приштапских јединица, организује циклус предавања и активира рад секција.

По белешкама Владимира Дујића социјални састав чланова КПЈ у бригади крајем марта био је: 188 сељака, 110 радника, 74 интелектуалца и 2 подофицира краљевске југословенске војске, свега 374 члана, од којих је 66 било на курсевима и у болници, а 308 у јединицама. У бригади је било и 35 кандидата за чланове КПЈ и 680 чланова СКОЈ-а, од којих је 37 било одсутно.

¹⁵⁸⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 93.

положају Калиле - Крајцеров салаш - Корови, у централном делу сремског фронта, а 11. дивизији да се повуче у села Кукујевце, Кузмин, Мартинце и Лаћарак на преоружање, реорганизацију и обуку.¹⁵⁹⁾

Ради извршења овог задатка све јединице дивизије су се 22. марта прикупиле на простору Илок - Љуба. Пре подне су команданти бригада и батаљона извићали положаје које је требало примити од јединица 11. дивизије и посести за одбрану. У 13 часова почео је покрет јединица из Илока, а када је пао мрак извршена је примопредаја положаја. Пета српска бригада посела је положај Калиле - кота 114 и успоставила везу са 1. пролетерском дивизијом, а 4. српска бригада положај Беркасово - Опаљеник.¹⁶⁰⁾

У бригаду се пред полазак из Илока вратила инжењеријска чета, која је била на обуци у 21. инжењеријском батаљону. Између 20 и 22 часа 1. и 2. батаљон су посели положаје од коте 114, преко коте 98, шидског гробља, друма Шид - Товарник и Корова (кота 71) - око 300 м јужно од друма, 3. батаљон је задржан у резерви у северозападном делу Шида, позадина бригада у Бикићу а бригадно превијалиште и штаб бригаде у Шиду, Улица Старчевића број 954. Штаб бригаде је успоставио телефонску везу са батаљонима, предстражама и позадином. На фронту је владало замишљење. Јединице су приступиле

¹⁵⁹⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 102. и 104. Прва пролетерска дивизија је ноћу између 18. марта сменила 5. дивизију на десном крилу првог положаја и наставила утврђивање, а 5. дивизија се повукла Уљејон Љуба, Ердевик, Кукујевци и приступила реорганизацији и обуци (Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 99).

¹⁶⁰⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 105. и 116; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26/16/9; к-251, ф-1, д-13. Начелник артиљерије дивизије упознао је команданте бригада са положајима и задацима 21. артиљеријске бригаде, распоредом и јачином непријатељске артиљерије, а начелник инжењеријске дивизије са распоредом откривених непријатељских минских поља. Записник о примопредаји гласи: »Положаји које је до сада држала XI дивизија, а примила XXI протежу се од шуме западно од к-141 и то 70 м јужно од северне ивице шуме. Даље се линија протеже поред шуме скрећући мало на исток, а затим иде право на југ, на Крајслеров салаш, и полукружно се спушта на к-98, на цести, одакле избија на Корове и управно пресеца друм. Ова линија је главна и она је поседнута са две бригаде. Поред ове линије ископане су на северном сектору још две линије као прихватне за овај сектор, и једна линија која води испред Шида и села Беркасова«. (Архив ВИИ, к-251, рег. бр. 13-12/1).

допуни утврђивања положаја, извићању и узнемиравању непријатеља.

Од 23. до 31. марта промена у распореду није било. Предњи крај је био на линији кота 141 - Трунићев салаш - Грчићев салаш - Козјаков салаш - кота 92 - Забран - Корови (кота 81) до 300 м јужно од друма.

На предњем крају почела је организована снајперска борба. Снајперисти су били најбољи стрелци, наоружани снајперским пушкама са оптичким нишаном. Дејствовали су у пару - нишанција и помоћник. Сваки вод је имао снајперски пар. Он је прикривено посеоа положај, дурбином дуго и стрпљиво тражио мале а важне циљеве (старешине, снајпера, нишанције на оруђима, курире, везисте и сл.) и отварао вагру појединачно. Снајперска борба дала је врло добре резултате. У том временском интервалу из бригаде је погинуо један, а рањено је 9 бораца.¹⁶¹⁾

Значај утврђивања на сремском фронту нарочито је порастао после великих губитака у борбама 3. и 17. јануара. Од тада су команданти, командири и политички комесари почели да објашњавају борцима значај и да одлучно захтевају примену утврђивања положаја у свим приликама, тако да је утврђивање постало саставни део сваког борбеног задатка.

Штаб 1. армије је издао упутства за планско утврђивање положаја на фронту од Дунава до Саве, а по дубини од предњег краја до 30 км по дубини. До пролећа 1945. године изграђена су три одбрамбена положаја:

- први, уједно главни, са предњим крајем испред Мохова, Ловаса, Товарника и западно од Мале Вашице, Морвића и Вишњићева;

- други, са предњим крајем западно од Илока, Љубе, Ердвика и Кукујеваца, и

- трећи, испред Нештина, Визића, Бингуле и Кузмина.

¹⁶¹⁾ Зборник, том I, књ. 18, док. бр. 116; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-16/9, 26-7/9, 26-18/9, 26-19/9, к-252, рег. бр. 1/3.

Снајперска борба је прво широко примењена у нас на сремском фронту, после добијања совјетског оружја. Иначе, током народноослободилачког рата одлични стрелци су увек били на високој цени и коришћени су у исте сврхе у које и снајпери, али су гађали без оптичких нишана.

На ова три положаја ископано је око 600 км траншеја и саобраћајница, изграђено неколико хиљада разних бункера, велики број заклона и земуница за живот бораца, осматрачница и командних места, артиљеријских, минобачачких и других положаја.

Дивизије првог ешелона утврђивале су први положај, а по дубини дивизије другог ешелона. У утврђивању је учествовало и становништво. Све јединице су се свуда и стално укопавале. Једне су почињале ископе, заклоне, ровове и саобраћајнице, а друге су настављале радове, дограђивале објекте до пуног профила, изграђивале нове објекте и побољшавале унутрашње уређење. Утврђивање на предњем крају вршено је претежно ноћу, уз све мере обезбеђења. Дању су обично на положају била дежурна орућа и осматрачи, а остало људство се одмарало. Укопавање је требало вршити што дубље, али не дубље од нивоа подземних вода, што је некад било недовољно. Када су дуже боравили у ископаним објектима, борци су облагали подове и косине, стављали покривке, изграђивали канале за одвод воде, уграђивали »бункерице«, за загревање и на друге начине побољшавали комфор. Иницијативе и снажљивост бораца у побољшању услова живота и комфора у ископаним објектима били су неисцрпни. На објектима су често исписиване пароле које су опомињале борце на њихове обавезе и мобилисале их за испуњавање задатака.

Двадесет четвртог марта бригада је добила задатак да помери предњи крај првог положаја ближе ненријатељу и да га утврди као главну линију одбране. Испред њега требало је изградити предстражни положај, а ровове, саобраћајнице и заклоне ископати за стојећи став и повезати их међу собом. Поред утврђивања положаја, требало је изградити и маскирати осматрачницу команданта бригаде, на којој би стално дежурао по један члан штаба бригаде.

Рововски раг и живот у рову били су тешки, нарочито зими. Живело се у блату и влази, што је било опасно по здравље. Рововска монотонија разбијана је читањем штампе и литературе, културно-забавним радом скромних могућности, аналфабетским течажевима, приредбама, песмом, музиком, разговором са забављачима,

уметницима и хумористима, слушањем радија, такмичењем, наизменичним смењивањем јединица и другим формама рада.

После пријема наређења команданти батаљона су 25. марта извиђали правце пребацивања на нови положај, правац протезања новог предњег краја и по дану издали четама задатке. У први мрак јединице су кренуле на ново одређену линију. У покрету су два бораца нагазила на противпешадијске мине, од којих су рањени. Такође непријатељ је отворио ватру и ранио још четворицу бораца. Батаљони су у току ноћи избили на линију Грчићев саланаш - кота 100 - кота 91 - Корови (кота 81), истурили обезбеђење и одмах почели са укопавањем. У свануће се један батаљон повукао на резервни положај, а остали су наставили ископ до једног метра и 10 сантиметара дубине, где се појавила подземна вода. На левом крилу подземна вода се појавила чак на 30 сантиметара дубине. Због тога је 27. марта повучено десно крило за око 300 метара, а лево крило за око 1.100 метара. Лево крило бригаде се ослонило на десно крило 1. личке бригаде 6. пролетерске дивизије, на месту где је било и 25. марта. Положај са кога се бригада повукла уређен је за предстражни положај.

Објекти утврђивања подешени су за најпогоднију употребу у борби и за колико-толико удобно одмарање људства. Већина бораца се бавила обрадом земље па им утврђивање није тешко пало, посебно што су од њега видели сопствене користи. У ратном листу дивизије »Кроз борбу« од 25. марта, писало је:

»Ровови и саобраћајнице су добри, земунице удобне, а чистоћа примерна. У рововима је живот активан; напред су осматрачи са дурбинима, нишаније са митраљезима... Позади на косинама пароле: »Осматрај непријатеља«, »Добро нишани«, »Оштро по фашистима«, »Живела Црвена армија«. Мало даље у рову ради курс неписмених: један борац пише на табли, а други на папиру. На проширењима су рововске зидне новине. Негде, мало даље из рова се чује хор који увежбава песме.

Другови из 3. батаљона 31. српске бригаде увидели су једног дана да им недостаје сала за приредбе, реше да је ископају и у току ноћи то учине. Сутрадан је у тој »сали« дата приредба за чету. Присуствовао јој је и политички комесар бригаде. Сви су посадаји. Учесници програма су излазили из публике. Пред носем непријатеља одржаване су приредбе, предавања и вођене дискусије. Многи су у тм »салама« први пут чули да је земља округла.«

Откривање непријатељских минских поља и отварање пролаза у њима био је нарочито важан задатак јединица које су се налазиле на предњем крају првог положаја. Необученост бораца у минирању и разминирању бригада је платила великим жртвама. Обука инжењеријске чете у рејону Илока вршена је практично на немачким минским пољима. Кроз ову обуку борци су изградили свој систем откривања непријатељских минских поља и отварања пролаза у њима и назвали га »лов на мине«.

»Лов на мине« почео је ноћу уочи 24. марта. Осматрањем и извићањем откривена су минска поља испред непријатељског предњег краја, а увече је упућена група минера да отвори пролазе у њима. Минери су стрпљиво и непажено целу ноћ претраживали одређени правац, лагано се кретали напред, пронашли, онеспособили и извадили 54 противпешадијске мине, пренели их и поставили испред положаја бригаде. Непријатељ рад ових група није открио што је био доказ да су добро обучене.

У већ поменутом ратном листу дивизије »Кроз борбу« објављен је чланак »УПОЗОРЕЊЕ«, који је написао политички комесар инжењеријске чете поручник Радомир Димитријевић. Комесар је упозоравао борце и старешине чета да је непријатељ минирао велике површине испред својих положаја. Искusan минер подучио их је како се могу открити мине и минска поља непријатеља и шта треба свако да уради када их открије. Писао је и о важности разминирања за покрет јединица. За борце и командни кадар чета била је то важна поука.

»Лов на мине« је настављен и следеће ноћи. Том приликом инжењерци су »уловили« 87, а ноћу уочи 26. марта 500 противпешадијских и противтенковских мина. У »лов на мине« ишло се готово сваке ноћи, у групама које су ангажоване на правцима планираног напада јединица 1. армије. Непријатељ је у минским пољима често припремао разна изненађења: боље је осматрао и чувао минска поља, откривао рад група и отварао ватру. У тим приликама откривена група се пребацивала на други правац и настављала да трага за минама. Било је и других изненађења. Групе су 30. марта »уловиле« 133 противпешадијске мине, међу којима три мине новог типа - »шток«. Нови типови мина су везивани конопцем и повлачени из закло-

на са удаљења од око 30 метара. Ако мина не експлодира, коришћена је за обуку бораца.

Приликом разминурања непријатељског минског поља 29. марта откривена је до тада непозната метална мина кружног облика и пречника 32 сантиметра са допунским упалачем - жицом везаном за кочић.

Инжињерци бригаде открили су велики број непријатељских минских поља испред предњег краја и у њима отворили пролазе, а испред сопствених положаја поставили сопствена минска поља од мина изваћених у непријатељским минским пољима.

Јединице бригада су извићале непријатеља осматрањем, борбеним поретком и извићачким групама. Циљ извићања је био да се открију непријатељске снаге, њихов распоред, положај ватрених средстава, број и распоред бункера, величина, места и врсте препрека, систем ватре и намере непријатеља.

Извићачке групе су често »на ничијој земљи« наилазиле на непријатељске извићаче или упадале у непријатељски положај. Ноћу између 27. и 28. марта око 24 часа извићачи су открили да се једна непријатељска колона пребацује из Илинаца у Товарник, а сутрадан у 22 часа одбили су покушај извићачког вода непријатеља да се пробије на споју 5. и 31. српске бригаде. Открили су и то да се непријатељ утврђује јужно од Козарачког салаша и 800 метара северно од Товарника. Том приликом у борби су рањена 2 извићача. Двадесетдеветог марта у непријатељском положају северно од друма Шид - Товарник извићачи су чули дозивања: »Иване! Мустафа!... « На тај начин извићачи су будно пратили све промене код непријатеља и држали га под сталном контролом.

За време борби на сремском фронту прво авијација совјетске армије, а затим наша стално је контролисала небо изнад војишне просторије. Од 24. марта активност авијације је појачана. Она је извићала, митраљирала и бомбардовала циљеве на првом положају, у дубини одбране и позадини непријатеља. Извићачки авиони непријатеља свега су неколико пута надлетали линију фронта.¹⁶²⁾

¹⁶²⁾ Авијација је на сремском фронту одржавала сталну преоћ у ваздуху. Од 24. до 31. марта извићала је, митраљирала и бомбардовала

Поред раније наведених активности у јединицама 31. српске бригаде одвијале су се и друге. Двадесетшестог марта у Шиду је одржано спортско такмичење бригада. Из 4. српске бригаде најбољи успех су постигли у расклапању пушкомитраљеца, гађању, скоку из места и скоку у даљ, а из 5. српске бригаде у трскоку и трчању на 200 метара. Такмичари 31. српске бригаде су победили у гађању из пушке и бацању камена с рамена, а приштапске јединице дивизије у рвању и гађању из пиштоља.

Свечано је прослављена и годишњица 27. марта 1941, дана када су народи Југославије пружили одлучан отпор фашистичким силама и капитулантској политици владе краљевине Југославије, која је 25. марта 1941. била потписала Тројни пакт. Главна прослава одржана је у Шиду и на њој је учествовала бројна делегација 31. бригаде. О значају 27. марта и обарања Тројног пакта говорили су политички комесар дивизије потпуковник Мирко Јовановић и мајори Димитрије Палигорић и Нећо Божићевић, а као гост један мајор Совјетске армије. После ових говора културно-уметничко друштво Централног одбора УСАОЈ-а »Иво Лола Рибар« и културна екипа дивизије дали су приредбу са пригодним програмом за грађане Шиде и војску. Програм приредбе је био сав борбено објен. Ту је била и прилика да се непријатељ исмеје и наружи, а то се постизало стихованим »врапцем«, шалама и анегдотама. После програма одржано је опште народно весеље. Оиграна је и фудбалска утакмица између команди позадине 5. и 31. бригаде. Победила је 5. српска - бригада са 6:4.

У Партију је у то време примљен већи број другова, а и скојевци су такође попуњавали своје редове. Било је много бораца који су желели да постану комунисти, али нешто због услова живота, а више због строгих критеријума, морали су да чекају више него што би требало.

у зони напада 21. дивизије ове објекте: 24. марта - у 11 часова и 5 минута са 2 авиона, Товарник и позадину; 26. марта - у 13.40 - у два таласа позадину непријатеља; 27. марта - у 15 часова у два таласа Товарник и позадину непријатеља; 28. марта - у 17 и 18 часова Товарник; 29. марта - у 10.24 и 16.30 Товарник; 30. марта - у 17.30 позадину непријатеља, и 31. марта - два авиона у 8.04. и 14.32 Товарник и први положај непријатеља.